

KARTA över ALVASTRA KUNGSGÅRD

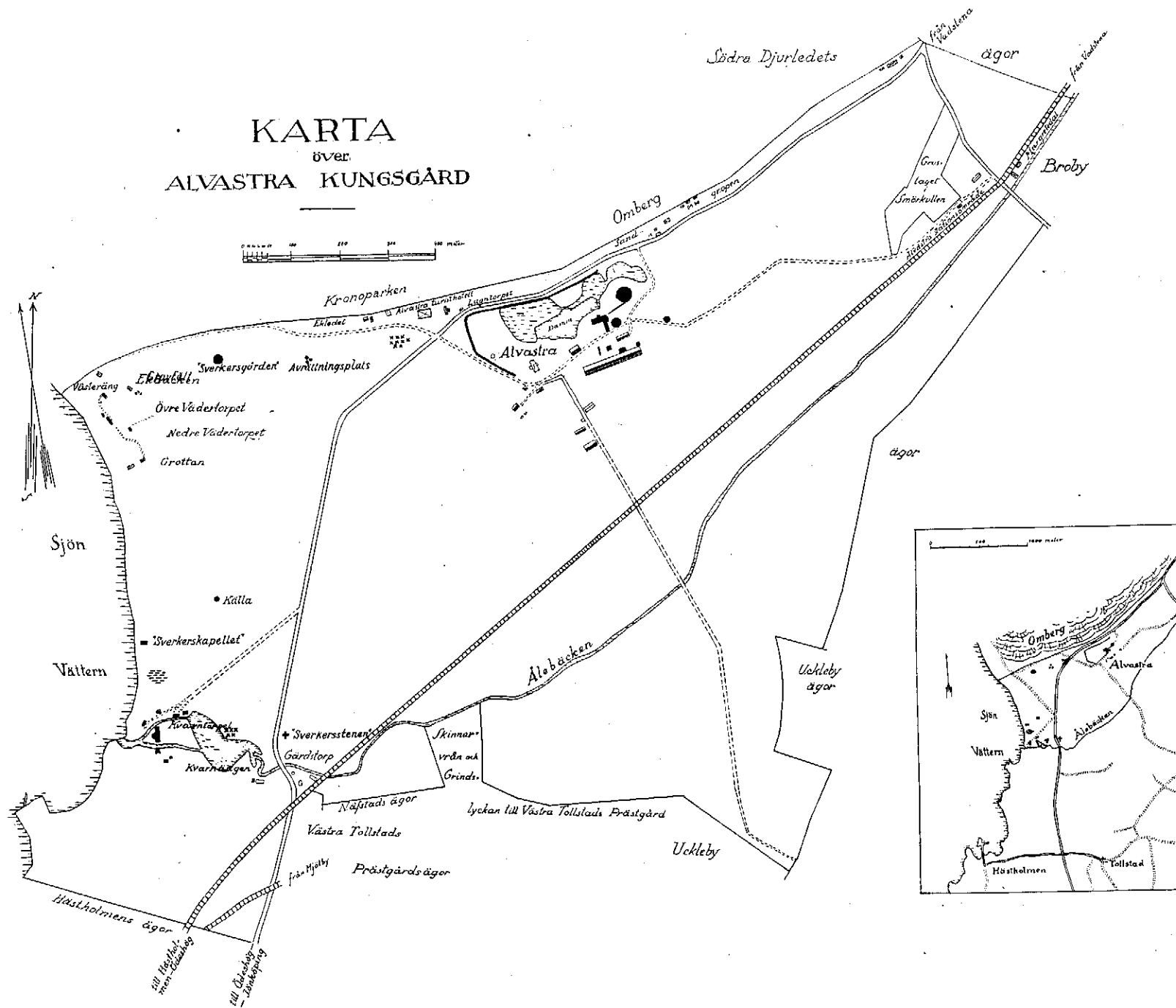

Fig. 1. Fyndområdet vid Alvastra.

ALVASTRABYGDEN UNDER MEDELTIDEN

ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR
ÅREN 1916—1918

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV

VITTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS

I UPSALA

HUMANISTISKA SEKTION

FÖR VINNANDE AV FILOSOFISK DOKTORSGRAD

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

Å LÄROSALEN NR IV

LÖRDAGEN DEN 15 MARS 1919 KL. 10. F. M.

AV

OTTO FRÖDIN

Fil. lic. Uppl., Antikvarie

Alvastra Kollbibliotek

Även tryckt i Fornvännen 1918—1919
under titeln "Från det medeltida Alvastra".

Förord.

Av föreliggande arbete har den första och väsentliga delen (t. o. m. sid. 94) nedskrivits under våren 1918 och sedan tryckts i *Fornvännen* under loppet av hösten och vintern. Tanken på att använda detsamma som gradualavhandling har emellertid uppkommit först när det sista arket låg i pressen, och på grund härav hava nu endast mycket få, alldeles nödvändiga retuscheringar kunnat vidtagas. Sedan har den återstående delen tillagts. Detta nämnes endast för att förklara, varför detta arbete formellt, i fråga om disposition och vetenskaplig apparat skiljer sig från de vanligen förekommande avhandlingarna av denna art. Författaren inser sålunda bättre än någon annan de brister, som vidlåda hans opus.

När jag nu framlägger de hittills vunna resultaten av mina arkeologiska undersökningar angående Alvastrabygden under medeltiden, är det mig en kär plikt att framföra ett vördsamt, varmt och hjärtligt tack till alla dem, som möjliggjort eller underlättat mitt arbete.

Detta mitt tack riktas i främsta rummet till min lärare och vän sedan snart 20 år, professor OSCAR ALMGREN, vilken med oavlätligt intresse följt mina studier och arbeten först inom den förhistoriska arkeologien och nu inom den medeltida.

Samma intresse har jag i rikt mått rönt från mina chefer och kamrater vid Statens Historiska Museum, varvid jag särskilt vill nämna f. riksantikvarien professor OSCAR MONTELIUS, riksantikvarien BERNHARD SALIN, bibliotekarien fröken SIGRID LEIJONHUFVUD samt amanuenserna, docenterna ANDREAS LINDBLOM och SUNE LINDQVIST. I en synnerlig tacksamhetsskuld står jag till f. antikvarien fil. dr EMIL ECKHOFF och t. f. riksantikvarien OTTO JANSE, vilka givit mig många värdefulla råd

och upplysningar. I sin egenskap av redaktör för *Fornvännen* har den förre dessutom vid tryckningen lämnat mig en ovärderlig hjälp.

Ett stort antal personer hava vidare på ett eller annat sätt, genom utlåtanden och upplysningar, främjat mitt arbete. Jag stannar sålunda i förbindelse bl. a. till professor NAT. BECKMAN, lektor ERIK BRATE, byggnadsrådet SIGURD CURMAN, professorerna OTTO VON FRIESEN och CARL M. FÜRST, intendenten N. E. HAMMARSTEDT, amanuensen G. HÄGGQVIST, landsarkivarien CARL M. KJELLBERG, professorerna NILS LITHBERG och EINAR LÖFSTEDT, museumsdirektören M. MACKEPRANG, docenten ERNST NACHMANSON, fil. dr EINAR NAUMANN, professorerna MARTIN OLSSON och LUDVIG RAMBERG, intendenten ANDERS ROLAND, docenterna OTTO RYDBECK och SVEN TUNBERG samt fil. dr friherre CARL R. AF UGGLAS; dessutom till tjänstemännen vid Kungl. Biblioteket, Kammararkivet, Lantmäteristyrelsens arkiv, Riksarkivet, Sveriges Geologiska Undersökning och Upsala Universitetsbibliotek.

Undersökningar av den art här är fråga om draga emellertid mycket betydande kostnader. Då under nu rådande tidsförhållanden statens hjälp ej kunnat påräknas, hava ett antal enskilda personer trätt emellan och ej blott lämnat medel till de redan utförda arbetena, utan även säkerställt undersökningarnas ostörda fortgång under en följd av år. Till dem alla framför jag härmed mitt värdsamma och varma tack. Särskilt riktar jag detta dels till min vän disponent ARVID HERNMARCK, vilken utan tvekan lämnat undersökningsfondens grundplåt, dels till kapten HENRIC WESTMAN, vilken i fortsättningen framför alla andra bidragit till fondens tillväxt.

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien har godhetsfullt antagit denna avhandling till tryckning i sin tidskrift *Fornvännen* och på så sätt bidragit till undersökningsresultatens offentliggörande.

Till direktör JUSTUS CEDERQUIST stannar jag i stor förbindelse för det intresse och det tillmötesgående han visat mig under arbetets tryckning.

Lidingö-Brevik i februari 1919.

OTTO FRÖDIN.

Innehåll.

	SID.
FÖRORD	1
UNDERSÖKNINGARNA ÅREN 1916 OCH 1917:	
"SVERKERSGÅRDEN"	5
"SVERKERSKAPELLET"	23
NYA FYNDLOKALER	86
UNDERSÖKNINGARNA ÅR 1918	95
BILAGA 1. OM "FÖRSTENADE BRÖD". AV NILS LITHBERG ...	121
" 2. BLYRULLEN FRÅN ALVA STRA. AV OTTO VON FRIESEN	125
" 3. ALVA STRA-BLYET, ÖG. 248. AV ERIK BRATE.....	128
ANFÖRDA ARBETEN	133

Under de senaste åren hava på olika ställen vid Alvastra en hel del lämningar av medeltida anläggningar kommit i dagen, och en systematisk undersökning av dessa har påbörjats. Då denna undersökning kommer att kräva en följd av år, har jag begagnat tillfället att nu lämna en redogörelse för de redan vunna resultaten, en redogörelse, som naturligtvis ej kan bli annat än av rent förberedande art.

Undersökningarna åren 1916 och 1917.

"Sverkersgården".

I Alvastratrakten fortlefva ännu i dag åtskilliga sägner om gamle kung Sverker. Men dessa beröra jämförelsevis obetydligt de trots sitt förfall så imponerande resterna av konungens och hans drottningens stora skapelse, Alvastra kloster. Desto mer kretsas de — helt naturligt för övrigt för en folklig tradition — kring konungens tragiska död julnatten år 1156.

Det var på väg till kyrkan, som konungen mördades av en sin tjänare; till de närmare detaljerna få vi tillfälle att senare återkomma. Men mördaren flydde över till Västergötland, där han blev gripen. Han tvingades bekänna och blev så förd tillbaka till Alvastra för att där undergå just det straff, som han själv ansett tillbörligt för ett så gräsligt dåd. Han dömdes att "vid klockeknapp" levande kokas i en kittel med sjudande bly. Vid (kyrk)klockans första slag sänktes han ned till vristerna, vid det andra till knäna och vid det tredje till midjan; då gav han upp andan¹.

¹ Jfr *Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening* (i det följande cit. *Meddelanden*) 1917, sid. 10.

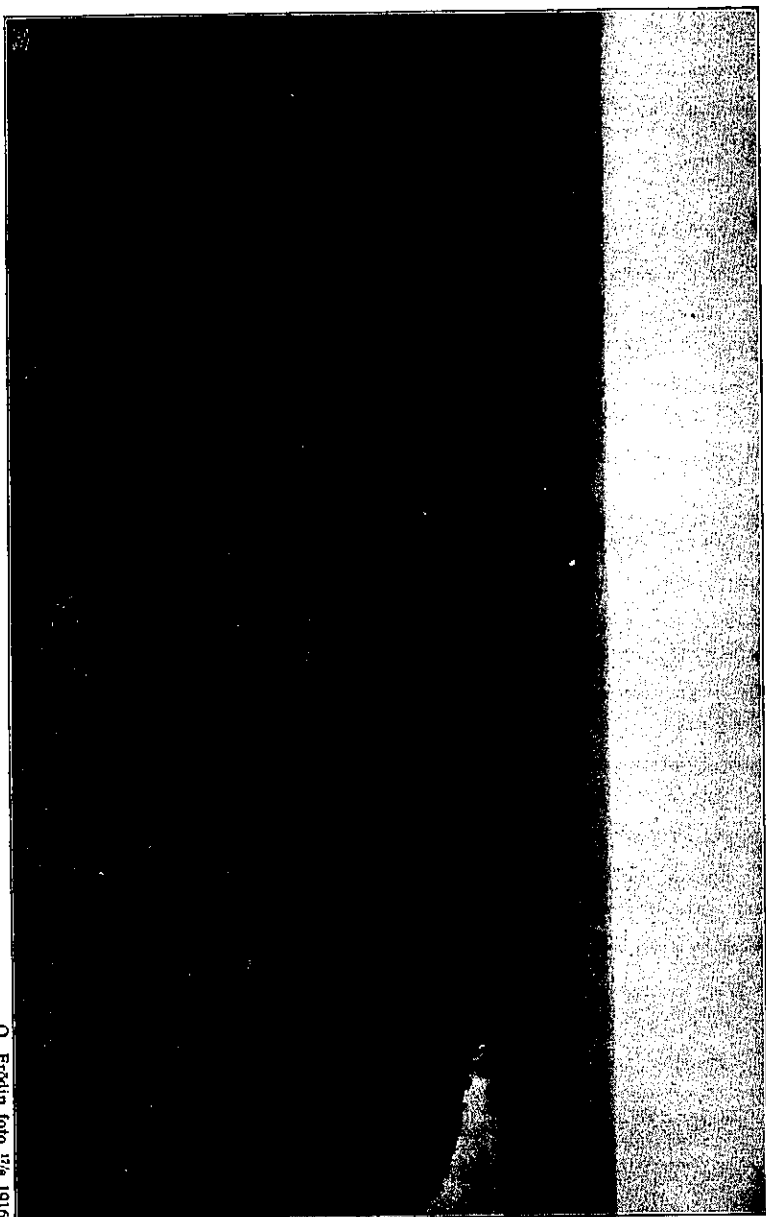

Fig. 2. Fyndområdet vid Alvastra (från NNV). Vid X "Sverkersgården"; till vänster här om (ej synlig på bilden) avfäthningsplatsen; vid + "Oxakullen" med "Sverkerskapellet"; ovanför o vid vägen konung Sverkers minnessten; där bortom mitt på slätten V. Tollstads kyrka.

O. Frödin foto 17/8 1916

Den plats, där detta skulle ha ägt rum, har alltid kunnat utpekas av ortsbefolkningen. Den är belägen c. 250 m. VSV om Alvastra Turisthotell, i åkern mellan detta och Vättern (se fig. 1, 3 o. 4), och själva stället har varit utmärkt med tre stora stenar; även på en karta från år 1691¹ äro de tre stenarna angivna. Men våren 1916 söndersprängdes dessa stenar, och därvid kommo en hel del människoben i dagen, vilket gav anledning till en undersökning av platsen samma sommar.

Trots sprängskottens förödande verkningar visade det sig möjligt att erhålla en ganska god uppfattning om anläggningens ursprungliga utseende (fig. 5).

På ett av plojen orört område av c. 6 m:s diam. hade de tre stenarna stått. Den östra (I), ett stort flyttblock, låg söndersprängd i en mängd bitar, men dess underkant var ännu i det närmaste orubbad i SV; för övrigt lågo bitarna hopade på ett område av c. 2,5 m:s diam., vilket givetvis ej torde motsvara stenens ursprungliga vidd. Av de båda andra var den södra (II) bäst bibehållen. Dess bas var ännu fullständigt orörd i NO, och genom mätningar av de söndersprängda partierna möjliggjordes dessutom en fullständig rekonstruktion: stenen, ett rest, ohugget, upptill avrundat flyttblock, hade, i något utåtlutande ställning, höjt sig c. 0,9 m. över marken; basens vidd framgår av fig. 5. Det tredje blocket (III) åter, som enligt uppgift också varit rest, låg sprängt i en mängd småbitar, så att blott östra delen av dess bas var i det närmaste orubbad; för övrigt är den å fig. 5 angivna konturen endast schematisk.

Det sålunda av de tre blocken i Ö och V begränsade lilla rummet visade sig dessutom hava eller ha haft en inramning även i N och S, bestående av en del ovan jord ej synliga stenar: i N dels en kantställd liten häll (IV), dels ett antal mindre klumpstenar, i S liknande klumpstenar, av vilka blott två nu funnos kvar.

¹ *Geometrica Delineatio Öffwer Kongz Gården Alvastra Closter etc.* (i Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv, vol. 13, nr 4).

Men även nedåt fanns en begränsning, ett på den naturliga sanden vilande lager av kant i kant lagda, rundslipade klapperstenar¹, någon gång av en knytnäves storlek, men vanligen mindre (se även fig. 6). Denna golvläggningens kant var ännu orörd utefter stenarna i N och likaså ända fram längs insidan av blocket III, däremot rubbad mellan blocken III och II, men åter orörd längs insidan av det senare blocket. För övrigt var den i någon mån rubbad, men hade tydligen gått på sätt den prickade linjen å fig. 5 anger; golvläggningen hade sålunda sträckt sig över hela det stenomsatta rummet. Dess yta, som låg 0,3—0,4 m. under den omgivande markens nivå, sluttade liksom denna något mot SO.

På detta golv låg ett tjockt jordlager, innehållande stora mängder *människoben*². Närmast blocket I var det borttaget eller omrört av sprängskotten, och dessa hade även i övrigt verkat mycket förstörande³, så att endast det understa, 0,1 m. tjocka skiktet nu var orubbat och lagrets ursprungliga tjocklek sålunda ej längre kunde fastställas. Benen lågo utan någon som helst ordning, fullständigt huller om buller, och voro till stor del mycket söndriga; uppe i hörnet mellan blocket III och hällen IV anträffades visserligen de flesta kranierna, men även här förekommo extremitet- och andra ben. För övrigt påträffades i detta orubbade lager blott några små bitar *bernsten*⁴ (vid A, B o. C å fig. 5), nu mycket vittrade och lätt sönderfallande, så att det ej var möjligt att avgöra deras ursprungliga form.

Skelettresterna ha undersökts av professor Carl M. Fürst, som därvid funnit, att individantalet uppgår till något mer än tio vuxna och dessutom några unga och barn av olika ålder, däribland en ungefär 18 år gammal och en ett par år yngre.

¹ Av samma slag som dem man i stora mängder finner nere vid Vätterns strand.

² Fynden från denna plats hava i Statens Historiska Museum inv.-nr 16025.

³ Runt omkring platsen lågo människoben kringströdda.

⁴ Kemiskt undersökta vid Sveriges Geologiska Undersökning.

Fig. 3. "Sverkersgårdens" avrättningsplats, Alvastra (från SSO).

O. Frödin foto 14/2 1916

8

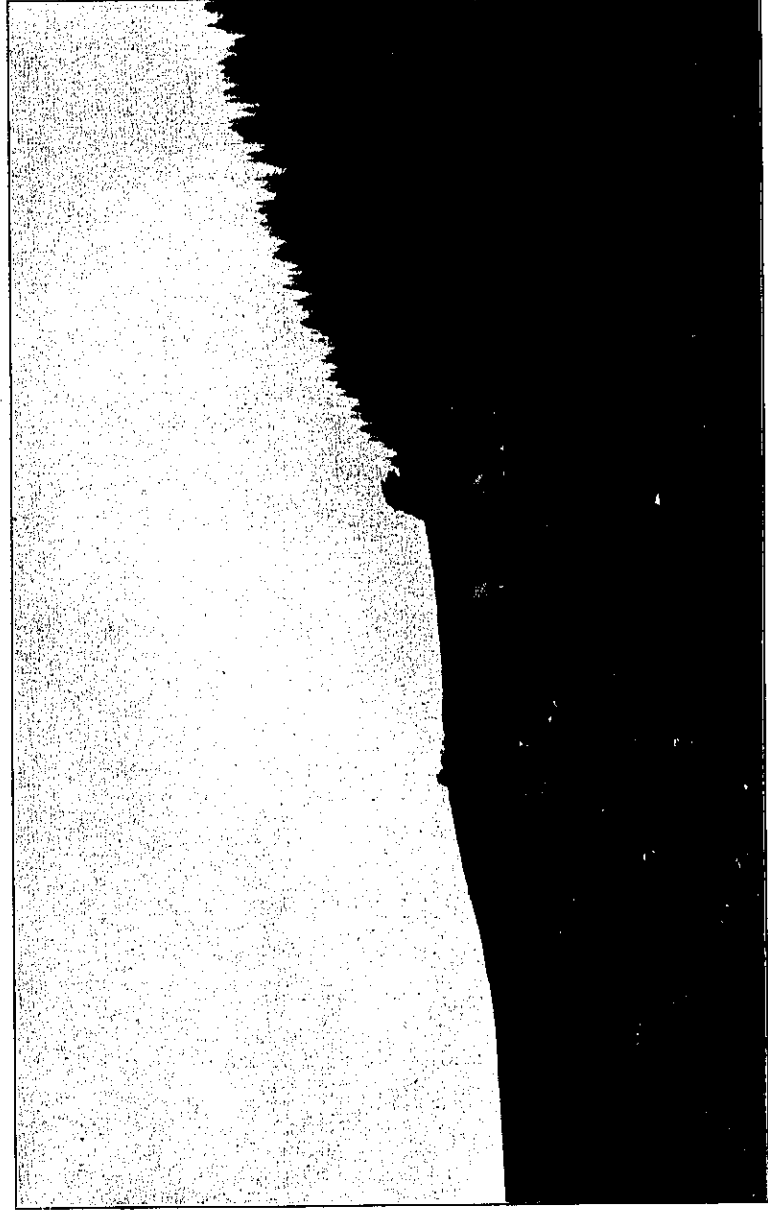

Fig. 4. "Sverkersgården", Alvastra, med avrättningsplatsen i förgrunden (från Ö).

O. Frödin foto 18/2 1916

9

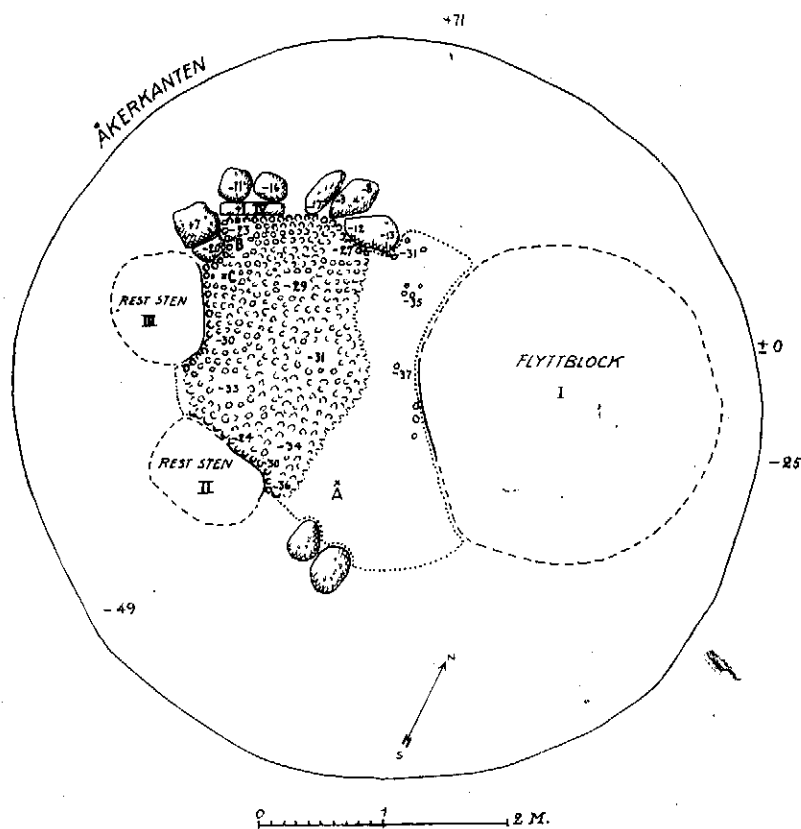
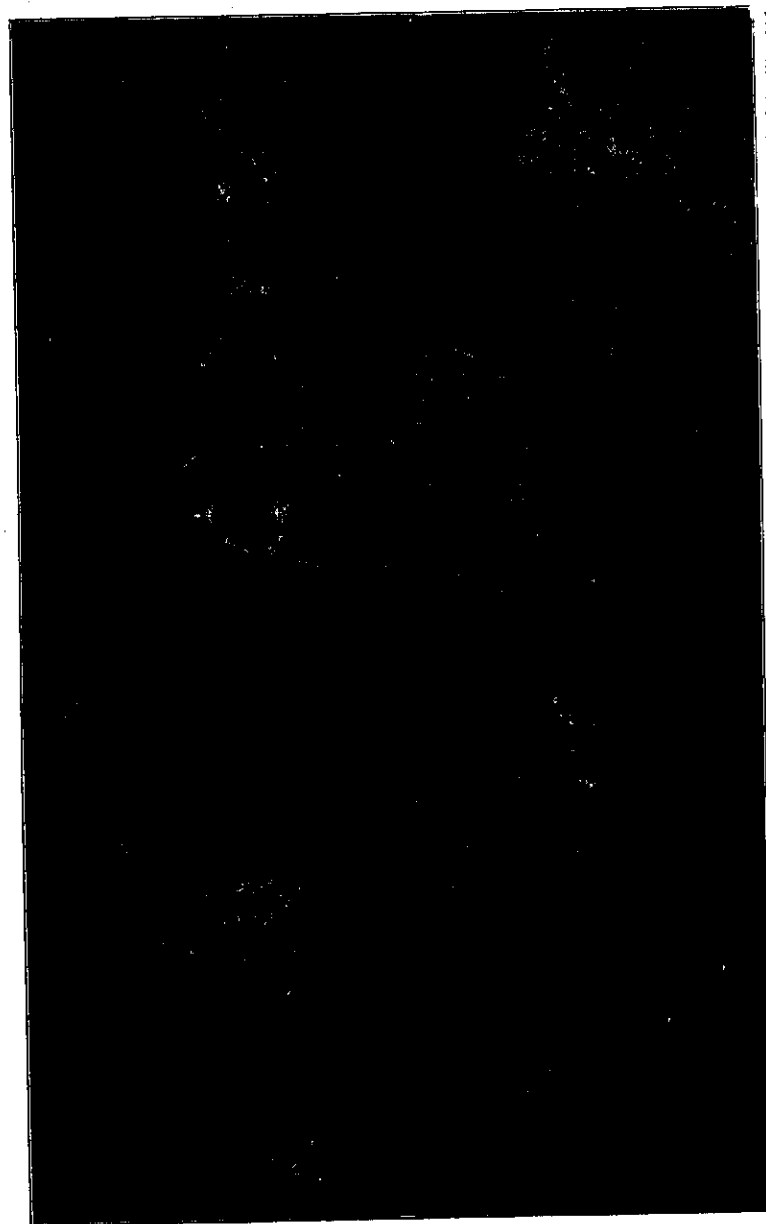

Fig. 5. Plan över "Sverkersgårdens" avrättningsplats, Alvastra.

Av dessa individer äro en del säkert manliga, varemot inga kvinnliga kunnat konstateras¹.

¹ Professor Fürst har vidare meddelat, att "ett barnben visar så stark medfödd tillplattning framifrån bakåt (platymeri), att jag sett detta i så hög grad blott på barnbenen från stenåldersgraven vid Hvellinge (se *Fornvännen* 1910, sid. 18).

Ett kraftigt manligt lårben är även platymeriskt, likaså ännu ett mansben. Tre skenben, av vilka två tillhöra en och samma individ, hava "sabelform" (d. v. s. äro platta från sida till sida). Om än platymeri (och även "sabelform") mest utmärker neolitiska ben, förekommer likväl sådant även hos nutidsmänniskor, ehuru mindre vanligt. Emellertid har jag tyckt mig finna, att platymerien är synnerligen vanlig på lårbenen från det till äldre

O. Frödin foto 11/7 1916

Fig. 6. "Sverkersgårdens" avrättningsplats, Alvastra, efter undersökningen (från OSO).

På flera av benen förekomma svarta eller bruna fläckar, vilka, när de påträffades, ansågos härröra från eld och därför sattes i samband med de ovan omtalade detaljerna i traditionen om mördarens pinliga avdagatagande¹; dessa detaljer kunna ju knappast motsvara det faktiska händelseförloppet, utan innebära väl endast, att eld på något sätt ingått i tortyren. Dessa mörka partier ha emellertid vid kemisk undersökning visat sig vara icke förkolnade eller svedda, utan bestå av anhopade järnsalter (bly har däremot ej kunnat med säkerhet påvisas), vilkas avsättning på benen anses kunna förklaras på naturlig väg².

Att här ej kan vara tal om en forntida grav är uppenbart. Å andra sidan är anläggningen just sådan, som man tänker sig en primitiv avrättningsplats; människobenen intogo också samma oordnade läge, som måste bli förhållandet, när kroppar, upphängda i en galge, efter hand falla sönder och skelettdelarna därvid avlagra sig på marken och sedan få ligga där i öppen dag.

Anläggningen erbjuder för övrigt, så vitt man kan se, mycken likhet med Dals härads, ända in i mycket sen tid använda avrättningsplats, belägen c. 9 km. mot NNO invid allmänna landsvägen vid Nyby i Väversunda socken³. Denna utgöres också av ett av uppresta stenblock begränsat rum, dock av mera utpräglad rund form och större mått (diam. 8—10 m.); huruvida även här finnes ett stensatt golv kan f. n. ej ses till följd av de stora massor inkastad åkersten, som fylla hela anläggningen.

järnåldern hörande gravfältet vid Alvastra järnvägsstation". Skulle allt detta möjligen kunna tyda på att platymerien är ett för den forna (och nutida?) Alvastrabefolkningen karaktäristiskt drag?

¹ Jfr *Meddelanden* 1917, sid. 10 o. 16.

² Denna undersökning har godhetsfullt utförts av professor Fürst, professor L. Ramberg, fil. dr E. Naumann och amanuens G. Häggqvist. — Det kan ifrågasättas, huruvida ej en del av de brandspår, som ofta iakttagits på stenåldersgravarnas skelettrester, kunna vara av samma natur.

³ Landsarkivarien Carl M. Kjellberg har givit mig anvisning på denna plats.

Det torde sålunda ej lida det minsta tvivel om att här vid Alvastra verkligen föreligger en gammal *avrättningsplats*. Att den är belägen just på det ställe, dit ortssägnera vilja förlägga avlivandet av konung Sverkers mördare, bestyrker å ena sidan den gjorda tolkningen av platsens karaktär och talar å andra sidan för att traditionen — fränsett vissa särskilt utbroderade detaljer — i det stora hela är riktig och grundad på faktiska tilldragelser.

Kort efter det undersökningen på denna plats var avslutad, erhöj jag genom min medhjälpare osteologen Ludvig

Fig. 7. Sidohäll till en gravkista från 1000-talet. "Sverkersgårdens" gravfält, Alvastra. Ursprungliga längden c. 1,6 m.

Hedell meddelande om att en "runsten" skulle finnas på andra sidan om Ålebäcken c. 900 m. längre mot SSO, vid torpet S om Alvastra Kungsgårds kvarn (se fig. 1). Stenen, en kalkstenshäll, visade sig emellertid vara ej en vanlig runsten, utan större delen av en *sidohäll till en gravkista av 1000-talstyp*, ristad i tidens karaktäristiska stil med ornamenten delvis utförda i svag relief (fig. 7). Den sirade överdelen har varit avsedd att synas ovan jord, och kistan har således till halva sin höjd varit nedsänkt i marken.

De på platsen erhållna upplysningarna gävo vid handen, att stenen föregående höst blivit anträffad vid plöjning i åkern uppe på höjden västerut från avrättningsplatsen, och att den

sedan under vintern forslats ned till torpet för att där läggas i golvet till en svinstia. Därav blev nu intet, utan stenen blev omhändertagen.

Efterforskningar sattes omedelbart i gång för att fastställa den plats, där den först kommit i dagen, och sålunda återfinna resten av densamma och om möjligt kistans övriga hällar. Men detta stötte på stora svårigheter, då ingen person nu längre kunde utpeka den punkt i åkern, där stenen blivit anträffad. Grävningar företogs på olika håll, men utan resultat; dock icke alldeles, i det att en annan *grav* kom i dagen i samma åker. Denna saknade hällar och utgjordes blott av en trågformig fördjupning i gruset. *Skelettet* låg orienterat i ONO—VSV med huvudet i det senare väderstrecket, och inga tillbehör funnos hos den döde, vilket allt tydde på att den härrörde från kristen tid.

Härav framgick nu ätt i åkern fanns ett *gravfält från tidig medeltid*.

Under dessa arbeten kom jag att närmare granska en svag förhöjning i åkern, belägen något längre mot Ö, på högsta punkten i terrängen (se fig. 1 o. 2, vid x, samt fig. 4). Dess form var rundad med en diam. av c. 13 m., och i dess mitt syntes en tydlig fördjupning. Det hela var nu belamrat med en massa hitförd åkersten, varibland även befunno sig åtskilliga kalkstenshällar ävensom ett sandstensblock, samtliga utvisande grov tillhuggning.

Allt detta gav mig anledning att företaga en liten provgrävning i förhöjningens ena kant, varvid rikligt med murbruksrester omedelbart kommo i dagen, och snart stötte spaden på en ordentligt murad *mur*, som verkade synnerligen massiv och åldrig.

Från ortsbefolkningens sida var det ej möjligt att erhålla några upplysningar om den byggnad, som här en gång stått. Men på grund av flera omständigheter, särskilt läget i terrängen, ansåg jag mig kunna ifrågasätta möjligheten av att jag här befann mig på platsen för konung Sverker den gamles

gård vid Alvastra¹, och stället fick därför tills vidare gå under benämningen "Sverkersgården".

Förhållandena tilläto ytterligare undersökningar härstädes först under hösten samma år. Vid de då under ett par dagar bedrivna grävningarna blottades en c. 10 m. lång, bågformigt böjd sträcka av muren (se fig. 8), som här visade sig ha den betydliga tjockleken av c. 2,5 m., vartill kom ett ytterligare c. 0,5 m. framspringande mindre parti. Utvändigt befanns dess höjd vara c. 1 m., invändigt däremot ungefär det dubbla; rummet innanför muren skulle följaktligen ha varit nedsänkt under den omgivande markens nivå.

Huruvida detta murparti skulle betraktas som en del av absiden till en romansk kyrka, eller om här föreläge lämningarna av en byggnad med rund grundplan och i så fall antingen en rundkyrka eller också en kastal eller ett fästningstorn, därom gavs tyvärr ingen antydan, även om vissa omständigheter närmast talade för en anläggning av profan karaktär.

För övrigt anträffades nu ytterligare ett par *skelettgravar* (vid C o. D å fig. 8) av samma slag som den ovan omnämnda och tydligen tillhörande samma gravfält.

Emellertid kunde, tack vare enskild frikostighet, mera systematiska grävningar påbörjas här sommaren 1917.

Murens utsida följdes nu åt båda hållen, och det visade sig därvid, att byggnadens grundplan ej är rund, utan oval (c. 15 × 11 m.), med längdaxeln ungefär i Ö—V. I västra ändan kunde emellertid ses spår av en rätlinig utbyggnad eller snarare tillbyggnad. Denna mur utvisar nämligen mera omsorgsfullt huggna kalkstenskvadrar och vilar på en betydligt svagare grund än den synnerligen massivt uppförda ovala skalmuren, varför den med all sannolikhet torde härröra från en något senare tid.

¹ *Meddelanden* 1917, sid. 5 f. Beträffande härmed sammanhängande historiska uppgifter hänvisar jag till den av professor Nat. Beckman och landsarkivarien Kjellberg lämnade framställningen i *Meddelanden* 1917, sid. 7 ff.

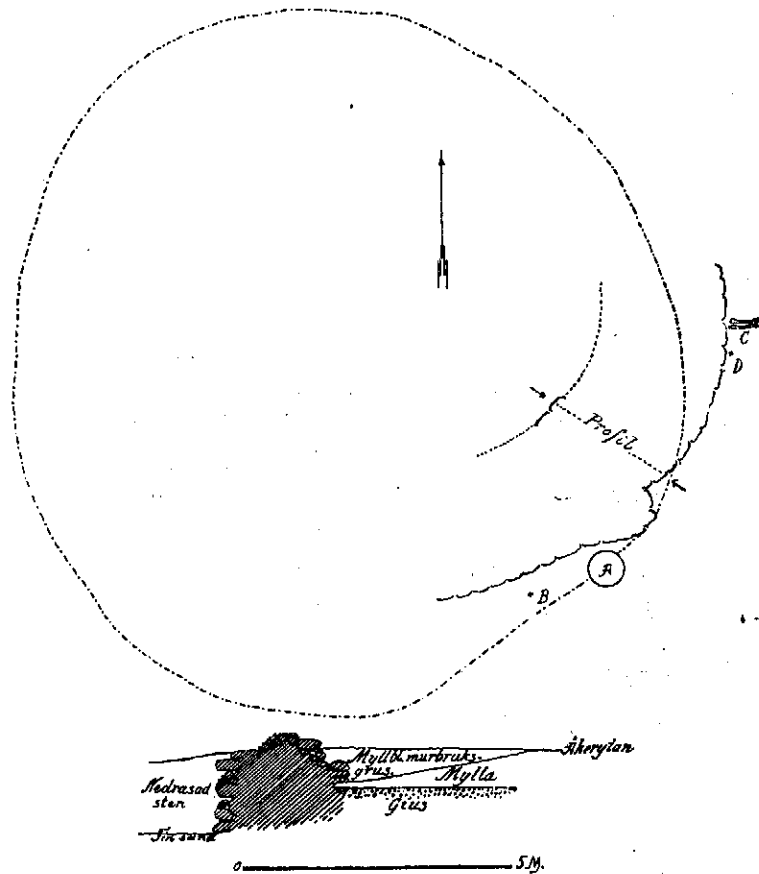

Fig. 8. Den vid undersökningen hösten 1916 blottade delen av "Sverkersgårdens" byggnad, Alvastra.

För att skona den på platsen växande grödan uppsköts nu allt vidare arbete på detta ställe till hösten, då det stora stenröse bortforslades, som fyllde det inre av byggnaden, och som bildats av nedrasade murar, men än mera av all den åkersten, som här under långa tider blivit inkastad. Härvid anträffades dels ett fragment av ett *tillhugget sandstensblock*¹, utvisande spår av *bladornering* (fig. 9), dels några bitar av

¹ 1917 års fynd från denna plats hava i Statens Historiska Museum inv.-nr 16027.

ornerade gravkisthållar av kalksten, av samma slag som den å fig. 7 avbildade och uppenbarligen härrörande från det på platsen befintliga gravfältet.

Men hänsyn till den långt framskridna årstiden ansågs nu lämpligast att härmed avsluta undersökningen för året.

På det nyssnämnda gravfältet, som ju redan genom 1916 års fynd kunnat dateras till 1000-talet, hade emellertid under sommarens grävningar några nya *gravar* kommit i dagen, därav ett par omedelbart utanför rundmuren; här anträffades

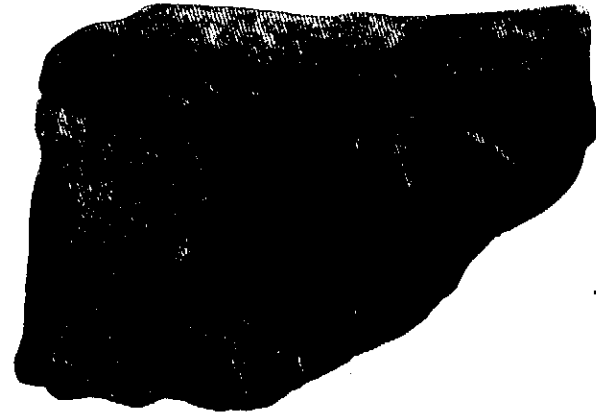

Fig. 9. Ornerad sten. "Sverkersgården", Alvastra. 1/3.

bl. a. *skelettrester*na av ett mycket spätt barn. Och ett 100-tal m. längre västerut hade man tidigare, under vårplöjningen, stött på en synnerligen ståtligt *ornerad gravkisthåll av kalksten* (fig. 10) ävensom ett mindre *fragment av ytterligare en dylik*, varjämte man blottat överkanterna på tvenne osirade *hallar*, stående parallellt med varandra i riktning ungefär N—S och tydligen utgörande de orubbade långsidorna av en *gravkista*. Dennas innehåll synes vara åtminstone till en del orört, att döma av de *skelettdelar*, som samtidigt kommit i dagen. Någon mera ingående undersökning på detta gravfält kunde dock ej göras detta år, utan därmed fick tills vidare anstå.

Dessa nu nämnda undersökningar uppe vid "Sverkersgården" hava i varje fall givit ett resultat: det kan ej vidare bli

tal om att grundmurarna tillhöra en vanlig romansk kyrka med kor och absid. Och åtskilligt talar därjämte mot att betrakta dem som lämningarna av en rundkyrka, framför allt frånvaron av varje spår av kor i öster, men även den ovala formen och det till följd av murarnas tjocklek allt för obetydliga utrymmet i det inre.

Har byggnaden då varit en kastal? I så fall skulle en kyrka funnits i närheten. Så har nog också varit fallet, ty det nyssnämnda gravfältet med sina kristna gravar torde förutsätta tillvaron av en sådan. Huruvida den varit av trä, en stav-

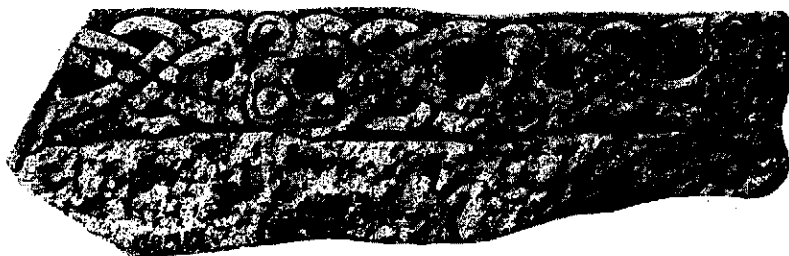

Fig. 10. Sidohäll till en gravkista från 1000-talet. "Sverkersgårdens" gravfält, Alvastra. Ursprungliga längden c. 1,75 m.

kyrka således, eller av sten, därom skola måhända de kommande undersökningarna giva upplysning.

Emellertid är det mera sannolikt att här föreligga lämningarna av ett *borgtorn* av rent profan natur; härför talar — utom byggnadens karaktäristiska läge i terrängen — den omständigheten, att tydliga *kulturlager* finnas på platsen. Redan vid den första provgrävningen hösten 1916 hade utanför muren iakttagits ett med kulturrester uppblandat myllager, som t. o. m. fortsatte *in under* muren (se fig. 8¹). Vid sommarens grävningar kunde detta kulturlager fortfarande följas, och särskilt väster om byggnaden nådde det en betydande mäktighet. Här innehöll jorden en mängd *djurben* av olika slag, således måltidsrester, och på ett ställe djupt nere i lagret anträffades

¹ Vid A och B *djurben* i detta kulturlager, vid A även *människoben*.

det å fig. 11 avbildade föremålet, ett *avsågat hornstycke*, avsett att vidare bearbetas — vartill kan naturligtvis ej sägas, men fyndet är ändock av ett visst intresse, karaktäristiskt som det är för medeltidens materiella kultur, för vilken ben och horn ju utgjorde ett viktigt underlag.

Dessa ansenliga kulturlager giva uppenbarligen vid handen, ej blott att människor bott på platsen, men även att deras vistelse här varit långvarig och så att säga intensiv.

Här uppe på höjden har således en *by* eller en *gård* en gång legat, och helt naturligt förefaller det då att betrakta stenbyggnaden som dess fasta kärna.

Fig. 11. Avsågat hornstycke. "Sverkersgården", Alvastra. 1/3.

Från vilken tid förskriver sig nu denna byggnad? Det förutnämnda kristna gravfältet kan med säkerhet dateras till 1000-talet. En av de hösten 1916 funna gravarna (vid C å fig. 8) anträffades emellertid *under* muren under sådana omständigheter, att man tydligt kunde se, att graven måste ha funnits på platsen innan muren uppfördes, att den m. a. o. måste vara äldre än byggnaden, ty skelettet hade rubbats vid murens anläggning och låg delvis inbakat i grundens murbruk. Vi få härigenom en hållpunkt för byggnadens datering bakåt i tiden: den torde vara yngre än 1000-talet. Å andra sidan är det att märka, att inga som helst spår av tegel, vare sig tak- eller murtegel, kunnat iakttagas i samband med den samma¹. Då man väl kan antaga, att teglet kommit i bruk i dessa trakter först i början av 1200-talet, få vi på så sätt en

¹ Däremot har medeltida tegel påträffats längre mot norr i åkern.

andra hållpunkt för dateringen: byggnaden torde vara äldre än 1200-talet. Men vi funno den nyss böra sättas till tiden efter 1000-talet, och följaktligen skulle 1100-talet vara det århundrade, under vilket den uppförts.

Den frågan framställer sig nu osökt: "Kunna vi ytterligare säga något om denna anläggning här uppe på höjden och om de människor, som här bott och här fått sin vila?"

Denna gård med sin, såsom kulturlagren giva vid handen, ingalunda fåtaliga befolkning och med sitt för den tiden ansevärda, hela omgivningen dominerande, fasta hus måste ha varit en av bygdens mera betydande, en stormans gård. Men en sådan gård från 1100-talet här vid Alvastra kan ej gärna ha varit någon annan än den frälsegård, som innehades av konung Sverker den äldre, av honom skänktes i morgongåva till drottning Ulvhild och därefter lämnades till Alvastra kloster vid dettas grundande år 1143, denna gård, som Beckman så träffande har kallat för *Sverkersättens stamgård*¹.

Redan under 1000-talet skulle den följaktligen ha legat på denna plats. Härpå tyder även det från denna tid härrörande gravfältet, vare sig man uppfattar detta som en företeelse, analog med de för den senare hednatiden karaktäristiska bygravfälten och helt naturligt under denna brytningstid mellan hedendom och kristendom, eller man antager, att den kristna stormansgården haft sitt eget kapell, sin egen kyrka, och då även sin egen kyrkogård².

Gravarna på detta gravfält äro, såsom redan framhållits, antingen helt enkla, i jorden grävda gropar utan spår av kistor av något slag eller ovan jord delvis synliga kistor av stenhällar, osirade eller ornerade i tidens karaktäristiska stil. Denna artskillnad innebär helt visst en klasskillnad; i de förra ha vi väl närmast att se tjänstefolkets gravar, i de senare husbonde-

¹ *Meddelanden* 1917, sid. 8.

² Naturligtvis kan man mycket väl tänka sig, att gården redan under heden tid anlagts på denna plats, churu inga säkra fynd av så hög ålder ännu anträffats.

folkets. I de sistnämnda skulle således — förutsatt att antagandet om gårdens ägare är riktigt — Sverkersättens medlemmar under 1000-talet ha jordats.

Naturligtvis föreligger intet hinder för att antaga, att gårdens kyrka ägt bestånd in på 1100-talet, och att man lika länge fortsatt att begrava gårdens folk på gårdens kyrkogård¹.

För övrigt är det mycket tilltalande att — i likhet med Kjellberg² — tänka sig den möjligheten, att den *Alvastra by*, som enligt biskop Hans Brasks utsago utgjorde drottning Ulvhilds morgongåva, bestått av flera gårdar, och att ej alla dessa lämnats till klostret, utan att konungafamiljen fortfarande behållit någon för egen del. På så sätt skulle man kunna antaga, att gården däruppe på höjden ägt bestånd och varit bebodd av den kungliga familjen åtminstone under klostrets första tid. Man kan ju även tänka sig, att själva gårdsområdet med byggnaderna undantagits från donationen till klostret. I varje fall har ju konung Sverker bott i trakten vid jultiden år 1156, då han mördades.

Under medeltiden hörde ofta till en stormans gård en "rättarplats", det för alla synliga tecknet på husbondens makt och myndighet. Den skulle ligga i gårdens närhet och med vidsträckt utsikt. I betraktande härav torde den ovan beskrivna gamla avrättningsplatsen få anses som "Sverkersgårdens" privata rättarplats³. Den jämförelsevis omsorgsfulla an-

¹ I varje fall står V. Tollstads kyrkas anläggning ej i något samband härmed. De ornerade och runristade gravkisthällar, som en gång funnits vid kyrkan (se Erik Brate, *Östergötlands runinskrifter*, häfte 2, Stockholm 1915, sid. 133 f. o. pl. XLV: 1—3), visa nämligen, att redan på 1000-talet en kyrka stått på denna plats, antingen den lilla romanska kyrka, som fanns här in på 1800-talet (avbildad i *Antiquarisk Tidskrift f. Sverige*, 1, sid. 118), eller en föregångare till denna.

² *Meddelanden* 1917, sid. 13.

³ När Kjellberg (*Meddelanden* 1917, sid. 18) här vill se Lysings och Dals häraders uråldriga, allmänna avrättningsplats i samband med häraderingsplats vid Hästholmen, d. v. s. ett Hästholmen, som skulle ha omfattat en god del av det nuvarande Alvastras ägor, synes mig denna hypotes verkligen alltför djärv. Jag återkommer senare till detta.

ordningen visar, att platsen varit avsedd att användas under en längre tid och ej iordningsställd enbart för mördarens avrättning, m. a. o. att det varit en anläggning av permanent natur. Detta skulle då även kunna förklara, varför flera skelett här anträffats.

Till sist bör omnämnas ett fynd, som gjordes på detta ställe sommaren 1917. Liggande i åkerytan några meter från avrättningsplatsen anträffades då den å fig. 12 återgivna *stenen*. Den är, såsom bilden visar, på ena sidan försedd med ett antal

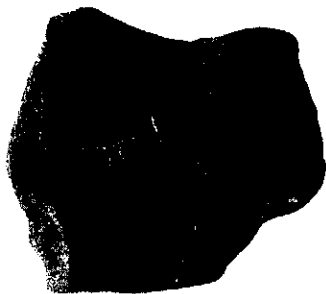

Fig. 12. Sten med älvkvarnar. "Sverkersgårdens" avrättningsplats, Alvastra. $\frac{1}{3}$.

innötta fördjupningar, s. k. *älvkvarnar*; ursprungligen har den varit större. Omöjligt är ej att den bör sättas i samband med de vid-skepliga föreställningar, som utan tvekel i hög grad varit koncentrerade kring denna plats.

Just denna ställets natur och de folkfantasier eggande skådespel, som här uppförts, förklara naturligtvis varför denna plats ej blivit glömd, utan alltjämt spelar en viktig roll i ortssägnera om kung Sverker. Icke desto mindre är det förvånansvärt, att, såsom redan nämnts, själva "Sverkersgårdens" förflutna så helt utplånats ur folkmedvetandet, att ingen som helst tradition härom längre föreligger.

De undersökningar, som hittills utförts vid "Sverkersgården", hava således, trots den obetydliga omfattning, vari de kunnat bedrivas, likväl givit vissa bestående resultat. Huruvida de antaganden, som med anledning härav blivit gjorda, skola besannas, är givetvis en öppen fråga; i varje fall är det uppenbart, att nog så märkliga problem här vänta på sin lösning. I det program, som uppgjorts för 1918 års undersökningar, intager också "Sverkersgården" en framträdande plats.

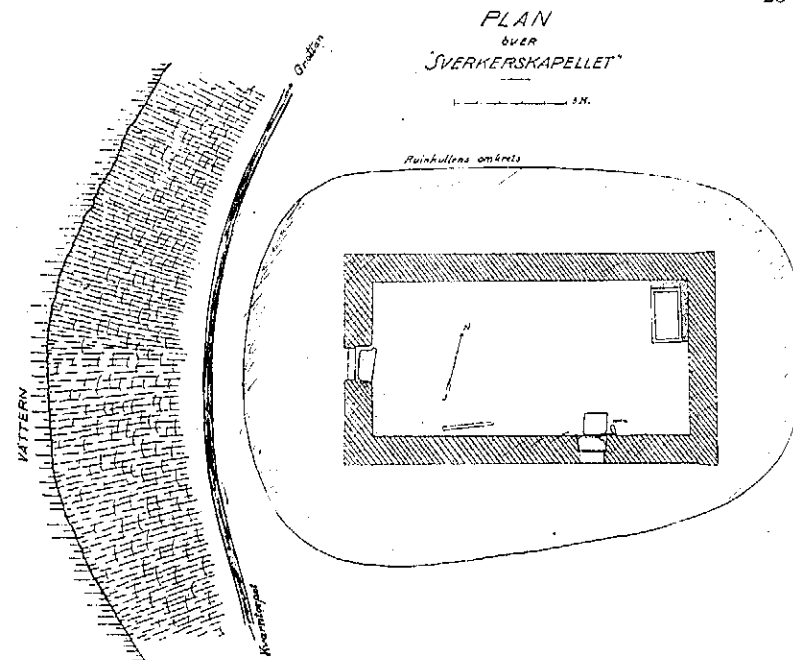

Fig. 13. Plan över "Sverkerskapellet", Alvastra.

"Sverkerskapellet".

Om vi följaktligen kunna vänta, att "Sverkersgårdens" utgrävning kommer att lämna en hel del bidrag till vår ganska obetydliga kännedom om den äldre medeltidens materiella kultur, är det åter till en annan sida av livet vi vända oss, när vi nu övergå till den punkt på det stora fyndområdet vid Alvastra, dit 1917 års undersökningar framför allt varit förlagda, och där också resultat av synnerligen överraskande art erhållits.

Då vid försöksgrävningen sommaren 1916 uppe på "Sverkersgårdens" höjd den därstädes befintliga byggnaden konstaterats, blev en rekognoscering av det kringliggande åkerkomplexet naturligtvis en given sak. Uppmärksamheten riktades då i första hand på en c. 600 m. längre söderut, nere vid Vätterns strand belägen kulle (se fig. 1 o. 2, vid +, samt fig. 13 o. 15), som jag visserligen tidigare vid flera tillfällen un-

der föregående somrar besökt, men då alltid uppfattat som en forntida gravhög, av oval form och, att döma av den tydliga sänkan i dess mitt, för länge sedan utsatt för skattsökarens åverkan.

Ej heller rörande denna kullens natur och ursprung kunde traktens befolkning lämna några upplysningar. Uppgiften, att på platsen legat ett "kruthus", var allt för osannolik för att tagas på allvar. Förhöjningen kallades helt enkelt för "Oxlakullen" efter de stora oxlar, som ännu i mannaminne här stått, och från vilkas stubbar kraftiga skott nu skjutit upp; dessa bildade — i förening med täta vildros- och hagtornsnår och en sydländskt yppig undervegetation framför allt av nästan manshöga umbellater — ett hart när ogenomträngligt buskage (fig. 15, se även fig. 14 o. 16).

Redan vid de första spadtagen i kullens kant framkom rikligt med *murbruk* och *medeltida taktegel*, och snart stod blottad en meterlång sträcka av en ovanligt vacker *kalkstensmur med finhuggen skråkant* (fig. 14), en mur, som på grund av sin likhet med klosterkyrkans mur föreföll mig vara samtidigt med denna. Det syntes mig också uppenbart, att här förelågo lämningarna av en förnämlig byggnad, efter allt att döma av kyrklig karaktär.

Men en kyrka eller ett kapell från 1100-talet här, så långt från någon by eller gård! En vanlig församlingskyrka kunde det uppenbarligen ej ha varit. I stället låg här i närheten en annan av traktens i historiskt hänseende märkligare platser, landsvägsbron över Ålebäcken, där gamle kung Sverker skulle ha ljutit döden under sin färd till kyrkan julnatten år 1156. Detta i förening med den omständigheten, att konungen, enligt den äldsta föreliggande uppgiften härom, begravts "i Alvastra"¹, men klosterkyrkan därvid ej gärna kunnat ifrågakomma, då den ej blev färdig och invigd förrän flera decennier senare, ledde mig osökt till det antagandet, att jag här stött på läm-

¹ Jfr nedan sid. 61 f.

O. Frödin foto ²⁰/₁₉₁₇

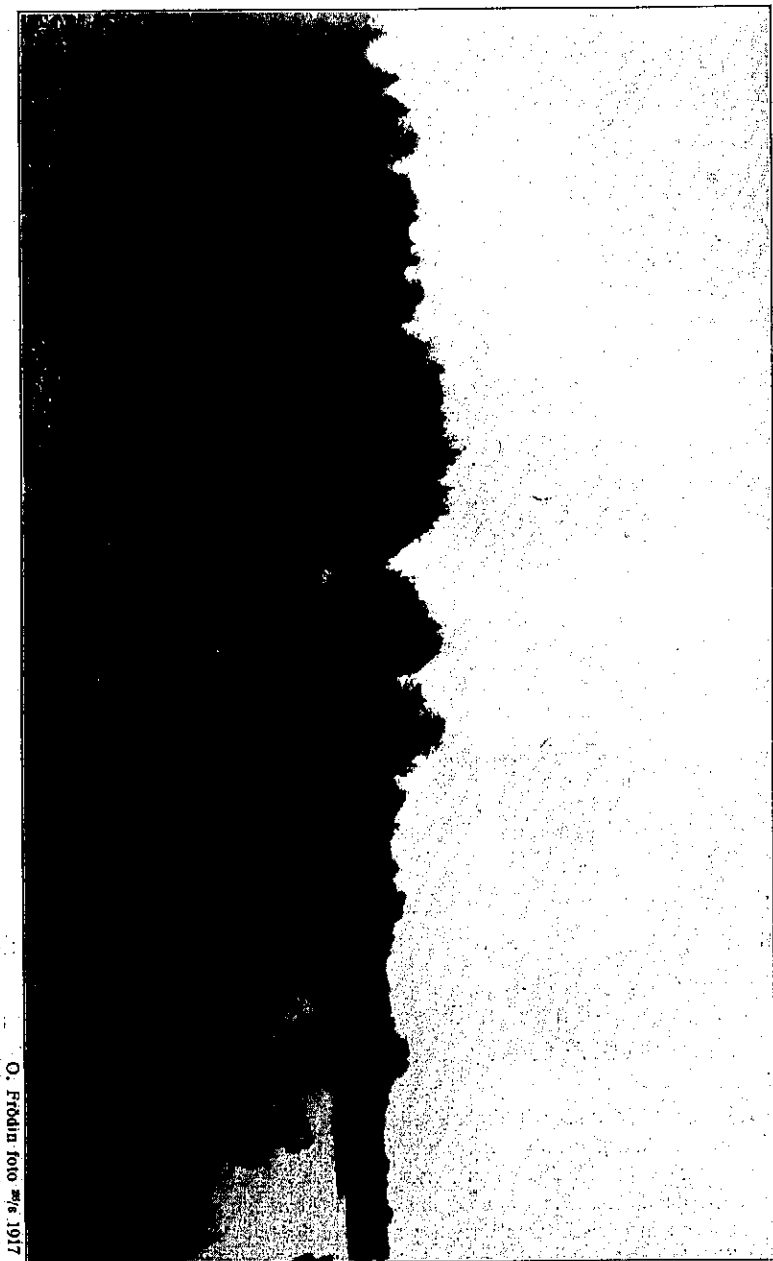
Fig. 14. Det vid provgrävningen sommaren 1916 blottade murpartiet. "Sverkerskapellet", Alvastra.

ningarna av konung Sverkers gravkapell (eller åtminstone ett minneskapell över konungen), uppfört i närheten av mordplatsen¹.

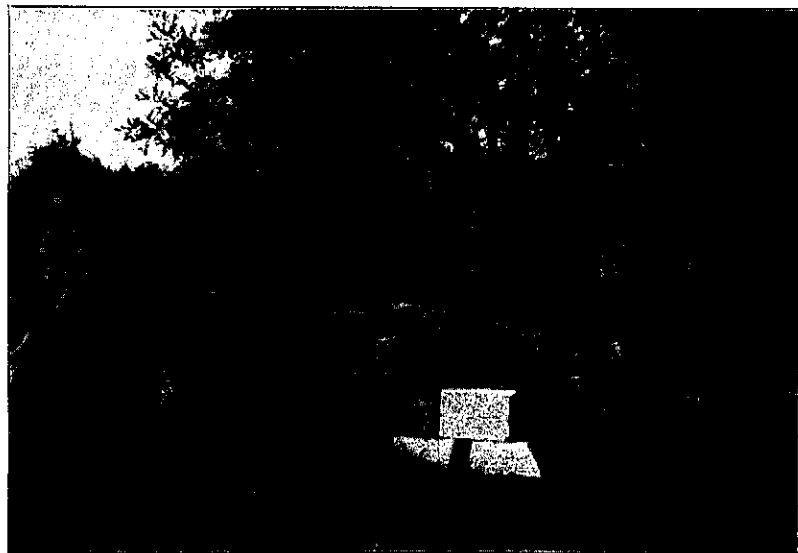
Med detta antagande som arbetshypotes påbörjades nu sommaren 1917 den systematiska undersökningen av "Oxla-

¹ Denna förmodan tillbakavisades sedan av landsarkivarien Kjellberg såsom fullständigt orimlig (*Meddelanden* 1917, sid. 16 f.). I stället ville Kjellberg hit förlägga Hästhölmens kyrka från förra delen av 1300-talet, ett antagande, som dock redan av topografiska skäl (jfr nedan sid. 58 f.) föreföll omöjligt. Även mot Kjellbergs datering av de funna byggnadslämningarna kunde berättigade invändningar göras (*Meddelanden* 1917, sid. 17, anm.).

Fig. 15. "Sverkerskapellet" rinktulle, "Oxlakullen", Alvastra (från NNV); det vid provgrävningen sommaren 1916 upplägna schaktet synligt mitt på kullens sida.

O. Frödin foto 27/6 1917

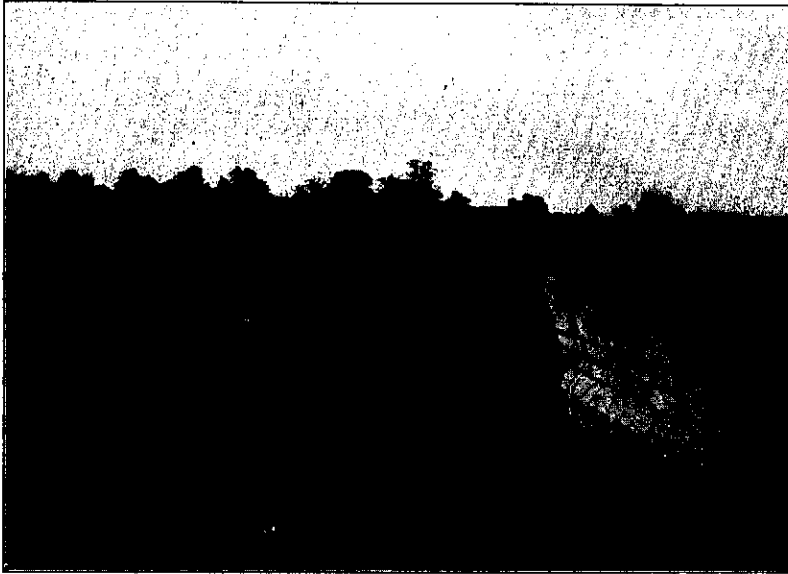
O. Frödin foto 17/7 1917

Fig. 16. Nordöstra hörnet av "Sverkerskapellet", Alvastra, under framgrävning; omedelbart innanför detta hörn den å fig. 24 avbildade sarkofagen.

O. Frödin foto 8/8 1917

Fig. 17. Västra delen av "Sverkerskapellet", Alvastra, under utgrävningen (från Ö).

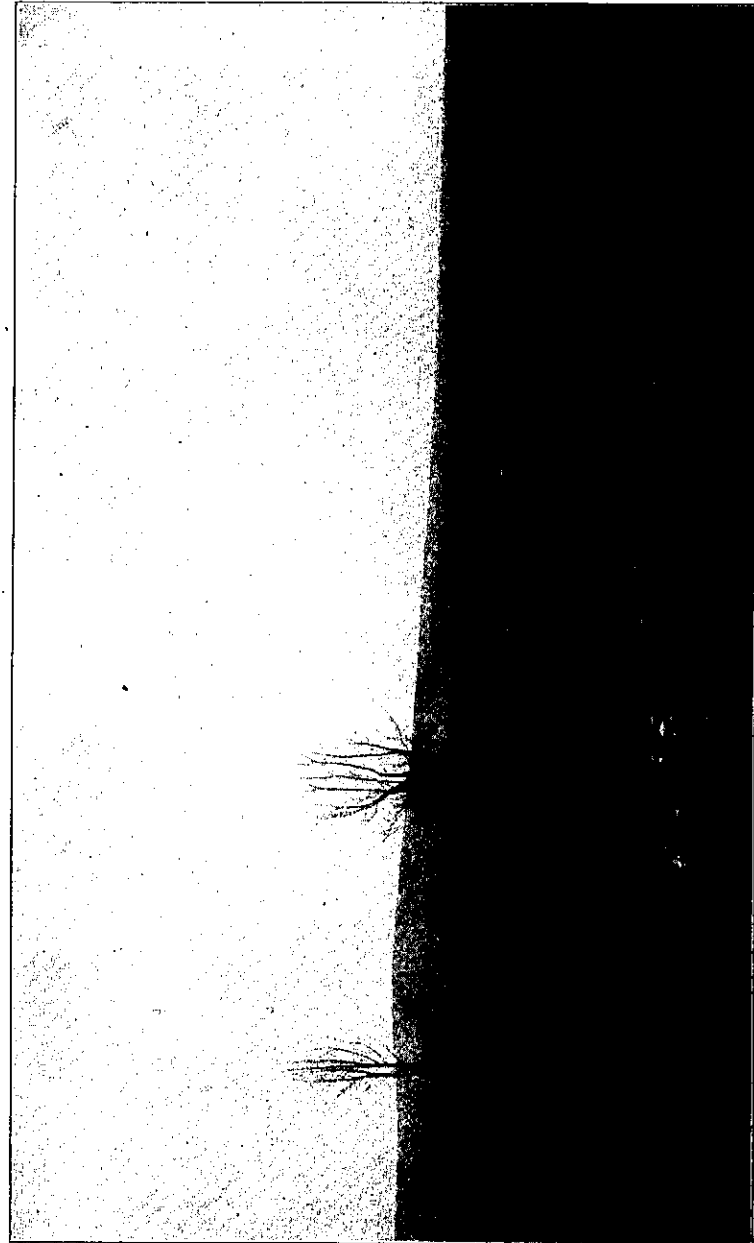
O. Frödin foto 24/6 1917

Fig. 18. Norra delen av östra gaveln av "Sverkerskapellet", Alvastra (från NNO); den medeltida markytan i förgrunden. Skärningen därbakom visar "Oxlakullens" östra slutning.

O. Frödin foto 24/6 1917

Fig. 19. Parti av norra långsidan av "Sverkerskapellet", Alvastra (från NO); den medeltida markytan i förgrunden.

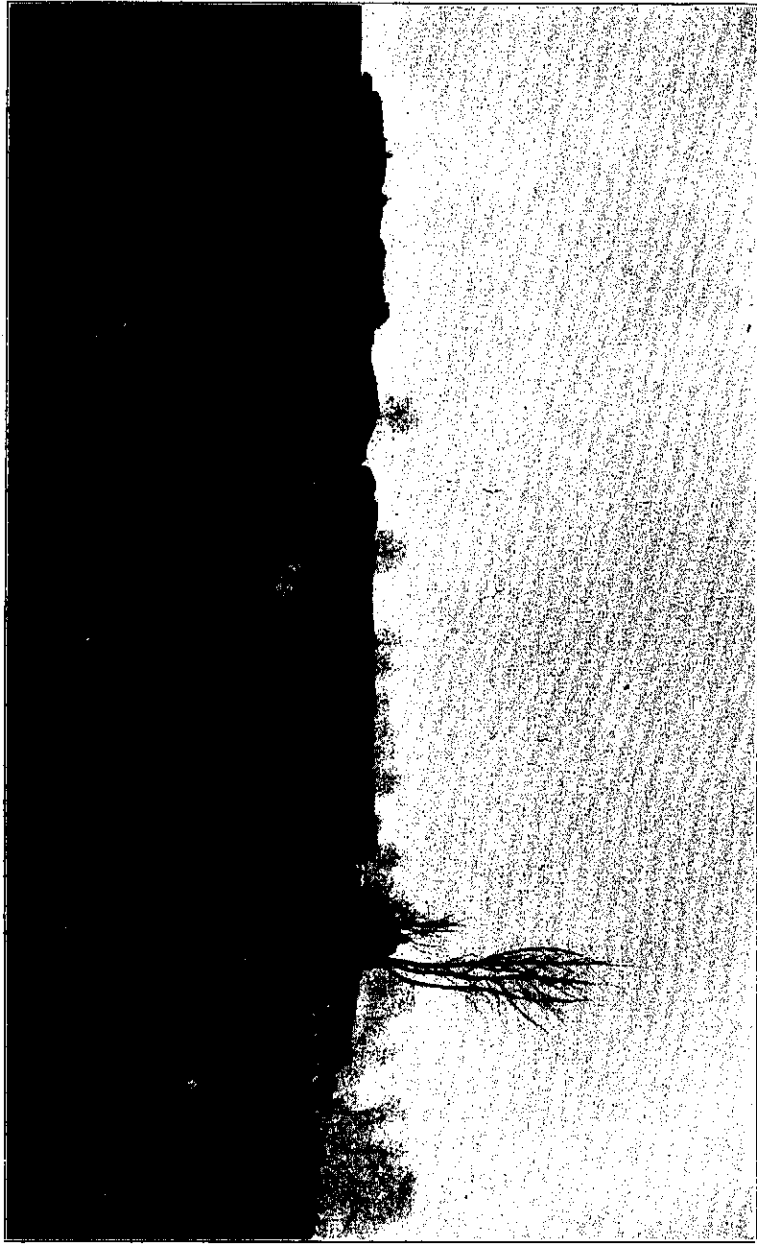

Fr. Borgstedt foto mars 1918

Fig. 20. "Sverkerskapellet", Alvastra (från S).

Fig. 21. "Sverkerskapellet", Alvastra (från NNV).

Fr. Borgstedt foto mars 1918

Fr. Borgstedt foto mars 1918

Fig. 22. "Sverkerskapellet", Alvastra (från SO).

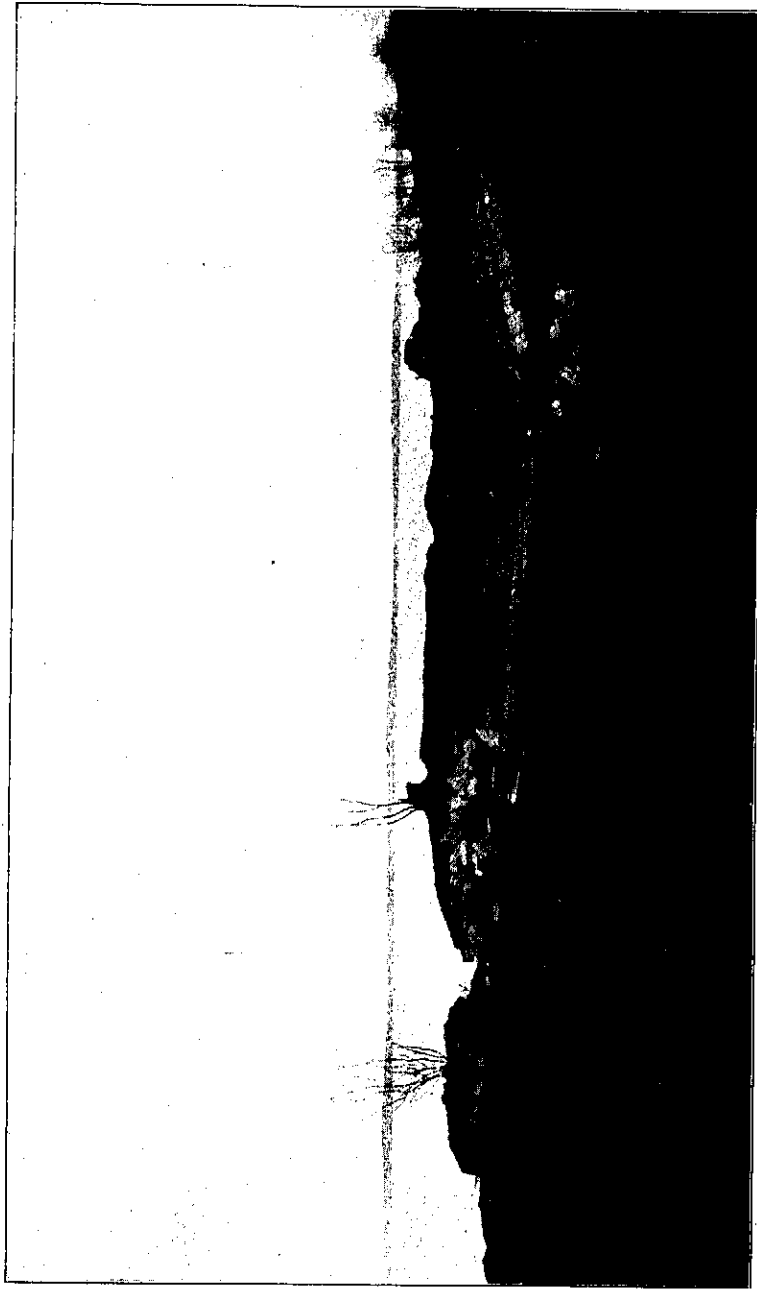
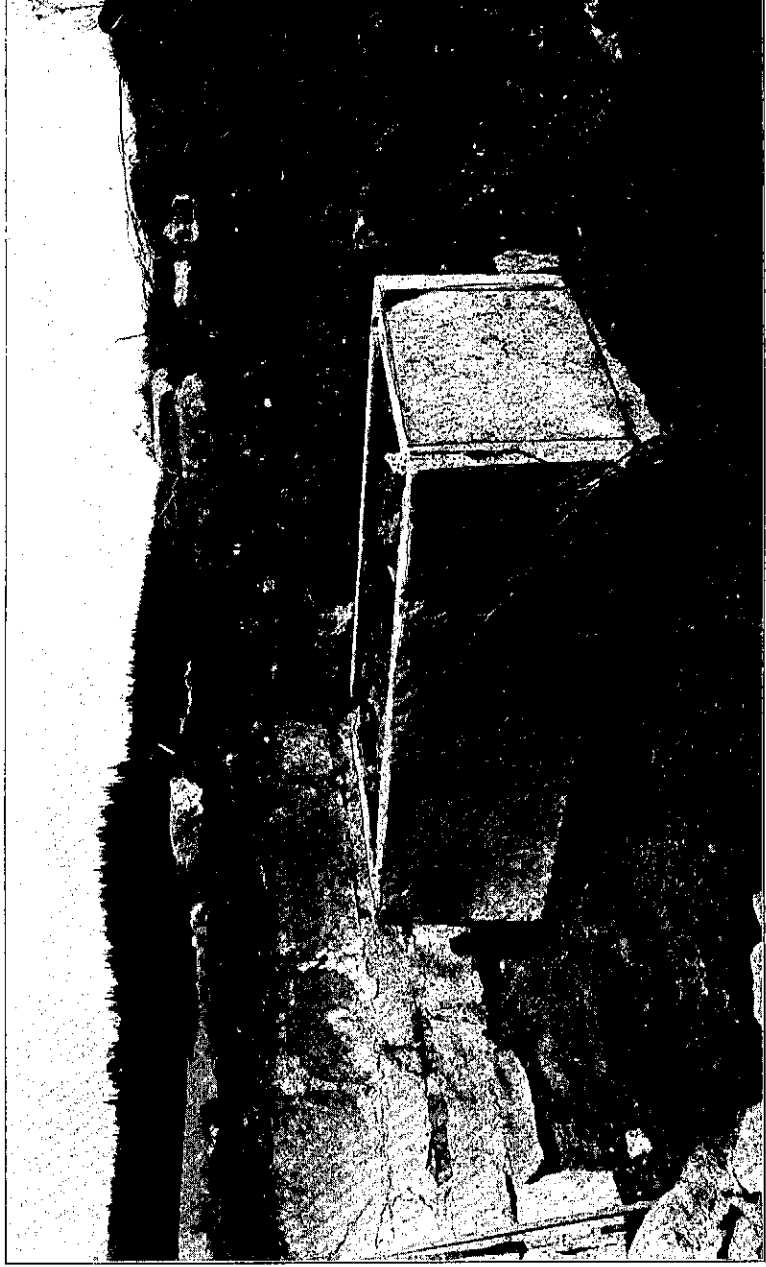
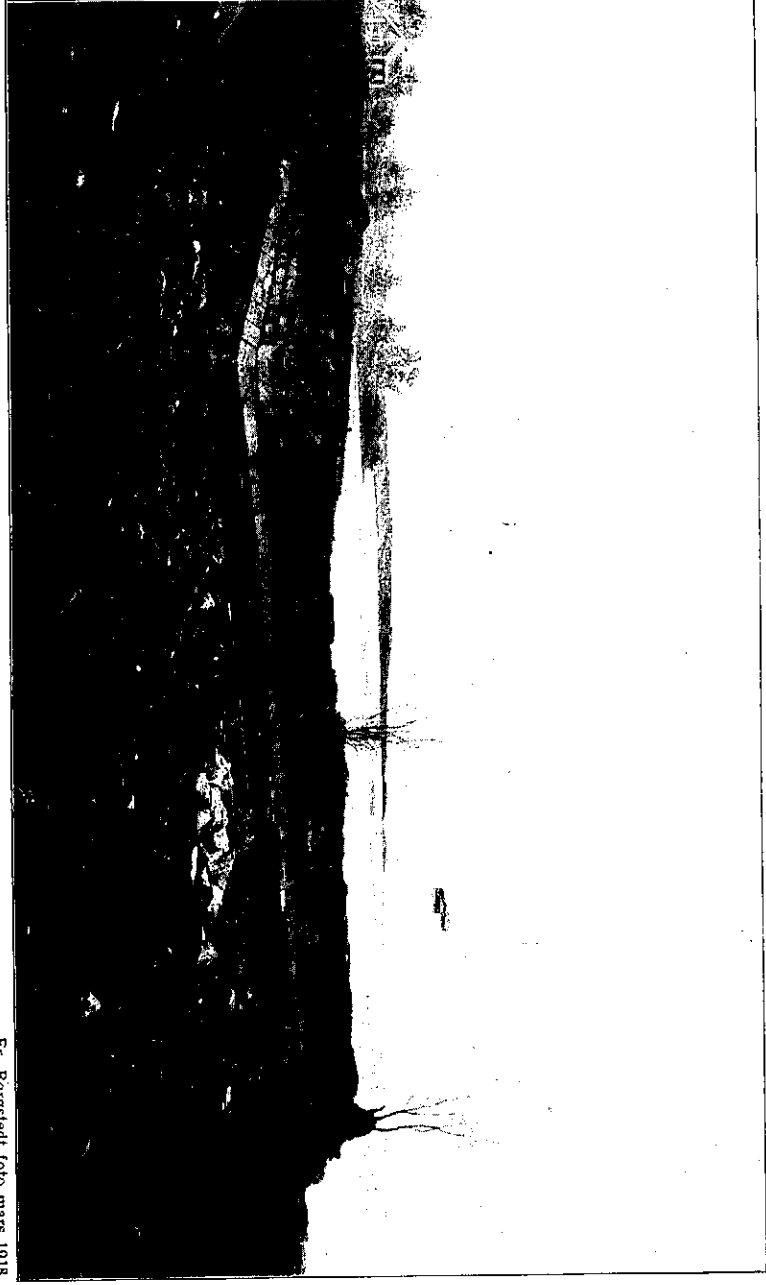

Fig. 23. "Sverkerskapellet", Alvastra (från NNÖ).

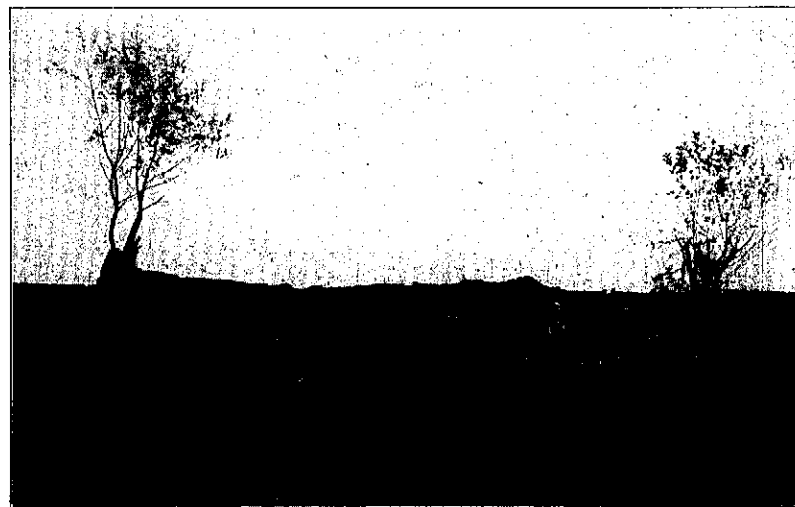
Fr. Borgstedt foto mars 1918

O. Frödin foto 31/3 1917

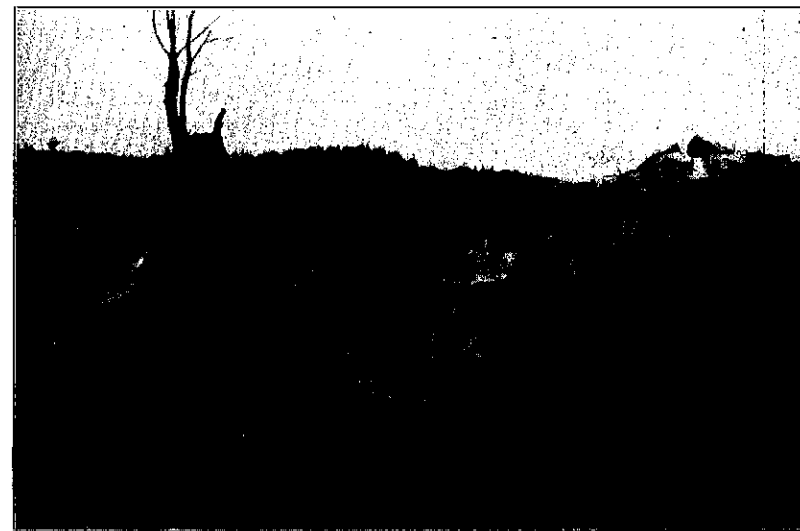
Fig. 24. Sarkofagen i nordöstra hörnet av "Sverkerskapellet", Alvastra (från SV).

Fig. 25. Den runristade blyremsan från sarkofagen i "Sverkerskapellet", Alvastra. 2 ggr nat. storlek.

O. Frödin foto 8/10 1917

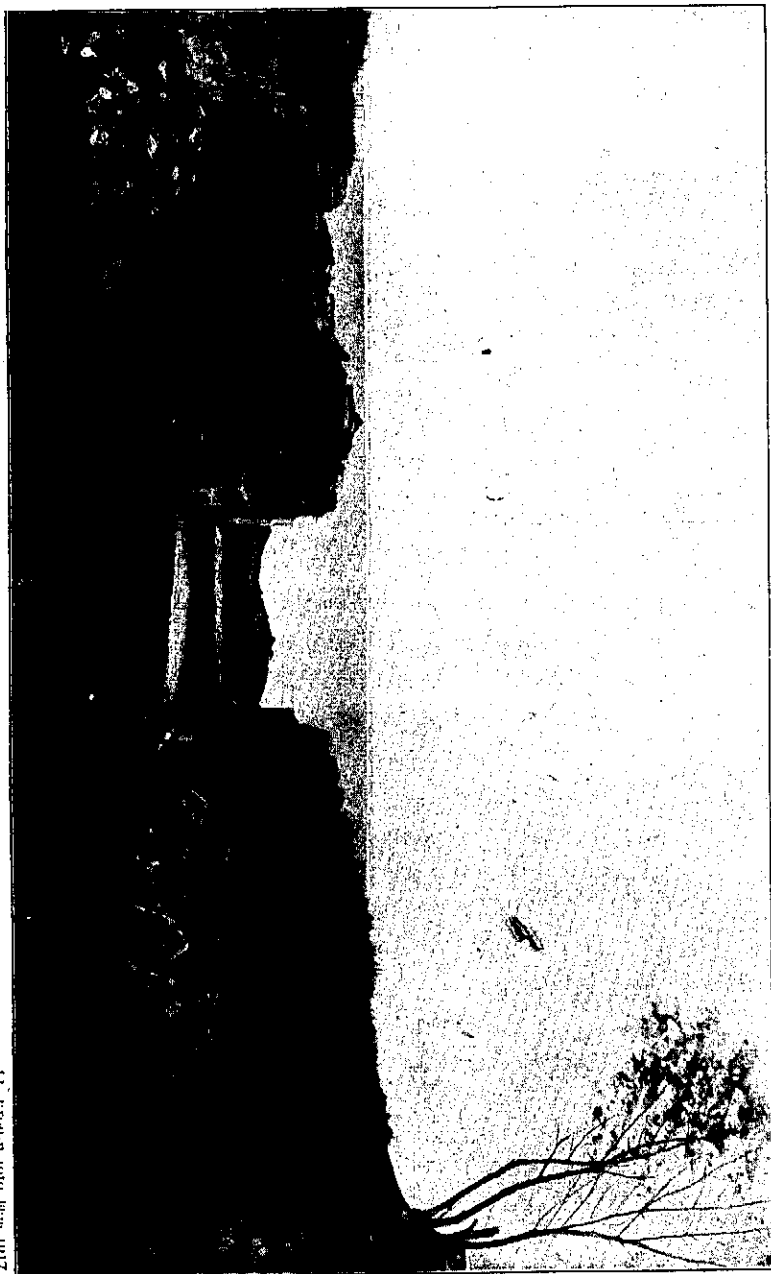
Fig. 26. Västra gaveln av "Sverkerskapellet", Alvastra (från VSV).

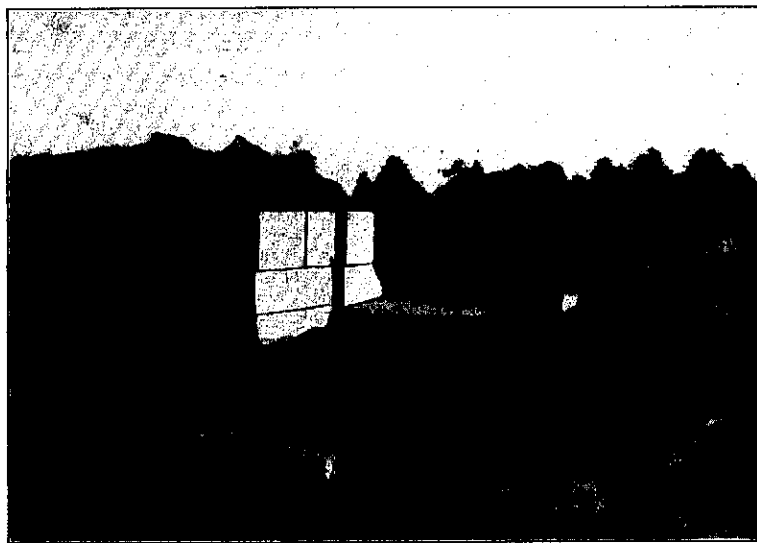
O. Frödin foto 10/10 1917

Fig. 27. Västra ingången till "Sverkerskapellet", Alvastra (från SSV).

Fig. 28. Västra delen av "Sverkerskapellet", Alvastra (från ONO).

O. Frödin foto 8/10 1917

O. Frödin foto 8/10 1917

Fig. 29. Södra ingången till "Sverkerskapellet", Alvastra (från NV).

O. Frödin foto 8/10 1917

Fig. 30. "Sverkerskapellet's" hällristning, Alvastra.

kullens" byggnad, vilken från första stunden fick namnet "Sverkerskapellet".

Sedan de yttre partierna av kullen bortschaktats, så att murarna utvändigt stodo blottade, utrymdes på samma sätt det inre av byggnaden¹. För övrigt må undersökningens förlopp här lämnas åsido. Vi övergå direkt till en redogörelse för själva resultatet.

På "Oxlakullens" plats resa sig nu lämningarna av en byggnad med rektangulär grundplan, orienterad i Ö—V med någon avvikning åt NO—SV och utvändigt med en längd av 16,35 m. och en bredd av 9,35 m.² (fig. 13 o. 20—23). I öster nå murarna ännu full manshöjd, de övriga sidorna åter äro något lägre; särskilt den södra långsidan är illa medfaren. Detta gäller även om de fyra hörnen, vilkas välhuggna kvadrar tydligen varit mycket eftertraktade³. Beträffande tre av dem har förstörelsen varit nästan fullständig, blott det fjärde, det nordöstra, har ännu sockelns skråkantstenar med en del av de överliggande kvadrarna kvar (se fig. 16); man kan dock se, att även dessa varit nära att få vandra samma väg, ehuru företaget av någon anledning ej hunnit slutföras.

De 1,2 m.² tjocka murarna ha i ytterlivet huvudsakligen kalksten. Av detta material bestå kvadrarna i sockelns skråkant, i grundskiftet under denna och likaså i de bevarade skiften därovan; dessa kvadrar äro i skråkanten och dessutom i hörn och dörrömfattningar finhuggna, för övrigt mera grovhuggna. I östra gaveln ligga dock ovanpå det andra skiftet över skråkanten fem stora gråstensblock med slät utsida (fig. 16, 18, 22 o. 23).

¹ Den ovanpå murarna liggande jorden och gråstorven lämnades mestadels kvar i avvaktan på en kommande konservering av ruinen.

² Måtten tagna vid sockeln.

³ I den c. 150 m. åt söder liggande kvarnen ävensom i grunden till Kvarntorpets byggnader strax därinvid förekommer en hel del sten, som uppenbarligen härrör från "Sverkerskapellet"; likaså i Kvarntorpets och Kvarnängens källarmurar. Även vid Grottans gamla ryggåsstuga norrut vid sjöstranden har dylik sten anträffats.

Den under sockeln liggande grunden är även lagd av stora gråstensblock, som skjuta något ut från det undre sockelskiftet. Det är härvid att märka, att terrängen sluttar åt väster (se fig. 15), och detsamma har varit förhållandet under medeltiden; den medeltida marknivån har med säkerhet kunnat följas. Detta har medfört, att medan grundens gråstensblock med sina vanligtvis jämna, från sockeln utskjutande översidor i öster just ligga i nyssnämnda nivå (fig. 18), de alltmåra höja sig över densamma, ju längre man följer långsidorna åt väster (fig. 19—23), så att de under västra gaveln ligga fullständigt synliga (fig. 26 o. 27¹). Särskilt de stora blocken under sydvästra hörnet och angränsande del av södra långsidan äro så jämna och skjuta så långt ut, att de mycket väl kunnat tjäna som sittbänkar (fig. 20, 22 o. 30).

Just ett av dessa sistnämnda block, det närmast hörnstenen liggande, erbjuder ett särskilt intresse. Här föreligger det märkliga och i sitt slag väl enastående förhållandet, att en *hällristning från bronsåldern* ingår i en medeltida byggnad. Stenens utsida är, som fig. 30 visar, försedd med en typisk *skepps bild* (längd 84 cm.) jämte en *skålformig fördjupning*. Det är mindre antagligt, att stenen härrör från någon med inristningar försedd berghäll², snarare synes det som om ristningen blivit inknackad i ett ursprungligt löst block, vilket sedan efter ett par tusen år befunnits lämpligt att läggas i grunden till nu ifrågavarande byggnad. Möjligt är att den mycket svagt framträdande ristningen därvid ej blivit uppmärksammas, i varje fall har man ej fäst synnerligt avseende vid den eller också ej förstått vad den skulle föreställa, ty stenen har placerats så, att skeppsfiguren kommit upp och ned.

I murarnas innerliv är gråstensmaterialet rätt framträdande (fig. 20, 22, 24 o. 28); blocken ligga med den jämna naturyan

¹ Utanför västra gaveln har undersökningen gått under den medeltida marknivån; denna har legat obetydligt ovanför den långa tröskelstenens underkant.

² Jfr den vid Hästholmen (*Meddelanden* 1917, sid. 1).

utåt. Kalkstenskvadrarna äro grovhuggna, utom i dörrromfattningarna, där de äro finhuggna.

Byggnaden är försedd med tvänne dörröppningar (fig. 13, 22 o.

26), den ena, 1,4 m. bred, nästan mitt på västra gaveln, den andra, 1,03 m. bred, i södra långsidans östra del. Båda ha mot byggnadens inre sig vidgande smygar, och i båda fallen bildas tröskeln av ett enda, redan i gammal tid itubrustet kalkstensblock. Den västra företer utvändigt en egendomlig detalj med de å ömse sidor utskjutande kvadrarna (fig. 27), en anordning, som med fullständig visshet är ursprunglig (se nedan sid. 71 ff.). Även invändigt skiljer sig denna dörröppning från den södra, detta beroende på de olikartade nivåförhållandena utanför och inuti byggnaden. Det är redan nämnt, att marken utvändigt sluttar åt väster; så är visserligen också fallet med golvnivån, men ingalunda i samma grad, i det denna sänkts mot öster. Detta har, såsom fig. 29 visar, medfört en trappstegsartad anordning innanför södra dörren: i smygen närmast tröskeln

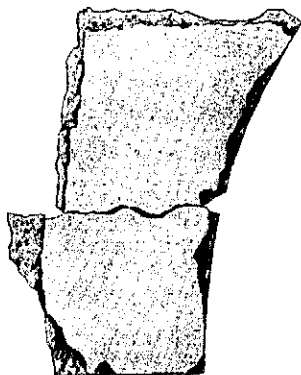

Fig. 32.

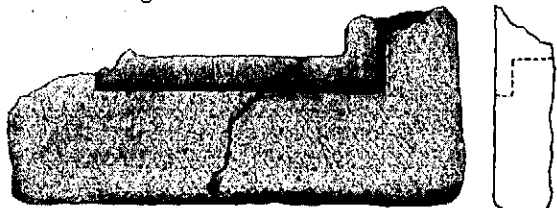

Fig. 33.

Fig. 32 o. 33. Delar av fönsteromfattningar av kalksten. "Sverkerskapellet", Alvastra. $\frac{1}{5}$.

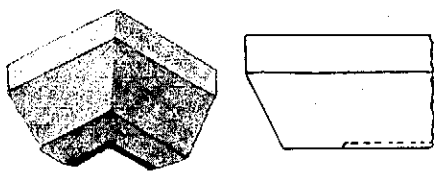

Fig. 31. Del av anfangslist av kalksten. "Sverkerskapellet", Alvastra. $\frac{1}{10}$.

en tunn platta av skiffer och därnedanför på golvet en tjock, fyrsidig tramphäll av gråsten. Denvästradörröppningen åter har blott en

tramphäll, av skiffer, som nästan fullständigt upp- tar smygen (fig. 28). En dylik av samma material ligger utanför södra dörren (fig. 22)¹.

Tre smärre, i vinkel huggna stenar med skråkant (fig. 31), som antråfades i murraset, ha uppenbarligen suttit som anfangslistor i portalerna.

Märken efter dörrhakarna samt nötningsspår visa, att dörrarna öppnats sig åt vänster, utifrån räknat.

Fig. 34. Bennål. "Sverkerskapellet", Alvastra. $\frac{1}{2}$.

Fig. 35. Handtag av järn. "Sverkerskapellet", Alvastra. $\frac{1}{2}$.

Invid byggnadens östra gavel tillvaratogos i fyllningen ett par delar av enkla fönsteromfattningar av kalksten, den ena (fig. 32) utanför gaveln, den andra (fig. 33) omedelbart innanför densamma. Gaveln har tydligen varit försedd med fönster².

Då inga som helst spår av någon golvbeläggning av sten eller trä kunde iakttagas, får man antaga, att byggnaden haft den naturliga marken som golv; i nordvästra hörnet kunde också detta golv, som dock här bestod av ett pålagt lertager, tydligt följas.

De rikliga resterna av murbruk på väggarna ådagalägga, att byggnaden invändigt varit putsad. Detsamma torde även ha varit fallet utvändigt, bl. a. att döma av de stora mängder nedrasat murbruk, som lågo hopade utanför murarna.

Huruvida byggnaden haft trätak — i så fall väl snarast öppen takstol — eller valv kan f. n. ej med säkerhet avgöras.

Fig. 36. Nyckelskylt av järn. "Sverkerskapellet", Alvastra. $\frac{1}{2}$.

¹ Ej inlagd på planen fig. 13.

² Jfr nedan sid. 45 (fyndet av fönsterglas).

För det senare tala de massor av murbruk och kalkstensflis, som täckte golvytan även mitt i byggnaden, och en närmare granskning av de stora murklumpar, som här tillvaratogs, kan måhända ge bestämt besked i denna punkt¹. Emellertid förekommo även *murtegel* här och var (dimensioner 31 × 14 × 10 cm. och liknande); att dessa ej kunnat bilda något takvalv är tydligt redan på grund av den ringa kvantiteten, och deras förekomst t. ex. i raset strax innanför västra dörren torde visa, att

Fig. 37. Ljushållare av järn.
"Sverkerskapellet",
Alvastra. 1/2.

de härröra från reparations- eller omdaningsarbeten under ett senare stadium av byggnadens tillvaro.

Yttertaket har antagligen varit av trä², och de i rasmassorna rikligt förekommande långa, med stora huvuden försedda *spikarna*³ stamma säkerligen från detta trätak, ehuru väl även från de läkt, som senare anbragts på detsamma. Längre fram under medeltiden har byggnaden nämligen blivit täckt med tegel. Stora mängder *munk- och nunnetegel*⁴ lågo hopade framför allt utanför murarna och i all synnerhet utefter långsidorna; däremot jämförelsevis obetydligt vid gavlarna, varav man kan draga den slutsatsen, att taket haft vanlig sadelform.

¹ För det senare alternativet talar jämväl den i flera hänseenden påfallande överensstämmelsen mellan "Sverkerskapellet" och klosterkyrkan i Alvastra (se nedan sid. 57 f.).

² Spån eller långsgående plankor, lagda på förvandring (se Emil Ekhoft, *Svenska stavkyrkor*, Stockholm 1914—16, sid. 42 o. 125).

³ "Ekespik", såsom de karaktäriserades av arbetarna.

⁴ De senare närmast som B-typen (i *Meddelanden* 1918, sid. 56, anm. 2, oriktigt angiven som A-typen), någon gång utan hak, således F-typen; de förra i allmänhet som D-typen, ett par exemplar dock som B-typen (med rak avslutning) å fig. 3 i Anders Roland, *Äldre taktegel, Sveriges Tegelin-dustriförenings populära yrkesböcker*, N:o 6, Helsingborg 1912. Överpannorna ha lagts i murbruk mot underpannorna.

Vid utgrävningen anträffades på eller omedelbart över golvytan en del föremål¹, som antingen höra samman med byggnaden och således äro i stort sett samtida med denna, eller som tydligen mera tillfälligt kommit att hamna härstädes och huvudsakligen synas tillhöra en senare tid, den period i "Sverkerskapellets" tillvaro, som kan kallas förfallets tid, och som torde ha börjat i och med reformationen. Till den senare fyndgruppen höra, utom talrika *ben* av tama och vilda djur, nedre delen av en stor *fiskkrok av järn* samt möjligen ett avsågat, men ej vidare bearbetat *stycke horn*, en *bennål med öga* (fig. 34), spetsen av ytterligare en *bennål* ävensom ett *handtag av järn* (fig. 35), att döma av de på ändarna kvarsittande träresterna antagligen hörande till ett träskrin el. dyl².

Fig. 38. Stenbröd. "Sverkerskapellet",
Alvastra. 1/3.

Dessa senare föremål kunna naturligtvis också tillhöra den förstnämnda kategorien; till denna höra däremot med säkerhet den *nyckelskylt av järn* (fig. 36), som anträffades omedelbart innanför den södra dörröppningen, vid tramphällens sydvästra hörn, och som uppenbarligen har suttit på den här en gång befintliga dörren, vidare en vid södra långsidan, omedelbart invid västra ändan av den nedan omtalade, kantstående kalkstenshällen funnen *ljushållare av järn* (fig. 37), vilken att döma av den vinkelböjda formen väl snarast varit insatt i väggen någonstades i byggnaden, samt slutligen det å fig. 38 avbildade, egendomliga föremålet. Detta anträffades c. 4 m. rakt ut från den nyssnämnda kalkstenshällen, liggande i två delar;

¹ 1917 års fynd hava i Statens Historiska Museum inv.-nr 16027.

² De tre förstnämnda föremålen anträffades på olika ställen i sydöstra delen av byggnaden, mellan södra dörröppningen och gaveln, de två sistnämnda åter i samma spadtag som den nedan omtalade ljushållaren.

ursprungligen har det, som bilden visar, varit ännu större, runt, med ett hål i mitten. Materialet är kalksten. På ena sidan har det en fullkomligt jämn och slät yta, på den andra, å bilden ej synliga sidan däremot är det ej så omsorgsfullt arbetat och dessutom här till formen ej så kullrigt, utan mera plattat; tydligt är att denna sida ej skulle ses, att det var ämnat att ligga med denna sida nedåt. Till form och storlek erinrar det ju osökt om en vanlig mjuk hålkaka och fick därför, från det ögonblick det kom i dagen, heta "stenkakan". Och i själva verket är det också ett *stenbröd*. Professor Nils Lithberg, som långt tidigare ägnat dessa kultföremål uppmärksamhet, har godhetsfullt lämnat en kortfattad framställning av de intressanta spörsmål, som äro förbundna med detta märkliga fynd. Den återges här nedan som bilaga 1.

Fig. 39. Stenskott stolphål utanför södra ingången till "Sverkerskapellet", Alvastra.

FIG. 39. *cm*

Till Alvastrabrödet återkommer jag senare (sid. 70 ff.) i samband med frågan om byggnadens bestämmelse.

Vid omtalandet av såväl detta fynd som förut ljushällaren har en kantställd kalkstenshäll blivit omnämnd. Vi äro härmed inne på den märkligaste delen av denna på spännande moment så rika undersökning, på de fynd, som skulle bli av utslagsgivande betydelse för uppfattningen om byggnadens karaktär och ändamål.

Utgrävningen av det inre försiggick från väster till öster med början vid den västra dörröppningen. Ungefär 4 m. åt OSO, helt nära södra långsidans mur (se fig. 13) blottades härvid en 2,2 m. lång och 0,15 m. tjock, fyrkantig *kalkstenshäll*, stående på kant något snett i förhållande till väggens längdriktning (synlig till vänster å fig. 17) och tydligen uppväckt ur sitt ursprungliga läge; av de under byggnadens förfall nedrasande murmassorna var den nu så illa skadad i överkanten, att dess bredd ej kunde med säkerhet fastställas. I motsats till den yttre, rätt skrovliga sidan visade sig den inåt mot väggen vända ytan finslipad och försedd med en utefter de tre oskadade kanterna löpande rännformig urtagning med plana sidor och plan botten, vilken urtagning uppenbarligen en gång funnits även utefter den fjärde kanten; det kan tilläggas, att stenens yta innanför rännan är mycket svagt konkav. Hällen är till utseende och proportioner, fränsett ena sidans nämnda böjning, så överensstämmande med en invid klosterkyrkan stående kalkstenshäll (fig. 40), att man måste förutsätta en likartad bestämmelse. Denna senare häll har ådragit sig rätt stor uppmärksamhet. År 1861 iakttogs den av antikvitetsintendenten P. A. Säve söder om den söderut från klosterkyrkan belägna, då nyuppförda ladugårdsbyggnaden¹, där den stod upprest i gödselstaden; sedermera har den förts in i klosterkyrkan och därifrån till sin nuvarande plats omedelbart utanför dess norra korsarm. Stenens ursprungliga läge

¹ *Antiquarisk Tidskrift*, 1, sid. 120. — Landsarkivarien Kjellberg har fäst min uppmärksamhet på denna notis.

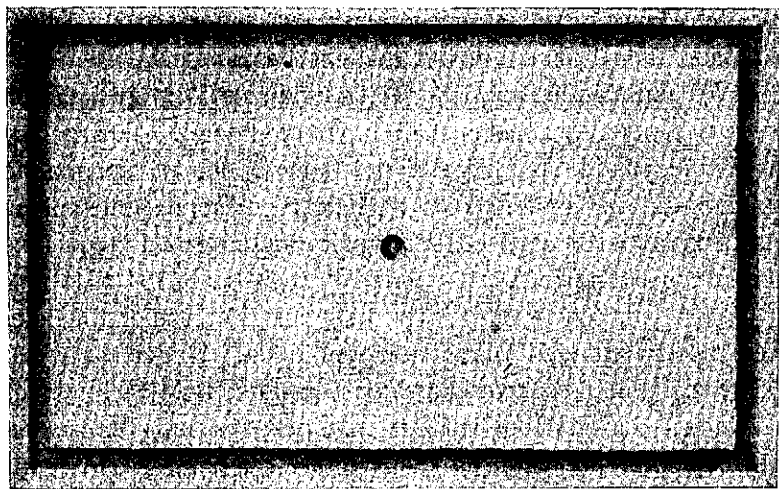

Fig. 40. Bottenhäll av kalksten till en sarkofag. Alvastra kloster.
Dimensioner 2,19×1,39×0,17 m.¹

är sålunda f. n. ej känt, och någon samhörighet med klostret behöver följaktligen ej föreligga; åtskilligt talar snarare för att den kommit just från "Oxlakullens" byggnad (jfr nedan sid. 80 f.).

Det har gissats ganska mycket angående denna hälls bestämelse, varför det nu gjorda fyndet var av särskilt intresse. I den rännformiga urtagningen satt på ett ställe ännu kvar ett brottstycke av ett väl avpassat, listformigt parti, visande att andra kalkstenshällar ursprungligen varit infalsade i densamma, och en hel del smärre bitar av dessa hällar lågo dessutom strödda i fyllningen runt omkring. Allt detta ledde till det antagandet, att här påträffats lämningarna av en stor *stenkista*, vars botten bildats av den nu uppvräkta, men i övrigt jämförelsevis oskadade stenhällen, medan sidorna och locket blivit mera grundligt fördärvade. Och denna kista kunde ej gärna vara något annat än en gravkista, en sarkofag. Än mer, en närmare granskning av dessa hällfragment ävensom av

¹ Efter en teckning i Antikvariskt-topografiska arkivet. Denna häll är, såsom bilden visar, dessutom försedd med ett hål i mitten.

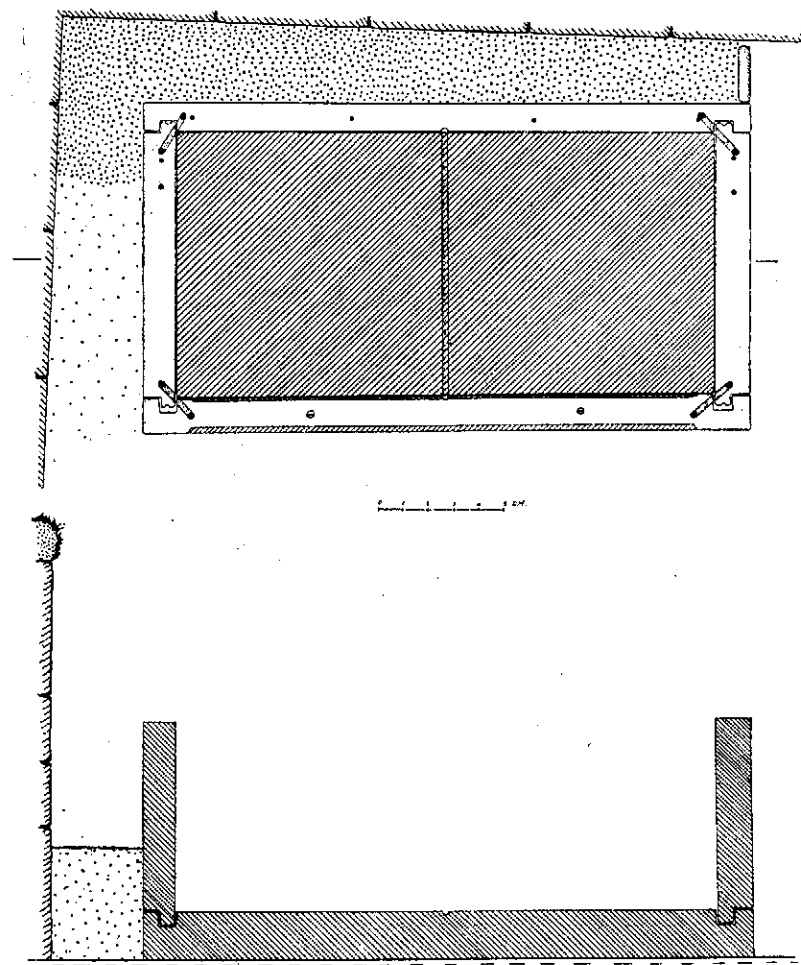

Fig. 41. Sarkofagen i nordöstra hörnet av "Sverkerskapellet", Alvastra;
plan och genomskärning.

dem, vilka ytterligare kommo fram i fyllningen längre mot norr, i byggnadens mitt, gav vid handen, att det i själva verket funnits *två* — med frånseende av några högst obetydliga måttavvikelser — så vitt det kunde ses fullkomligt likartade kistor.

Med tanke på de förhoppningar, som voro fästade vid

den pågående utgrävningen, och som ju fått sitt uttryck i byggnadens preliminära benämning "Sverkerskapellet", måste naturligtvis dessa sarkofagers så fullständigt spolierade tillstånd giva anledning till mycken besvikelse, hart när förtvivlan; den förödelse, som här gått fram, syntes fullständig och ohjälplig. Emellertid försattes undersökningen, och ju mer den framskred mot öster, desto mer steg hoppet om ett gott resultat. Och denna förhoppning gick också i fullbordan med ett nytt fynd, vilket till fullo bekräftade det antagande, som gjorts angående de nyssnämnda kistornas karaktär och bestämelse.

Långt uppe vid den östra gavelns norra del, således i byggnadens nordöstra hörn (se fig. 13), anträffades en dag — det var den 17 augusti — en ny, lång, lodrätt stående *häll*, och länge dröjde det ej, förrän den å fig. 24 återgivna *kistan* stod där befriad från de täckande rasmassorna, fullständigt orörd och oskadad, om man från några smärre delar av hällarna, som brutits loss av instörtande tak och murar och nu lågo nedfallna vid sidorna.

Den stod som sagt i det nordöstra hörnet, men ej alldeles intill väggen, utan, såsom fig. 41 visar, skild från denna av ett 0,25—0,4 m. brett prång och något snett i förhållande till de här varandra mötande murarna. Botten i detta prång låg emellertid ej i nivå med byggnadens golv, utan var förhöjd c. 0,45 m. genom en utfyllning av grus och sten, upptill med en beläggning av murbruk och vid ena öppningen avslutad med en liten rest kalkstenshäll med överkanten i samma nivå (se även fig. 24). Denna utfyllning var vid den andra öppningen genom fukt så upplöst, att den helt gick ihop med de överliggande rasmassorna och, då denna del av prånget först utgrävdes, därför ej observerades, utan till en början kom att följa med vid utschaktningen. Huruvida även här stått en kalkstenshäll kan därför nu ej avgöras.

Kistan var till brädden fylld med från byggnadens tak och väggar nedrasat murbruk, sten och taktegel, och denna

fyllning fortsatte oavbrutet ända ned till botten¹. Utom en del *djurben*, av samma slag och tydligen av samma sekundära ursprung som de tidigare i byggnadens inre funna benen, anträffades blott en liten skärva 4 mm. tjockt, gulgrönt (genomfärgat) *fönsterglas*, vilkens på tre sidor bevarade, tillhuggna kant visar dels ett ungefär rätvinkligt, dels ett spetsvinkligt hörn (fig. 42). Den lilla glasbiten har således ursprungligen varit trekantig eller av mera oregelbunden form och har en

Fig. 42. Skärva av fönsterglas. "Sverkerskapellet", Alvastra. 1/1.

Fig. 43. Blyrullen från "Sverkerskapellet", Alvastra; från tre sidor. 2 ggr nat. storlek.

gång ingått som del i ett av flera, väl olikfärgade smårutor bestående fönster².

Om också detta fynd gav en värdefull upplysning om byggnadens utsmyckning, syntes resultatet av undersökningen bli oväntat magert, då längst ned på kistan botten, omedelbart på bottenhällen och dennas södra hälft, ett oansenligt litet föremål kom i dagen, vid första ögonkastet närmast liknande en liten grå kiselsten. Dess tyngd var emellertid påfallande, och en närmare granskning gav vid handen, att här förelåg en liten tillplattad *blyrulle*, 27 mm. l., 13 mm. br. och 5

¹ I undersökningen av kistan deltog docenten Sune Lindqvist.

² Jfr de ovan (sid. 37) omnämnda fynden av fönsteromfattningsdelar.

mm. tj. (å fig. 43 återgiven i dubbel nat. storlek). Än mer, då den rengjorts från det vidhäftande murbruksdammet, framträdde på ytan en del svagt inristade streck, som snart visade sig vara *runor*, ordnade på ena sidan i två, på den andra i tre rader.

Skulle nu denna lilla tingest, som legat så säkert förborgad under "Oxlakullens" rosensnår, slutgiltigt avslöja "Sverkerskapellets" hemlighet?

När undersökningsarbetena snart härefter för tillfället avbrötos, medfördes blyrullen till Statens Historiska Museum, där den uppvecklades med iakttagande av all den försiktighet, som det märkliga fyndet krävde.

Det visade sig nu, att den 99 mm. långa, intill 27 mm. breda och högst 0,5 mm. tjocka blyremsan (fig. 25), som var hopvikt i $4\frac{1}{3}$ varv, var fullskriven med runor på insidan, här ordnade i fyra rader, åtskilda av en inristad linje, medan utsidan blott hade $2\frac{1}{3}$ rad, utan dylika skiljelinjer. Runornas antal omkr. 250.

Såväl professor Otto von Friesen som lektor Erik Brate började omedelbart att, oberoende av varandra, söka tyda inskriften.

Lektor Brates tolkning har redan utkommit i tryck¹. Och här nedan (se bilaga 2) meddelar professor von Friesen resultatet av sin undersökning.

Jämför man von Friesens och Brates tolkningar med varandra, visar det sig, att de — fränsett vissa för förståelsen av det hela fullständigt oväsentliga divergenser beträffande tydningen av en del enstaka runor — äro ordagrant lika. Mera reellt i sär gå meningarna blott på ett ställe, där, som synes, von Friesens läsning i översättning lyder: *från den ohyggliga (eller sällsporda) sjukdom, som hon hemsöktes av*, medan det hos Brate heter: *om hon dukar under av sjukdomen*. Med

¹ Erik Brate, *Östergötlands runinskrifter*, häfte 3, Stockholm 1918, sid. 227 ff. o. pl. LXXXIX: 4—6. Se även bilaga 3 här nedan.

fränseende av den rent språkliga sidan av saken må det framhållas, att den förra läsningen är mera enkel och naturlig, den senare däremot förutsätter en situation, som, om också ej otänkbar, dock torde vara skäligen osannolik.

Vare härmed hur som helst, ej heller denna divergens är av betydelse för uppfattningen av inskriften i dess helhet: denna är ej någon gravskrift, i första hand avseende att meddela personalia, utan blyrullen är att betrakta som en *amulett*, som med sin besvärjelse skulle tillförsäkra en död en ostörd vila i graven.

För övrigt få vi veta, för det första att inskriften avser en kvinna vid namn Benedikta, för det andra att hon lidit av en svår sjukdom.

Gravskrifter på blyplattor, härrörande från 1100- och 1200-talen, äro sedan gammalt kända från Danmark, där i ett 10-tal exemplar, av vilka den i Valdemar den stores grav i Ringsted anträffade är den mest bekanta¹. Detta är dock inskrifter med nekrologiskt innehåll, historiska inskrifter således, och blyplattor med sådana gravskrifter äro också funna på flera håll i England, Belgien², Tyskland och Österrike³, i förnämliga personers gravar från 900—1500-talen.

Vida sällsyntare äro emellertid de amulettartade smårem-sorna och plattorna av bly. Från Norge äro blott två dylika kända, den ena stammande från en kristen grav i norra delen av landet, den andra är anträffad vid Loms kyrka i Gudbrandsdalen, och dess inskrift är liksom Alvastrarullens på latin och skriven med runor. Innehållet är det vanliga Pater noster jämte de fyra evangelisternas namn⁴.

¹ J. Korerup, *Om Middelalderens Begravelsesmaade i Danmark. Aarbøger f. nordisk Oldkyndighed og Historie* 1873, sid. 265 ff.

² J. J. A. Worsaae, *Minder fra Valdemar den Stores Tid, Oversigt over det Kgl. danske Vidensk. Selskabs Forhandlinger* 1855, nr 7 o. 8, sid. 32 ff.

³ Heinrich Otte, *Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters*, Leipzig 1868, sid. 241.

⁴ Stephens, *ned. anf. arb.*, sid. 4.

I Danmark är blott ett enda dylikt fynd gjort. Det härrör från en medeltida kyrkogård i Odense och består av en hopvikt blyplatta med en inristad bön, till största delen på latin och skriven med runor. Amuletten är avsedd för en kvinna vid namn Asa och dateras av Stephens till tiden omkring år 1000¹.

Vad Sverige beträffar, är den nu vid Alvastra funna blyremsan den första i sitt slag; inga dylika gravskrifter på bly, vare sig med biografiskt innehåll eller med besvärjelser, äro förut kända från vårt land.

Till frågan om, vem denna Benedikta kunnat vara, samt från vilken tid inskriften kan datera sig, återkommer jag i samband med spörsmålet om byggnadens bestämmelse (se nedan sid. 81 ff.).

För att nu återvända till den stora stenkistan, visar fig. 41 dess dimensioner och högst egenartade konstruktion. Sidornas finhuggna, på utsidan finslipade kalkstenschällar äro infalsade i den av en enda kalkstensskiva bestående bottenhällen, och gavlarna äro i sin ordning infalsade i långsidorna. Snett över varje hörn löpa rännformiga urtagningar, vilka i ändarna övergå i nedborrade hål. Här ha tydligen varit infällda nu försvunna järnkrampor, vilka fästas medelst nedgjutet bly; i ett av hålen finnas ännu rester av detta bly. Hällarna äro som sagt släta, utan någon inskription eller ornering, blott den i yttre långsidan är upptill på båda kanterna försedd med en avfasning, som på yttre kanten är mera framträdande än på den inre; denna avfasning fortsätter ej ända fram till hällens ändar, utan slutar mitt för de nyssnämnda hålen för järnkramporna. Slutligen bör omnämnas den smala och grunda ränna, som löper tvärs över långsidornas insidor från överkant till underkant, och som motsvaras av en full-

¹ George Stephens, *Det äldste, hidtil kjendte Dokument paa Dansk, Aarbøger* 1885, sid. 1 ff. — Sedan Kornerup och Stephens behandlade dessa danska fynd, hava, enligt meddelande från museumsdirektör M. Mackeprang, inga dylika blyplattor anträffats i Danmark.

ständig likartad ränna mitt över bottenhällen. Att dessa rännor markera en nu försvunnen skiljevägg är uppenbart (jfr nedan sid. 83 f.).

Tyvär saknas locket; inga som helst spår därav kunde upptäckas vare sig utanför eller inuti kistan. Huruvida även detta varit av kalksten — vilket a priori vore närmast att antaga — eller av trä¹ är därför omöjligt att nu avgöra. Där emot kan man utan svårighet se, hur det varit fastgjort. I överkanten på den bakre långsidohällen finnas — utom de båda hålen för järnkramporna — fyra andra, men betydligt mindre, nedborrade hål². Två hål med fullständigt samma vidd finnas vidare i vardera gavelhällens överkant, dock ej symmetriskt placerade, utan i den åt nämnda långsida vända delen av hällen. Slutligen anträffades på botten av prånget innanför samma långsida en 18 cm. lång järnagel med firsidig (närmare bestämt rektangulär) genomskärning, utom mot spetsen, där den är mera rundad (fig. 44). Det är att märka, att dessa båda olika delar av järnageln dessutom skilja sig från varandra på så sätt, att det c. 1,3 cm. långa spetspartiet har en liksom genom nötning uppkommen, jämnare yta. Detta parti har en diameter, som synes fullständigt avpassad efter vidden på de nyssnämnda åtta borrhålen, vilket i förening med fyndomständigheterna gör, att det ej kan råda något tvivel om att denna järnagel jämte ytterligare sju andra av samma slag fasthållit locket. Detta har således varit försett med åtta motsvarande

Fig. 44. Järnagel. "Sverkerskapellet", Alvastra. $\frac{1}{2}$.

¹ Här för skulle möjligen kunna tala dels att de hål, som varit anbragta i locket, haft fyrkantig genomskärning (se nedan), vilket tyder på ett mera lättarbetat material än kalksten, dels i någon mån dess tjocklek (se nedan) ävensom den omständigheten, att det nu saknades, vilket ju skulle kunna få en naturlig förklaring, om det varit av trä.

² Ett av dessa skär något in i kanten på det ena kramphålet.

hål, dock ej runda som sidohällarnas, utan fyrkantiga, och dessa hål ha naturligtvis gått tvärs igenom detsamma¹. Då det vidare kan antagas, att järnaglarnas övre ändar av praktiska och estetiska skäl ej fått skjuta upp över dess yta, utan legat ungefär i nivå med denna, skulle härav den slutsatsen kunna dragas, att lockets tjocklek varit c. 16,7 cm.

Men även i den främre långsidohällens överkant märkas tvänne nedborrade hål. Dessa äro dock fyllda med bly, vari sitta, som det synes, ett par nu tillstuckade eller avbrutna järnstift, antagligen avsedda att gripa in i motsvarande hål på lockets undersida. Dessa båda hål skulle följaktligen ej behöft gå igenom detsamma, och på så vis skulle man ha vunnit den fördelen, att de synliga hålen med järnaglarna koncentrerats till lockets bakre del, där de lätt kunnat döljas och i varje fall ej varit så i ögonen fallande, medan dess främre del visat en fullständigt intakt och hel yta.

På detta sätt har locket legat fäst, stumt mot sidohällarnas överkanter, utan någon infalsning och, såsom den yttre avfasningen på främre långsidohällen synes antyda, föga eller intet skjutande ut över kistans sidor².

Såsom ett totalomdöme om denna kista bör än en gång framhållas, att den är högst egenartad, och att något motsvarande förut ej anträffats åtminstone i vårt land. Som synes föreligger här påtagligen en träkonstruktion överförd i sten³.

I nu ifrågavarande byggnad ha emellertid stått tre dylika

¹ Om man antager, att järnaglarna suttit fastgjorda i locket och detta vid upprepade tillfällen avlyftats och åter pålagts, blir spetspartiets nyssnämnda nöta yta förställeg. Åtskilligt kan dock tala mot denna förklaring.

² Denna avfasning har måhända tjänat det praktiska syftet att underlätta lockets avlyftande; under alla omständigheter är det mycket svårt att förstå den inre avfasningens innebörd.

³ I huvudsak samma konstruktion förekommer på ett par förvaringskistor av trä från vår medeltids första århundraden (Sune Ambrosiani, *Lär från Mysslinge, Uppland, och dess släktingar, Fataburen* 1909, sid. 15 ff.). Jfr också stavbyggnadskonstruktionens nät- och fjäderanordning.

kistor. Såsom ovan nämnts förefanns det ju goda skäl för det antagandet, att den stora uppvräkt kalkstensplattan och alla de övriga smärre hållfragmenten utgjorde resterna av två stora stenkistor. Den nu funna, stående kistan bekräftade detta antagande: konstruktionen är fullständigt identisk, t. o. m. spår av avfasningen och de nedborrade hålen finnas på de nämnda fragmenten, och måtten äro i huvudsak desamma.

Och den i det föregående likaledes omnämnda kalkstenshällen vid klosterkyrkan är bottenhällen till ytterligare en alldeles likartad stenkista¹.

Typen får sålunda tills vidare betraktas som en rent lokal företeelse, f. n. företrädd av fyra exemplar.

Före fyndet av blyrullen kunde väl ännu någon tvekan råda om dessa kisters bestämmelse, i det att man möjligen skulle kunna tolka dem som kistformigt uppbyggda altaren. Dock förelågo redan då vissa bestämda skäl mot ett dylikt antagande. Vad först läget beträffar, gäller ju som en allmän regel, att altaret — eller, där flera sådana finnas, huvudaltaret — under den äldre medeltiden ligger antingen mitt i absiden eller, om kyrkan har rak avslutning i öster, mitt framför och invid östra gaveln, dock med baksidan ej förbunden med själva muren, utan fritt, detta för att möjliggöra fri passage runt omkring². Här är emellertid den ännu stående kistan, som, om antagandet vore riktigt, skulle utgöra huvudaltaret, placerad uppe i byggnadens nordöstra hörn och, om också ej direkt förenad med väggen, dock ej heller fri, i det att det smala prånget därbakom med sin uppmurade botten

¹ Här bortses från de oväsentliga skiljaktigheter som föreligga: den sistnämnda hällens hål, den stående kistans tudelningsanordning och den uppresta bottenhällens svagt böjda yta.

² Nedan (sid. 57) framhålles, att byggnaden måste uppfattas som ett cistercienserarbete. Bland de många detaljerade bestämmelser, som cistercienserna hade att iakttaga vid uppförandet av sina kyrkor, fanns just en tydligt formulerad föreskrift av innehåll, att högaltaret skulle ligga fritt, "majus altare a muro sejungitur ut circui possit" (P. Hermann Rüttimann, *Der Bau- und Kunstbetrieb der Cistercienser, Bregenz* 1911, sid. 36, anm.).

alldeles utesluter varje fri passage. Lika oförenligt med allt vad man känner om de medeltida altarenas konstruktion är det sätt, varpå dessa kistor uppförts. Medan de förra alltid äro massivt uppmurade¹ och upptill täckta av den flata altarskivan, i vilken — eller i den murade sockeln därunder — den lilla relikgömman, stundom med invigningsurkunden, befinner sig, föreligger här en ren kistkonstruktion av relativt tunna hällar.

Blyremsans inskrift säger oss emellertid nu klart och tydligt, att en död har vilat i den stora Alvastrakistan, att denna m. a. o. är en *gravkista*, en *sarkofag*, och därmed följer givetvis, att även de övriga kistorna tjänat samma ändamål.

Dessa sarkofager äro emellertid i sitt slag enastående, ej blott med hänsyn till sin konstruktion, utan till hela sin anläggning.

När man här i Norden under medeltiden började begrava förnämligare personer i kyrkorna, lades graven under kyrkans golv² eller stundom i dess mur, och så fortfor man ända till långt in på 1300-talet, då mera iögonfallande gravkistor, i form av sarkofager, började uppföras ovan jord, sålunda mera motsvarande tidens smak än de tidigare blott med en gravstens utmärkta grifternas³. Dessa Alvastrasarkofager, vilka, såsom i det följande (sid. 60 ff.) skall visas, måste hänföras till 1100-talets senare hälft och de första årtiondena av 1200-talet, stå sålunda fullständigt isolerade.

Är nu denna gravtyp av främmande eller inhemskt ursprung? Vid omnämmandet av "Sverkersgårdens" gravfält har jag framhållit, att de förnämligare gravarna därstädes utgöras av ovan markytan delvis synliga kistor av kantställda stenhällar. Detta är en gravform, som, enligt vad de senaste årens forskning

¹ Se t. ex. Hans Hildebrand, *Sveriges Medeltid*, 3, Stockholm 1898—1903, sid. 254. De av Otte, *anf. arb.*, sid. 98, anförda, högst sällsynta undantagen endast bekräfta, för Tysklands vidkommande, denna regel.

² Liksom ute på kyrkogårdarna under jordytan.

³ Se t. ex. *Kongegravene i Ringsted Kirke*, Kjöbenhavn 1858, sid. 38.

ådagalagt, under 1000-talet varit mycket utbredd i de söder om Mälaren liggande delarna av vårt land och ej minst i Östergötland¹. Emellertid har den undergått en gradvis skeende förändring, bl. a. på så vis att sidohällarna allt mer höjts över jordytan, en utveckling, vars slutstadium markeras av den ståtliga Eskilstunakistan². Möjligt är nu, att Alvastrasarkofagerna utgöra en härmed i viss mån parallel, ehuru ännu senare, lokal utvecklingsform med "Sverkersgårdens" 1000-talshällkistor som utgångsstadium³. Men i stället för Eskilstunakistans närmast om ett korthus erinrande konstruktion äro Alvastrasarkofagerna ovanligt solitt hopfogade. Jag har redan framhållit, att här föreligger en i sten överförd träkonstruktion, vid denna tid sedan länge känd och använd i vårt land⁴.

Fig. 45. Skiva av ben. "Sverkerskapellet", Alvastra. $\frac{1}{2}$.

Härmed har jag blott velat säga, att förutsättningarna för Alvastrasarkofagernas såväl allmänna karaktär som mera speciella konstruktion kunna finnas inom landet. Å andra sidan skall det måhända komma att visa sig, att denna gravform går tillbaka på främmande förebilder, som då väl närmast äro att söka i cistercienserordens hemland⁵.

Slutligen böra omnämnas några fynd, gjorda utanför byggnaden. Undersökningen här omfattade blott en intill muren liggande remsa av marken, ungefär från mitten av den södra

¹ Se härom Sune Lindqvist, *Den helige Eskils biskopsdöme*, *Antikvarisk Tidskrift*, 22: 1.

² Lindqvist, *anf. arb.*, sid. 101 ff.

³ Dyliga hällkistor ha funnits även på andra ställen i trakten, vid V. Tollstads och Väversunda kyrkor.

⁴ Finnes möjligen något samband med de medeltida gravkistorna av trä? Några sådana av just denna omsorgsfulla konstruktion torde dock ej vara kända.

⁵ Däremot efter allt att döma icke i Tyskland (se Otte, *anf. arb.*, sid. 235).

längsidan runt östra gaveln och fram till den norra längsidans mitt. Utom en mängd *djurben* ävensom ett stort antal *spikar av järn*, tydligen härrörande från taket, anträffades härvid utanför den norra muren, i och under den medeltida markni-

Fig. 46. Beslag av brons. "Sverkerskapellet", Alvastra. 1/1.

Fig. 47. Sporre (?) av järn. "Sverkerskapellet", Alvastra. 1/1.

vån: en intill 0,3 cm. tjock *skiva av ben* (fig. 45), med ena ändan möjligen avbruten i gammal tid, mycket glatt och slät på ena sidan, på den andra blott grovt avjämnad, måhända att betrakta som ämne till en kamm el. dyl., dessutom en *sporre (?) av järn* (fig. 47) och slutligen dels ett *rem(?) - beslag av brons* med en nit av järn i vardera ändan, dels en *bit av ytterligare ett dylikt beslag*, här i stället med en nit av brons (båda återgivna å fig. 46).

Denna undersökning bragte emellertid i dagen även något annat och av större intresse. På olika ställen blottades ett antal runda små *stensättningar* (en av dessa avbildad å fig. 39, sid. 40), belägna på 1—6 m:s avstånd från muren, tre söder om den södra ingången, en fjärde utanför sydöstra hörnet, en femte i byggnadens mittlinje utanför östra gaveln, en sjätte utanför nordöstra hörnet och en sjunde 5 m. åt väster utanför norra muren. Såsom bilden visar, utgöras de av små kalkstenshällar (stundom i stället smärre klumpstenar), ställda på kant, men något lutande inåt och med överkanten ungefär i den me-

Fig. 48. Korsformigt beslag av järn från stolphålet fig. 39. "Sverkerskapellet", Alvastra. 1/2.

deltida marknivån. En av dem, den här återgivna, utgrävdes fullständigt. Den befanns därvid fylld med mylla, och när denna bortskaffats, bildade stenarna ramen kring ett upptill c. 0,2 m. vitt, nedåt sig vidgande hål. Myllan innehöll några små rester av *förmulnat trä*, och nere på det orubbade gruset, omkr. 0,3 m. under stensättningens överkant låg det å fig. 48 avbildade, korsformiga *järnbeslaget*, med den 4,4 cm. långa piggen pekande rätt uppåt. På denna kvarsutto ännu rester av rostimpregnerat trä, med fibrerna i piggens längdriktning. Allt detta visar, att i det av stenarna bildade hålet befunnit sig ett föremål av trä, i vars nedre del nämnda järnbeslag varit fäst, och uppenbarligen har detta träföremål varit en nedsatt *trästolpe* med det lilla järnkorset inslaget i nedre ändan. Härav torde utan vidare framgå, att dessa stensättningar utgöra *skoningen kring stolphål*.

Vilket ändamål dessa stolpar haft är däremot tills vidare en öppen fråga. Att de på något sätt stått i samband med byggnaden är uppenbart, och beslagets form, korset, tyder också härpå. Men hur? Att de skulle ha ingått i något slags stängsel runt byggnaden är med hänsyn till hålens sinsemellan avvikande avstånd från muren uteslutet, och just denna omständighet talar för övrigt för att de ej alla äro från samma tid. Hava här stått kors av trä, nedsatta för att man vid dem skulle göra sin andakt¹, eller för att de skulle utmärka den plats där någon person ljutit en våldsam död²? Man skulle även kunna tänka sig, att dessa stolpar haft något med belysning att skaffa, att de sålunda kunnat utgöra yttre motsvarigheter till de "ljusstolpar", som annars hade sin plats på korgolvet³, eller att på dem brunnit ljus, liksom ljus skulle brinna vid helgons eller andras gravar⁴, eller att de stått i samband med kyrkliga processioner utanför byggnaden på vissa högtidsdagar,

¹ Hildebrand, *anf. arb.*, sid. 411.

² Hildebrand, *anf. arb.*, sid. 407 ff.

³ Hildebrand, *anf. arb.*, sid. 545.

⁴ Hildebrand, *anf. arb.*, sid. 556. Otte, *anf. arb.*, sid. 261 ff.

då man skulle "om kyrkan med ljus gånga"¹, och då man mycket väl torde kunna tänka sig, att fast, artificiell belysning förekommit, eller slutligen att vid de vallfärder, som av flera tecken att döma företagits till denna plats, de vallfärdande här placerat sina medförda ljus och förrättat sin andakt².

I varje fall vill man gärna sätta dessa stolphål i förbindelse med de ceremonier, som härstädes uppenbarligen ägt rum (se nedan sid. 70 ff.), och det är att hoppas, att när grävningarna här återupptagas, klarhet skall bringas i denna fråga.

Även återstår att i byggnadens inre grundligare undersöka marken under golvnivån; så t. ex. stå omedelbart innanför den södra ingången några *kantställda stenar* (se fig. 13)³, om vilkas bestämmelse det f. n. är omöjligt att yttra sig. Att här kan bjudas på åtskilliga överraskningar är ingalunda uteslutet.

Ehuru således undersökningarna på denna punkt av det stora fyndområdet vid Alvastra ej äro slutförda, berättiga dock de redan vunna resultaten till vissa bestämda slutsatser rörande byggnadens ålder och karaktär.

Redan det vid försöksgrävningen år 1916 blottade murpartiet gav, som förut nämnt, ett intryck av samtidighet med klosterkyrkan; ävenså föreföll det sannolikt, att här doldes lämningarna av en byggnad med kyrklig bestämmelse. Detta första, givetvis rätt obestämda intryck visade sig under undersökningens gång allt mera riktigt.

Det som nu återstår av denna byggnad är till sin allmänna karaktär så fullständigt överensstämmande med klosterkyrkan, naturligtvis så långt en jämförelse är möjlig, att

¹ Hildebrand, *anf. arb.*, sid. 556 o. 790.

² Denna sistnämnda förmodan har med all reservation uttalats av den med hithörande förhållanden förtrogne pastor Edw. Ortved i Orehoved, Danmark. Jfr också den av Otte (*anf. arb.*, sid. 124) omnämnda, stora ljushålaren av sten i vallfartskyrkan i Wilsnack i Brandenburg.

³ En av dem synlig å fig. 29.

det ej kan råda något tvivel om att här föreligger ett verk av denna cisterciensiska byggnadskonst, för vilken sträng enkelhet och saklighet är den bärande principen. Måhända är det för djärvt att beträffande byggnadens planläggning sätta dörröppningarnas läge i samband med det för cistercienserschemat utmärkande draget med ingång dels i väster, dels i söder invid södra korsarmen¹; detta kan vara en tillfällighet. Men någon tillfällighet är det ej, att vi här återfinna denna utomordentliga behandling av stenen, som utgör en av cistercienserarkitekturens mest framträdande egendomligheter, och som blev av så stor betydelse för vår egen inhemska kyrkobyggnadskonst. Endast detta är nog för att karaktärisera byggnaden som ett *cistercienserarbete*.

Härtill komma några särskilda detaljer, som till tiden knyta den än närmare samman med klosterkyrkan. Allt för stor betydelse får kanske ej fästas vid den omständigheten, att det i fråga om orienteringen föreligger en — med vederbörlig hänsyn tagen till de enkla resurser, som stodo dåtidens byggmästare till buds — påfallande överensstämmelse: avvikelser från Ö—V-riktningen går i båda fallen mot NO—SV². Frågan om de faktorer, som ligga till grund för kyrkornas orientering, är ju ännu i viss mån outredd, men förnekas kan det ej, att i detta fall överensstämmelsen kan bero på annat än en slump. Större vikt bör emellertid fästas vid ett par mått, som återkomma på båda hållen. "Oxlakullens" byggnad har en murtjocklek av 1,2 m., klosterkyrkan på vissa ställen i stort sett densamma (1,14—1,23 m.), och den förra är invändigt praktiskt taget lika bred som mittskeppet i den senare (resp. 6,95 m. och 6,86—6,89 m.), något som i sin mån talar för att även den förra byggnaden varit välvd, att i båda fallen valven haft

¹ Således i södra långsidans östra del. Se Sigurd Curman, *Bidrag till kännedomen om cistercienserordens byggnadskonst*, I, Stockholm 1912, fig. 6, sid. 38.

² "Sverkerskapellets" avvikning är c. 15°, klosterkyrkans c. 30°.

samma mått, ja, möjligen rent av att samma schablon använts vid valvslagningen¹.

Sedda var för sig, kunna ju dessa överensstämmelser vara rena tillfälligheter, men knappast när de som här uppträda tillsammans². Det synes mig därför ej för djärvt att antaga, att "Oxlakullens" byggnad är *samtidig med klosterkyrkan*, vilken väl ganska snart efter klostrets grundläggning (enligt den säkraste uppgiften år 1143) blev påbörjad, och som stod färdig ett 40-tal år senare (invigd år 1185), ja, att samma händer arbetat på båda hållen, m. a. o. att vi här hava framför oss ett verk av samma konverser, "fratres barbati", som åtföljde det från Clairvaux till Alvastra dragande första brödra-konventet eller senare blevo ditkallade.

Möjligheten för en ännu skarpare datering av nu ifrågasvarande byggnad sammanhänger med den fråga, som framför alla andra tränger sig fram, och som nu återstår att söka besvara: För vilket ändamål har denna byggnad nere vid Vätterns strand blivit uppförd?

Att den skulle vara av profan karaktär är fullständigt uteslutet. Det kan ej råda minsta tvivel om att vi hava framför oss lämningarna av en liten kyrka eller snarare ett kapell.

Det har förut (sid. 25, anm.) nämnts, att Kjellberg hit velat förlägga Hästholmens kyrka, som, att döma av en urkund av år 1327, vid denna tidpunkt skulle vara nybyggd, men samtidigt framhållits, att detta antagande redan med hänsyn till traktens topografi måste vara oriktigt. Visserligen var

¹ Att byggnaden varit välvd har jag redan förut (sid. 37 f.) framhållit som mera sannolikt.

² Måhända borde man då även vänta, att sockelns skråkant skulle i båda fallen ha fullständigt samma proportioner. Nu föreligger en om också ganska oväsentlig avvikelse beträffande denna detalj, men denna omständighet tillmåter jag ej någon betydelse för föreliggande fråga, då i själva klosterkyrkan skråkantens proportioner ej överallt äro desamma. Vad åter angår förekomsten av gråsten i murarna, saknas visserligen detta material i de nu stående delarna av klosterkyrkan, men förekommer i andra till klostret hörande byggnadslämningar.

Hästholmen under medeltiden en kvalitativt mera betydande ort än nu (en "villa forensis", d. v. s. mindre stad, köpplats, köping), men att den därför skulle ha omfattat ett område, som sträckt sig åtminstone från det nuvarande Hästholmen, där ju Gerdt Snakenborgs borg längre fram på 1300-talet reste sig, ända fram på den andra (norra) sidan av Ålebäcken, synes mig fullständigt otänkbart; Ålebäckens utlopp ligger dock på 1,3 km:s avstånd därifrån, vilket skulle betyda ett samhälle av minst samma storlek som Vadstena i våra dagar. Och att kyrkan skulle ha uppförts utanför samhället och därtill på andra sidan Ålebäcken kan lika litet antagas. När det nu härtill framgått, att det nyfunna kapellet måste ha uppförts någon gång under senare hälften av 1100-talet, se vi, att även tidsförhållandena omöjliggöra en kombination med Hästholmens kyrka. Att denna i stället är att söka i det nuvarande samhället skall jag i det följande (sid. 89 f.) visa.

Att "Oxlakullens" byggnad över huvud ej varit en för menigheten avsedd församlingskyrka är uppenbart. Socknens kyrka fanns sedan länge på samma plats, där V. Tollstads nuvarande kyrka reser sig (se ovan sid. 21, anm. 1). Däremot skulle man möjligen kunna tänka sig, att den kyrka, som redan på 1000-talet synes ha legat uppe på höjden vid "Sverkersgården" (se ovan sid. 18), vid denna tid av en eller annan anledning blivit ersatt med en ny, den nu funna, som då skulle ha uppförts med sakkunnig hjälp från klostret; ty klostrets egen kyrka var under den äldre klostertiden obevekligt stängd för ortens folk¹. Men nu ifrågasvarande kapell har ej lämnat rum för något större antal åhörare på grund av de

¹ Klosterkyrkan "var ingen sockenkyrka, den var icke till för att låta menigheten höra Guds ord eller åse mässans heliga skådespel, utan den var byggd för klosterfolkets andaktsövningar". . . . "För lekfolket fanns ingen plats; de hade enligt den ursprungliga avsikten ej tillträde till kyrkan (senare fingo män tillträde till dess västra del)". . . . "under inga omständigheter fick en kvinna slippa inom klosterporten" (Knut B. Westman, *Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s*, Stockholm 1915, sid. 56 f.).

här stående, allt dominerande sarkofagerna. Det är just dessa sarkofager, som ge byggnaden dess karaktär, den och gravarna höra samman som en helhet. Byggnaden är uppenbarligen en *gravkyrka*.

Och vilka ha här funnit sin vila? Att begrava inuti kyrkan var ju under medeltiden en mycket vanlig sed, men först ett gott stycke in på 1200-talet öppnades här i Norden kyrkorna för döda av ringare börd; dessförinnan var det blott högtställda personer, kungliga och furstliga, de högsta andliga samt en kyrkas eller ett klosters grundläggare, som denna förmånsrätt tillkom¹. Vi kunna således a priori taga för givet, att det varit synnerligen förnämliga personer som begravts i kapellet, och vidare att de på ett eller annat sätt varit knutna vid trakten — utan att dock tillhöra klostret, ty i så fall skulle de ha jordats inom dettas murar.

Men under den tid det här är fråga om kunna inga i högre grad ha uppfyllt dessa kvalifikationer än medlemmarna av Sverkersätten, denna genuint östgötska släkt, på vars stamgårds mark vi just befinna oss; ja, härvid kunna knappast några andra personer ifrågakomma. Vi ha således, om också delvis med nya synpunkter, kommit till samma antagande, som redan vid försöksgrävningen år 1916 föreföll sannolikt.

Senare generationer har aldrig förunnats att på ort och ställe undersöka i vad mån den allmänt vedertagna åsikten, att Alvastra klosterkyrka skulle vara Sverkersättens gravplats, har ett faktiskt underlag. Den ännu i dag på orten gängse traditionen utpekar den som sådan², likaså redan våra första hävdateknare under 1400- och 1500-talen, Ericus Olai och Olavus Petri. Vad nu närmast Sverker den äldre beträffar — detta är kärnpunkten i hela problemet, ty att även de yngre medlemmarna av ätten begravts på samma ställe, där-

¹ Se t. ex. Emil Ekhoft, *S:t Clemens kyrka i Visby*, Stockholm 1912, sid. 54.

² Från vissa av denna traditions mera detaljerade uppgifter får dock bortses, så t. ex. är "Sverkerska gravnen" omedelbart söder om södra korsarmen i själva verket kyrkans sakristia.

om kan intet tvivel råda — säger Olavus Petri, att "han wardt begraffuen i Alvastra widh höga altaret"¹, och Ericus Olai förklarar lika uttryckligt i sin år 1470 fullbordade krönikan, att han "ligger begrafven uthi Alfvastra, under en stoor Steen, fram wedh thet största Altaret uthi Hög-Choren"². Dessa uppgifter, särskilt den sist anförda, äro ju så bestämda, att man ej torde ha rätt att betvivla, att under 1400-talets senare hälft konung Sverker och med honom även de övriga medlemmarna av släkten verkligen lågo begravna i klosterkyrkan³.

Emellertid finnes en ännu äldre källa, det s. k. *Registrum Upsalense* av år 1344, som likaledes uppger, att konungen "blev begravnen i Alvastra kloster"⁴. Upsalaregistret åter går i denna del tillbaka på Västgötalagens till sitt ursprung minst 100 år äldre konungalängd (författad någon gång mellan åren 1222 och 1250), i det att det utgör en latinsk version av denna, dock som bekant ej en fullständigt ordagrann översättning; dels utelämnar den nämligen en del ur upsaliensisk synpunkt mindre viktiga detaljer, dels innehåller den vissa tillägg och förtydliganden⁵. Se vi nu efter vad grundtexten, konungalängden, säger oss om konung Sverker, heter det i denna punkt, att "han är jordad i Alvastra" och intet vidare⁶.

¹ *En Svensk Crönika, Olavus Petri Samlade Skrifter*, IV, Uppsala 1917, sid. 53.

² Joh. Sylvii översättning, Stockholm 1678, sid. 121. — "sepultusque est in Alvastra, et positus sub lapide magno circa summum altare" (*Chronica Erici Olai, Scriptores Rerum Svecicarum Medii Aevi*, II, Upsala 1828, sid. 43).

³ Av yngre författare må här endast anföras Johannes Messenius, vilken uttryckligen säger, att Sverkersättens medlemmar lågo i klosterkyrkan (*Tumbæ etc.*, Stockholm 1611, sid. 32).

⁴ "et sepulturam habuit in cenobio monachorum quod dicitur alwastrum" (Schlyters edition, Stockholm 1827, sid. 301).

⁵ Natanael Beckman, *Ur vår äldsta bok*, Stockholm 1912, sid. 28.

⁶ "Ælliufi war. Swærkir. konongær gambli. han war cornubæ sun i. östrægötilland. hans hæstæ swen myrði han iulæ otto. sum han skuldi till kyrkyu iaræ. oc han ær iorðæðhær i. alwastrum. (spærr. här) oc han byriæði fyrst oc ælfti han þæt clostær. sum guð læti sial nu hans þæt nyutæ" (Schlyters edition, Stockholm 1827, sid. 301).

Frågan är nu, hur det fylligare uttrycket i Upsalaregistret skall tolkas. Möjligt är naturligtvis, att detsamma grundar sig på ett vid mitten av 1300-talet föreliggande faktiskt förhållande, att konungens grav således vid denna tidpunkt fanns på den nyssnämnda av Ericus Olai angivna platsen i klosterkyrkan. Men lika antagligt torde det vara, att det är ett förtydligande tillägg; antingen skulle då översättaren ha satt grundtextens uppgift om gravplatsen, "i alwastrum", i samband med det strax efteråt kommande uttrycket "pæt clostær", en sammanställning, som — hur naturlig den än från hans synpunkt kunde förefalla — dock är fullständigt hypotetiskt¹, eller också skulle här föreligga ett rent antagande, gjort utan vidare på fri hand, men mycket förstaeligt, om översättaren — vilket gott kan tänkas — varit fullständigt obekant med de lokala förhållandena vid Alvastra.

Huru härmed än må förhålla sig, kvar står, såsom professor Beckman redan framhållit², det faktum, att den till tid som rum händelserna mera närstående grundtexten, konungalängden, endast säger, att Sverker blivit begravnen "i Alvastra", m. a. o. *ndgonstädes vid Alvastra*, och att således den för nu ifrågavarande spörsmål mest trovärdiga källan ej förbjuder det här gjorda antagandet om det nyfunna kapellets betämmelse.

A andra sidan kan en omständighet anföras som gör det mindre antagligt, att konungen efter mordet blev jordad i klostrets kyrka. Jag tänker då ej så mycket på det förhållandet att endast en mindre del av kyrkan vid denna tidpunkt kan ha varit färdig; helt visst har man här iakttagit den vanliga regeln att börja byggnadsarbetet i öster, och korpartiet bör således år 1156 ha hunnit uppföras och blivit taget i bruk, följaktligen även varit i stånd att mottaga det kungliga liket. Vad

¹ Landsarkivarien Kjellberg har (*Meddelanden* 1917, sid. 14 o. 16) på samma sätt ställt de båda uttrycken i förbindelse med varandra.

² *Meddelanden* 1917, sid. 11 o. 16, anm.

jag däremot syftar på är att man med skäl kan ifrågasätta, huruvida över huvud en gravsättning i kyrkan varit förenlig med de för cistercienserklostren gällande bestämmelserna. Det är redan (sid. 60) framhållet, att endast samhällets högst ställda vid denna tid kunde få vila inom kyrkornas murar. Men i denna punkt utmärkte sig just cistercienserordens statuter för en särskild stränghet. På grund av de allt oftare inkommande framställningarna om erhållande av begravnings-tillstånd blev det redan tidigt nödvändigt att lagligt reglera begravningsrätten och samtidigt göra en bestämd rangskillnad gällande för klostrets olika avdelningar. Därvid förbehölls själva kyrkan för konungar, drottningar och biskopar. Det är då att märka, att detta generalkapitelbeslut, som upprätthölls med stor noggrannhet, fattades så sent som år 1194¹. Detta torde visa att cistercienserklostren senare än andra öppnades för de döda; att de även för övrigt voro länge stängda för utomstående är redan framhållet. Helt visst kan man då antaga, att ett 40-tal år tidigare abbot Gerhard, dels på grund av sina egna förbindelser med Clairvaux, dels med hänsyn till sitt klosters särskilda rangställning inom landet, ansett sig, i enlighet med den inom orden sålunda gällande stränga uppfattningen i denna fråga, böra tillbakavisa tanken på att bereda den döde konungen en grav i klosterkyrkan.

Det är nu mycket väl tänkbart, att Gerhard funnit en medelväg mellan sin plikt känsla och sin helt naturliga önskan att giva sitt klostres grundläggare en vilostad i klostrets hägn, på så sätt att han låtit uppföra ett särskilt gravkapell — det nu funna —, visserligen ej inom klostrets murar, men ändock i dess närhet och på dess egen mark, en anläggning, som m.

¹ Rüttimeann, *anf. arb.*, sid. 50. Fil. dr friherre Carl R. af Ugglas har benäget delgivit mig detta viktiga citat. — Det bör observeras att den första kungabegravningen i Varnhems klosterkyrka ägde rum vid Knut Erikssons död 1196. Vad beträffar Sorø, råda där särskilda förhållanden, på det närmaste förbundna med Absalons personlighet (se J. B. Löffler, *Danske Gravstene fra Middelalderen*, Kjøbenhavn 1889, sid. 7 f.).

a. o. skulle kunna karaktäriseras som ett annex till klosterkyrkan. Att gravkapellet i "Oxlakullen" förete flera överensstämmelser med klosterkyrkan, och att det måste betraktas som ett cistercienserverk, är redan framhållet.

Men varför har det byggts just här? En särskild anledning måste ha förelegat, ty när man under medeltiden uppförde en kyrka, förlades den i regel till den högsta punkten i terrängen, ej som i detta fall till en sänka¹. Uppenbarligen står valet av denna plats i något samband med platsen för konung Sverkers död.

Ortstraditionen om konung Sverker har, såsom en folktradition gärna gör, koncentrerat sig på de fantasien eggande momenten, konungens död och den otrogne tjänarens pinliga ändalykt. Den senare tilldragelsen skall, såsom vi minns, ha ägt rum på det ställe, där "Sverkersgårdens" avrättningsplats nu blivit funnen. Vad åter mordet beträffar, utpekas vägövergången över Ålebäcken samstämmigt som platsen för detsamma. Detta ställe är, lokalt sett, den fasta punkt kring vilken traditionen i övrigt vrider sig; däremot skiftar den något, när det gäller att närmare lokalisera utgångspunkten och målet för konungens olyckliga kyrkfärd. Vanligtvis uppgives det senare ha varit Alvastra klosterkyrka, och en under sådana omständigheter passande utgångspunkt har man erhållit i Hästholmen², så mycket mer som de därstädes ännu på 1600-talet ovan jord synliga, medeltida byggnadslämningarna (se nedan sid. 89 ff.) lätt kunnat ge anledning till den förmodan, att konungen bott på denna plats. Denna version lämnar således V. Tollstaås kyrka fullständigt ur räkningen, naturligt nog, då en färd Hästholmen—Ålebäcken—Tollstaås kyrka skulle förutsätta en fullständigt otänkbar krokväg (se fig. 1).

Någon gång kan man å andra sidan få höra, att konun-

¹ Marken höjer sig både mot norr och öster.

² Jfr *Meddelanden* 1917, sid. 10. — Denna version återkommer i Verner von Heidenstams "*Svenskarna och deras Hövdingar*" (kapitlet om Sverker den gamle).

gen bott i klostret och haft för avsikt att resa till Tollstaås kyrka, en väg som ju likaledes går över mordplatsen. Däremot har "Sverkersgården" ej kommit att spela någon som helst roll i detta sammanhang, åtminstone att döma av den nu levande traditionen; minnet av densamma är, såsom förut nämnts, helt och hållet utplånat.

Traditionen vill således helst utpeka klosterkyrkan som målet för konungens färd, förklarligt nog med hänsyn till den folkliga uppfattningen om klostret. Men på grund av denna kyrkas för alla utomstående fullständigt slutna karaktär kan det ej gärna ha varit dit som konungen ämnat begiva sig. Än mindre kan han ha bott i klostret.

Gå vi nu i stället till de förut på tal om konungens grav anförda litterära källorna, finna vi, dels att de samstämmigt uppgiva att konungen varit på väg till julottan¹, en detalj, som den muntliga traditionen ej särskilt framhåller, dels att Ericus Olai² och Olavus Petri³ angiva mordplatsen såsom belägen mellan Ålebäcken och Tollstaås kyrka samt resans mål såsom varande sistnämnda kyrka.

Dessa båda sistnämnda källors uppgifter bekräfta således vårt antagande, att klosterkyrkan ej kunnat vara resans mål. Vad åter mordplatsens läge beträffar, äro de ej så preciserade

¹ Saxo vet däremot att förtälja, att konungen mördats om natten under sömnen, "Sverconem regem servus, qui cubiculo ejus præerat, noctu dormientem occiderat" (*Saxonis Grammatici Historia Danica*, liber XIV, ed. Müller-Velschow, I, Kjøbenhavn 1839, sid. 713); i fråga om denna detalj är han tydligen ej så väl underrättad. — Ett brev från påven Innocentius III av år 1208 meddelar endast en — från sverkerska kretsar härrörande — uppgift, att mordet förövats av en tjänare, "morte per quendam ipsius camerarium procurata" (Westman, *anf. arb.*, sid. 66).

² "Suerkerus occisus est a stabulario suo, nocte Nativitatis Christi inter Alabeck & Tolfistad, dum iret ad audiendas matutinas" (*anf. st.*); "bleff Konung Sverker dräpen uthaff sin Staldräng om Julenatten, emellan Albeck och Tolfistad, tå han skulle gå til Ottesången uti Kyrckian" (Sylvii översättning, *anf. st.*).

³ "Så bleeff thå konung Swerker slaghen aff sin stalswen om jwla nat emellan Ålabeck och Tolfistadh, thå han skulle fara til otlosong" (*anf. st.*).

som traditionens, men motsäga å andra sidan ej den senares bestämda hävdande av vägövergången vid Ålebäcken som platsen för dådet. Härmed stämmer också, som det synes, platsen för den minnessten, vilken ännu in på 1700-talet enligt Broocman¹ skall ha funnits vid vägen söder om nämnda landsvägsbro, dock torde uppgiften om stenens avstånd från Tollstads kyrka ($\frac{1}{16}$ mil) ej behöva tagas alltför bokstavligt, då den i så fall skulle ha stått c. 500 m. söder om bron, vilket ju strider mot det omedelbart förut mötande uttrycket "vid Ålbäcks Bro". Detta senare går ju däremot mycket väl ihop med den nu levande traditionen². Nämnda sten var emellertid, som Broocman uppgiver, vid mitten av 1700-talet borttagen, men har år 1896 blivit ersatt med en ny sten, denna dock i stället placerad strax norr om landsvägsbron (se fig. 1).

Av det anförda torde således framgå, att konungens färd till utgångspunkt haft någon plats norr om Ålebäcken — vilket gott överensstämmer med "Sverkersgårdens" läge —, vidare att den gått i sydlig riktning med Tollstads kyrka som mål, samt slutligen att den blivit avbruten i närheten av bäcken. Att mordplatsen av traditionen ej är lika bestämt angiven som mördarens dödsplats är förklarligt, ty mordet skedde ju nattetid och antagligen utan vittnen. Någon säkerhet för att den gamla minnesstenen verkligen stått på absolut rätt ställe, finnes sålunda icke (jfr nedan sid. 69 f.), och i sin ordning kan de litterära uppgifternas uttryck "mellan Ålebäcken och

¹ "Vid Ålbäcks Bro, Norr ut, vid pass en sextonedels mil, til höger, när man reser ifrån Kyrkon, tätt utmed vägen på en Åkerslätt, har stådt en trekantig Sten, af en och en half alns högd, som gamle Män berätta sig hafva sedt; hvilken sten nu är bortförd, at icke vara Åkerman til hinder: men som man här håller före, at samma Sten varit uprest . . . Konung *Sverker* til åminnelse, och at han på thet rumet blivit dräpen, så borde billigt något annat Minnesmärke i thes ställe uprättas" (Carl Fredric Broocman, *Beskrifning Öfver the 1 Öster-Götland Befintelige Städer* etc., Norrköping 1760, sid. 637). Även här (sid. 635) uppgives, att konungens färd gått Tollstads kyrka.

² Så t. ex. skall enligt denna konungens lik ha anträffats i bäcken.

Tollstad" vara påverkat av stenens placering. Man kan m. a. o. blott säga, att mordet har skett *någonstädes i närheten av vägövergången över Ålebäcken*.

Nu är det visserligen sant, att kapellets förläggande till det ställe, där det nu åter kommit i dagen, kan hava förestavats av motiv, som vi aldrig skola lära känna, men i första hand vill man dock gärna se något samband mellan detsamma och mordplatsen. Detta samband är likväl svårt att fatta, då avståndet till landsvägsbron är c. 400 m.

Det synes dock som om saken skulle kunna få sin förklaring, även om denna ännu rätt mycket skymtar i dunkel och på undersökningarnas nuvarande stadium mera får betraktas som en hypotes.

Strax väster om landsvägsbron flyter Ålebäcken ut i den här varande kvarndammen och fortsätter från denna med två armar, som likväl åter snart förena sig omedelbart före utflödet i Vättern; sedan vattnet passerat de närmast dammen belägna, obetydliga fallen, rinner det fram i lugnt flöde. Tvärs över den sålunda kringflutna lilla ön sträcker sig en mäktig jordvall, gående i N—S och försedd med ett åt V utskjutande parti (se fig. 1). Mitt emot, på andra sidan den södra bäckarmen har vallen en likaledes av jord uppförd, brohuvudliknande fortsättning. Jag återkommer senare (sid. 86 f.) till allt detta, här vare det nog sagt, att det hela ger ett bestämt intryck av att vara en gammal, nu övergiven väg över Ålebäcken, en rest av det forna vägnätet. Jag tänker mig nu vägförhållandena här i äldre tid sålunda. Innan ännu någon bro funnits över bäcken, har man fått vada över densamma. Av naturliga skäl förlägges ju ett vadställe över ett rinnande vattendrag — där så är möjligt — i närheten av en fors eller ett fall¹, och då helst till lugnvattnet nedanför forsens. Så också här. Här nedanför fallet skulle således det ursprung-

¹ Exempel härför från förhistorisk tid finnas i Lindqvist, *anf. arb.*, sid. 142 ff.

liga överfartsstället över bäcken ha legat¹, och vid en senare tidpunkt har man på samma ställe sedan anlagt en mera bekväm väg med broar över bäckarmarna. Denna väg, som här gått fram, har uppenbarligen stått i förbindelse med "Sverkersgården" och under 1000-talet förbundet denna traktens förnämsta gård med den andra av ortens mera betydande platser, kyrkan vid V. Tollstad. Förhållandena ha fortfarande varit desamma under det följande århundradet, d. v. s. så länge "Sverkersgården" behållit sin karaktär av bygdens huvudgård. När nu klostret grundades, synes dess väg åt söder ha dragits i sydvästlig riktning mot denna bro; det knä, som landsvägen nu har 250 m. SV om vägkorset vid Turisthotellet, och som finnes redan på en karta från åren 1639—1641², tyder helt säkert därpå³. Men senare under medeltiden (kanske under 1200-talet), när "Sverkersgårdens" betydelse avtog och klostret i stället blev traktens centrum, har i och med tyngdpunktens förskjutning åt öster även den i N—S gående kommunikationsleden förflyttats åt samma håll. För att slippa ifrån omvägen över bron har man nu byggt en ny sådan över bäcken och i mera rakt sydlig riktning lagt om landsvägen, som sålunda fått den sträckning den har ännu i dag. Därvid bör även "Sverkersgårdens" utfartsväg åt söder ha omlagts i riktning mot den nya bron, och möjligt är i så fall att den väg, som ännu i mannaminne gått över västra delen av

¹ Enligt Birger Nerman (*Alvastra, Namn och bygd* 1913, sid. 96 ff.) skulle namnet Alvastra betyda "de alomgivna (albevuxna) vadställena". Är denna tolkning riktig, har helt säkert nu ifrågakärande överfartsställe varit ett av dessa vadställen; en rik alvegetation förekommer även i våra dagar på denna plats.

² *Geometrisk Jordebok öfver Lyssingz Häradh* etc. (i Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv, vol. 10, sid. 85 f.). Såväl på denna karta som än mer på den ovan (sid. 6) anförda kartan av år 1691 synes något som liknar en igenlagd väg fortsätta från vägkröken mot SV, således i här antagna riktning.

³ Här "Sverkersgårdens" avrättningsplats anlagts vid mitten av 1100-talet, blir dess läge härigenom mycket naturligt, i det den på så sätt varit synlig från denna väg.

"Sverkersgårdens" höjd ned mot landsvägen (se bikartan å fig. 1), får betraktas som ett minne härav¹.

Om det nu, som troligt är, kommer att visa sig, att "Sverkersgårdens" väg mot söder haft här angivna riktning mot den gamla vägövergången S om kapellet, måste det ha varit just här som gamle kung Sverker färdades fram den natt, då han mötte sitt öde. Det är vidare tydligt, att kapellet legat nära denna väg eller invid densamma. Har nu mordet ägt rum i närheten av denna vägövergång — och icke vid den nu existerande —, kan man lättare antaga ett samband mellan kapellet och mordplatsen (avståndet mellan det förra och vägövergången blir då blott 160—170 m.), och jag vågar rent av ifrågasätta den möjligheten, att kapellet uppförts *just på den plats, där konungen ljetit döden*; jag erinrar om att detta har skett "i närheten av" Ålebäcken (se ovan sid. 66 f.). Kappellets läge blir då fullt förstäligt: just på det rum, där klostrets stiftare och gynnare mördats, har klostret låtit uppföra detsamma, liksom t. ex. i Upsala ett kapell, S:t Eriks kapell, blev byggt på den plats, där Erik den helige år 1160 dödades² och man vid Haraldsted — i trakten av Ringsted i Danmark uppförde en kyrka på det ställe, där helge Knut Lavard år 1131 föll offer för mördarehand³. Medan emellertid dessa båda kapell äro enbart minneskapell över de döde, skulle "Sverkerskapellet" samtidigt ha tjänat som gravkyrka.

Men om nu allt detta är riktigt, vad betyder då den gamla

¹ Även å de båda nyssnämnda kartorna från 1600-talet finnes denna väg mer eller mindre antydd.

² Carl M. Kjellberg i *Upplands Fornminnesförenings Tidskrift*, IV, sid. 309.

³ Henry Petersen, *Knud Lavards Helgentilbedelse; Kilden och Capellet ved Haraldsted, Aarbøger* 1885, sid. 15 ff. — Kapellet vid Haraldsted erbjuder både i fråga om ålder (det är uppfört vid mitten av 1100-talet), byggnadsmaterial (kalksten) och vissa byggnadsdetaljer (t. ex. skråkant) många likheter med "Sverkerskapellet", liksom dess upptäckthistoria har flera drag, som erinra om motsvarande förhållanden vid Alvastra.

minnesstenen, som förr stod söder om den nuvarande vägövergången? Jag tror att följande förklaring, vartill antikvarien O. Janse givit uppslaget, är tänkbar. Så länge vägen gick över den gamla bron och sålunda förbi mordplatsen och kapellet, hava de passerande haft möjlighet att där förrätta sin andakt; något särskilt minnesmärke över konungens död var då ej behöfligt. När sedan den nya bron anlades och vägen fick sin nya sträckning, har nämnda möjlighet försvunnit, men i stället har då stenen blivit rest för att erinra de vägfarande om mordet¹. Stenens ursprungliga betydelse har sedan efter hand fallit i glömska, och den har övergått till att utmärka själva mordplatsen.

Vi skola nu återvända till kapellet och se, huruvida de där gjorda iakttagelserna och fynden å ena sidan tala för, å andra sidan kunna lättare förklaras av det här gjorda antagandet om dess bestämelse.

I sin framställning av de med kapellets stenbröd sammanhängande spörsmålen (se nedan bilaga 1) har prof. Lithberg poängterat, att dylika votivföremål höra samman med "mycket betydande helgedomar", sådana helgedomar, som på ett eller annat sätt "erhållit en särskilt central ställning i kulten". Vårt kapell skulle redan att döma härav ej varit en vanlig kyrka, utan en helgedom, som spelat en synnerligen stor roll i dåtidens fromhetsliv. Just detta förklarar också en annan sak, som vid undersökningen till en början föreföll mycket gåtfull. Såväl på nordöstra hörnets skråkantkvader, längst ut på dess hörn, som vid kapellets dörröppningar finnas tydliga nötnings-spår, så mycket mer framträdande, som kvadrarna för övrigt, tack vare det skyddande kalkgruslagret, ännu till den grad ha kvar sin första fräscha yta, att mejselhuggen kunna fullt tyd-

¹ Liksom minnesstenen vid Läbyvad utanför Upsala blivit rest ej vid den vägövergång, som Gustaf Vasa passerade, utan vid den nutida, ett par km. längre åt Ö belägna landsvägsbron (O. A[lmgren], *Hvar låg Läbyvad på Gustaf Vasas tid? Upplands Fornminnesförenings Tidskrift*, VII, sid. 149 f.).

ligt urskiljas. Att dylika nötnings-spår på naturligt sätt, genom avsiktligt eller oavsiktligt våld från människors eller djurs sida kunnat uppkomma längst ut på hörnkvadern och även på vissa av de andra ställena är möjligt, om också mindre sannolikt, men den förklaringen kan i varje fall ej anföras beträffande de slitmärken, som finnas t. ex. under de åömse sidor om den västra dörröppningen utskjutande stenarna (se fig. 27); dessa kvadrars *undersida* är nämligen på vissa partier fullständigt glattsliten. Att dessa märken blott kunnat uppstå genom någon i en bestämd avsikt företagen gnidningsprocedur är alldeles säkert.

Det synes som om prof. Lithberg även beträffande dessa företeelser lyckats komma till en riktig tolkning, när han sammanställer dem med folktron om den botande kraften hos avskrap, taget från en kyrkas mur och ofta från någon där insatt sten av särskilt slag; sedan den nödiga mängden avskrapats, stötes det till pulver samt intages med iakttagande av vissa rätt detaljerade föreskrifter, och den sjukdom, som på detta sätt särskilt skall kunna botas, är blodgång¹. Huruvida de nu ifrågavarande märkena i någon mån kunna vara uppkomna genom skrapning är väl mera ovisst; den glatta ytan tyder snarare på att något av mjukare natur än stenen gnidits mot densamma. Det ligger då närmast till hands att tänka sig, att man här tryckt eller gnidit den av sjukdom angripna kroppsdelen mot den läkande stenen.

Av det ovan anförda framgår, att kapellet varit föremål för religiösa eller vidskepliga föreställningar av ej så vanligt slag, att det m. a. o. varit en mera betydande *kultplats* än vad en kyrka i allmänhet var. Detta står naturligtvis i samband med dess egenskap av gravkyrka. Och här tillkommer ytterligare ett moment av största betydelse, gravkyrkan var

¹ Vid Ullits och Siems kyrkor i Danmark och möjligen också vid L. Slågarps kyrka i Skåne har man på detta sätt sökt hälsa (se Kristensen, *Danske Sagn*, Aarhus 1896, III, sid. 70 o. 78, och IV, sid. 613).

konung Sverkers. Han, den svenska kyrkans höge beskyddare och mäktige främjare, Alvastraklostrets grundläggare, hade här ljutit döden för mördarehand, därtill under den heliga julnatten och på väg till julottan; ett sådant slut måste för dåtidens uppfattning ha omstrålats av martyrdödens skimmer, och därmed bör helgonglorian snart ha kommit den bortgångne till del. Den ställning han på så sätt intagit i de breda lagrens religiösa liv kunna munkarna i Alvastra naturligtvis ej ha haft någon anledning att misstycka, snarare tvärtom, ty därigenom bör ju klostrets eget anseende alltmer ha stigit.

Nu finnes verkligen ett dokument, som kan sättas i samband med den här framförda hypotesen om konung Sverkers helgonskap, ett dokument, som för övrigt redan på andra grunder tolkats i samma riktning. Jag kan ej underlåta att — även om jag därmed ökar deras skara, som försökt sig på att lösa den dunkla gåtan i påvebrevet av den 6 juli 1172¹ — åberopa detta brev som stöd för de här gjorda antagandena om "Sverkerskappellets" särskilda karaktär av kultplats.

Nämnda brev, som påven Alexander III vid sagda tidpunkt avlät till "sin käre son i Kristus, svears och götars höge konung K. — d. v. s. Knut Eriksson —, samt biskoparna, jarlen, klerus och folket i Götaland", innehåller bland mycket annat, som ej intresserar oss i detta sammanhang, en passus av följande lydelse: "Slutligen hava vi hört något, som vi funnit högst upprörande ("quod magno nobis fuit horroni"), nämligen att det finns några bland Eder, som, föreladda av djävulens ränker, efter hedningars sed vörda såsom helgon en man ("hominem quendam"), som blivit dödad under dryckeslag och rus, ehuru kyrkan knappast tillåter, att man ens beder för sådana, som blivit tagna av daga mitt under ruset. Ty aposteln säger, att drinkare icke skola besitta Guds rike; alltså bören I avhålla Eder från dryckeslag och rus, om I viljen vinna Guds rike; och I mån hädanefter för ingen del

¹ Jfr Lauritz Weibull i *Aarbøger* 1917, sid. 105, anm.

tillåta Eder att med fara för Edra själar dyrka den mannen, eftersom det icke vore lovligt för Eder, ens om många tecken och under skedde genom honom, att vörda honom offentligen såsom helgon utan den romerska kyrkans medgivande"¹.

Brevet har avlåtits under de bittra striderna mellan det sverkerska och det erikska partiet, strider, till vilka påven, under intryck av från båda lägren utsända personer, haft svårt att taga position, men enligt vad som nu allmänt anses måste brevets hela innehåll tydas så, att det förstnämnda partiet just vid denna tidpunkt spelat ut sin roll vid påvestolen.

Vem avses nu med uttrycket "en man"? Detta är, som Westman säger, brevets mest omstridda punkt. Kjellberg² och Westman³ anse, att påven, på grund av från det sverkerska partiet stammande relationer, härmed menar Erik den helige, Beckman⁴ åter svarar: den norske konungen Harald Gille. Frånsett den omständigheten, att de av påven anförda detaljerna ej motsvara den situation, vari man tänker sig Erik den helige vid ifrågavarande tillfälle — han skall ju på Kristi himmelfärdsdag ha åhört mässan i Heliga Trefaldighetskyrkan i Upsala —, har man svårt att, då brevet i övrigt röjer ett tydligt inflytande från det erikska partiets sändebud, anse denna svartmålning avse partiets förste konung och heros. Vad åter Harald Gille beträffar voro väl, som Beckman visar, omständigheterna vid dennes död av den art att påvens beskyllningar kunde vara befogade, men någon särskild anledning att antaga, att han dyrkats i Götaland, föreligger väl knappast. Däremot har redan Janse⁵, just med hänsyn till den allmänna andan i brevet och de inflytelser från det erikska

¹ Jag har här följt Westmans översättning i *anf. arb.*, sid. 163 f.

² Carl M. Kjellberg, *Erik den helige i historien och legenden*, *Finsk Tidskrift*, XXXV, sid. 331 ff.

³ *Anf. arb.*, sid. 97 f. o. 164.

⁴ *Anf. arb.*, sid. 42 f.

⁵ O. Janse, *De nyaste åsikterna om Erik den helige*, *Historisk Tidskrift* 1898, sid. 325 ff.

partiet, som ligga därbakom, framhållit, att uttrycket i fråga bör åsyfta någon person, som tillhört motpartiet, det sverkerska alltså, och ser med rätta detta bestyrkt därav, att brevet särskilt är riktat till "klerus och folket i Götaland", m. a. o. det gamla sverkerska partiets huvudområde i landet.

Ett sverkerskt helgon således, och vem kan man då förr tänka på än på konung Sverker själv! Professor Henrik Schück¹ har just kommit till denna slutsats på samma huvudgrunder som Janse och dessutom framhållit betydelsen för sverkerska partiet av att under stridigheterna med motpartiet kunna som konkurrenshelgon till Erik den helige uppställa en Sverker den helige².

Visserligen kunna de fula beskyllningar, som i brevet riktas mot helgonet, vara grundade på illvilligt förtal, men å andra sidan lika osannolikt som det förefaller att vara, att konung Erik skulle på Kristi himmelfärdsdag vid tiden för mässan ha uppträtt berusad i kyrkan, lika sannolikt kan konung Sverker antagas på juldagsmorgonen ha varit ej så alldeles oberörd av julgilletts ingredienser. Svartmålningen behöver därför ej vara alltför överdriven. Att påven trots den tydliga, av motpartiet underblåsta motvilja, som han lägger i dagen i själva sakfrågan, ej nämner konungen vid namn, utan använder det omskrivande — men för alla initierade likväl genomskinliga — uttrycket "en man", kan, synes det mig, tillskrivas ej blott en naturlig försiktighet, förestavad av tanken på möjligheten av ett nytt omslag i den politiska situationen i Sverige, utan även hänsyn mot det parti inom den svenska kyrkan — i all synnerhet bland cistercienserna —, som givetvis alljämt behöll konung Sverker i aktat och ärat minne. Att han

¹ Henrik Schück, *Från det forna Upsala*, Stockholm 1917, sid. 10 ff.

² Oberoende av Schück uttalade landsarkivarien Kjellberg under ett besök vid "Sverkerskapellet" hösten 1917 den förmodan, att nämnda påvbrev i anförda passus avsåg konung Sverker. Under tryckningen av detta arbete har jag erhållit meddelande, att Kjellberg fortfarande är av samma mening, och att han sålunda övergivit sin ståndpunkt av år 1898.

ej velat stöta sig med dessa inflytelserika kretsar förefaller ju rätt naturligt.

Som Sverker den heliges gravkapell, målet för många vallfärder, får vårt kapell sin rätta karaktär, förut av stenbrödet och gnidningsspåren endast mera obestämt antydd. De här ovan (sid. 54 ff.) omnämnda stolphålen kunna måhända också på så sätt lättare förstås.

De beröringspunkter, som finnas mellan "Sverkerskapellet" och t. ex. Erik den heliges och helge Knut Lavards kapell, äro förut framhållna. Parallelen blir än mer påfallande, om vi få kalla det *Sverker den heliges kapell*.

I detta sammanhang kan jag ej underlåta att beröra en sak, som måhända kan göra denna parallel än mera märklig. Det är ju väl känt, att — för medeltidens fromma — källor haft en underbar förmåga att springa fram på platser, där helgon eller martyrer gjutit sitt blod. Där Erik den helige mördades, sålunda på det rum, där hans kapell senare uppfördes, rann en källa fram, så ock på det ställe, där Knut Lavard dödades och hans kapell snart efteråt reste sig. Även i "Sverkerskapellets" närmaste omgivning finnes eller rättare sagt har funnits en källa. Ett par 100 m. i ONO¹ framkvälde den ännu i mannaminne, men blev då igenlagd, och dess vatten fick taga sig fram i ett täckdike, som utmynnar i strandbrinken strax N om kapellet; även under den mest ihållande torka rinner här källans klara, friska vatten fram. Att den har något samband med kapellet förefaller mycket antagligt, antingen så att här hämtats det för de heliga ceremonierna nödvändiga vattnet eller kapellets karaktär av kultplats även sträckt sig till källan².

¹ Den ungefärliga platsen är angiven å fig. 1.

² Vallfärderna till S:t Olofs källa invid den ej långt från Simrishamn belägna kyrkan med samma namn skildras vid mitten av 1700-talet sålunda (Petersen, *anf. arb.*, sid. 57 f.): först offerades i kyrkan framför helgonets altare, där ett stort skrin stod framsatt för att mottaga skänkerna, därefter gick man till källan, där man även offerade, på så sätt att man i dess vatten kastade offergåvorna, vilka bestodo av — utom pengar — matvaror, såsom

Platsen kommer givetvis att bli föremål för en närmare undersökning.

I "Sverkerskapellet" ha, såsom sarkofagerna visa, flera personer blivit begravna, och med anledning härav har jag ansett mig kunna betrakta det som *Sverkersättens gravkyrka*. Även de litterära uppgifterna stödja i sin mån detta antagande. Härvid bortser jag från de yngre källorna från och med *Registrum Upsalense*, då det, såsom redan nämnts, av dem framgår eller kan framgå, att konung Sverkers och hans ättlingars ben vid 1300-talets mitt voro överförda till klosterkyrkan, och anför endast Västgötalagens konungalängd. Denna uppgiver, att Sverker den äldre "är jordad i Alvastra" (se ovan sid. 61), att Karl Sverkersson "ligger begravnen i Alvastra hos sin fader"¹, vidare att sonsonen Sverker den yngre Karlsson "ligger begravnen i Alvastra"², och slutligen att dennes son, den siste konungen av ätten, Johan Sverkersson, "ligger begravnen i Alvastra"³. Dessa samtliga hava sålunda enligt denna källa begravts i Alvastra, och uppenbarligen har det skett på samma plats därstädes; i fråga om konung Karl står det ju uttryckligen "hos sin fader", vilket måhända rent av kan tolkas som "i samma grav som sin fader".

Emellertid kan man med allt skäl antaga, att icke blott de fyra konungarna, utan även de övriga familjemedlemmarna jordats på ett och samma ställe, d. v. s. i vårt kapell. Vi skola nu efterse, vilka övriga personer sålunda kunna komma i fråga.

Om, såsom antagligt är, kapellet uppbyggts omedelbart efter konung Sverkers död, så att konungens lik rätt snart kunnat ditföras från sin tillfälliga förvaringsplats⁴, är det en-

bröd, ost (jfr stenbröden och stenostarna), fläsk och kött; slutligen drack man av källans vatten.

¹ "oc han liggær i. alwastrum hos fædþur sinum" (*anf. ed.*, sid. 302).

² "oc i. alwastrum liggær han" (*anf. ed.*, sid. 303).

³ "oc i. alwastrum liggær han" (*anf. ed.*, sid. 303).

⁴ Man kan därvid tänka på "Sverkersgården", dennas kyrka, någon av klosters byggnader eller Tollstads kyrka.

dast de vid denna tid levande familjemedlemmarna samt de yngre generationerna av ätten, som kunna ifrågakomma, ehuru det givetvis ej är alldeles uteslutet, att även Sverker den äldres första gemål, drottning Ulvhild, kan ha överförts till makens gravkapell från den plats, där hon först jordats (måhända på "Sverkersgårdens" eller klosters kyrkogård eller i den förras kyrka)¹; däremot torde sonen Johan, som redan under faderns livstid på grund av sitt osedliga leverne blivit på ett ting ihjälslagen av de uppretade bönderna, vara ur räkningen, fråga är t. o. m. om han ens fått ligga i vigd jord. Konung Sverkers andra gemål, Rikissa av Polen, bör däremot — om hon, såsom antages, har överlefft sin make — ha begravts i kapellet, likaså möjligen sönerna Burislev (Boleslav) och Kol², dessa båda bekanta från tronstriderna efter konung Karls död år 1167. Om konung Karl är redan talat. Denne åter hade — sannolikt år 1163 — äktat Kristina av Danmark. Hennes dödsår är ej känt. Vi veta således ej, om hon dog före sin make, eller om hon efter dennes våldsamma död på Visingsö, när den då blott ett par år gamle sonen Sverker fördes till Danmark, även tog sin tillflykt dit. I förra fallet bör hon ha fått sin grav i "Sverkerskapellet", i det senare åter kan man — då Sverker först efter Knut Erikssons död år 1196³ vände tillbaka till Sverige för att taga sina faders tron i besittning — med skäl antaga, att hon, för den händelse hon då ännu var i livet, stannade i hemlandet och där också

¹ Den utanför Linköping belägna Kaga kyrka eller dennas kyrkogård kan måhända också tänkas på i detta sammanhang; i denna socken låg ju en annan av konung Sverkers många egendomar. Av samma skäl kan också Vreta ha ifrågakommit. Den förra kyrkan hade uppförts av Sverkers fader Kornuba, och dennes fader (eller broder) Kol hade begravts på därvarande kyrkogård (Beckman, *anf. arb.*, sid. 36 f., och *Meddelanden* 1917, sid. 9).

² Beträffande dessa båda söner torde Vreta snarare komma i fråga; där är i varje fall Sverkers dotter Ingegärd, Vreta klostets första priorissa, begravnen (Messenius, *anf. arb.*, sid. 36 f.). I fråga om Sune Sik se Beckman, *anf. st.*

³ Han omtalas såsom uppehållande sig i Danmark ännu på 1190-talet (enligt välvilligt meddelande av docent S. Tunberg).

fick sin vila. Att Sverker den yngre († 1210) begravts med sina fäder ha vi redan hört. Han var gift två gånger, först med den danske stormannen Ebbe Sunessons dotter Benedikta (Bengta), med vilken han fick dottern Helena (Elin), och efter hennes död med folkungen Birger Jarl Brosas dotter Ingegärd. De båda drottningarna böra givetvis ha begravts i "Sverkerskapellet", och troligen har också dottern Helena, som ännu år 1240 var i livet¹, här fått vila². Slutligen återstår Sverkers och Ingegärds son, konung Johan, vilken dog ogift år 1222; detta år skulle sålunda den siste konungen av ätten ha förts till "Sverkerskapellet".

Härav följer alltså, att fyra konungar och tre drottningar kunna ifrågakomma i samband med vårt kapell; dessutom antagligen Sverker den yngres dotter samt möjligen dels Sverker den äldres första gemål och två av hans söner, dels konung Karls gemål.

Är det nu möjligt att med ledning härav å ena sidan, förhållandena i kapellet å den andra närmare identifiera dettas sarkofager? Tyvärr har den förödelse, som övergått byggnaden, till den grad även spolierat gravarna, att vi blott ha vissa hållpunkter för ett dylikt försök.

Sarkofagerna ha med visshet varit tre till antalet, men vi skola nedan anföra åtskilligt som talar för att de från början varit fyra. Av dessa står nu endast en, den i nordöstra hörnet, i orört läge, men just dess plats är av stor betydelse för nu ifrågavarande spörsmål. Den är, märkligt nog, orienterad vinkelrätt mot byggnaden och sålunda även mot den riktning (Ö—V), som i regel följdes under dessa tider. Anledningen härtill kan ej vara någon annan än den, att altaret genom sin plats gjort denna ovanliga placering nödvändig. Tyvärr

¹ Detta framgår av en urkund från detta år (*Svenskt Diplomatarium*, I, Stockholm 1829, sid. 293 f.).

² Då hon jordats i Alvastra — hennes gravsten har en gång funnits i klosterkyrkan (se t. ex. Messenius, *anf. arb.*, sid. 32) —, är det väl mest antagligt, att hon från början begravts i släktens kapell.

ha inga spår av detta altare kunnat återfinnas, men som vi förut (sid. 51) framhållit, bör det ha stått mitt för östra väggen och något skilt från denna. Sarkofagens placering visar nu, att avståndet mellan väggen och altaret måste ha varit inemot 2,5 m. för att tillåta obehindrad passage runt det senare. Men ungefär på detta ställe bör det just ha stått, ty hade det befunnit sig avsevärt längre mot väster eller så långt, att sarkofagen därigenom kunnat ställas i normal riktning (Ö—V), hade man säkert begagnat sig av denna möjlighet, och den senares gent emot väggen något sneda läge antyder också, att utrymmet bakom altaret varit det minsta möjliga. Det torde sålunda få anses fastslaget, att denna sarkofag här rör från en senare tid, d. v. s. är yngre än altaret och yngre än de båda andra sarkofagerna. Dessa åter hava, att döma av den nu på kant stående bottenhällens placering och alla de andra fragmentens läge, befunnit sig i kapellets västra del fram mot rummets mittparti och orienterade som sig bör i riktning Ö—V. Deras inbördes ålder framgår däremot ej utan vidare av de lokala förhållandena.

Dessa båda sarkofager måste således — vilket också framgår redan av deras placering *framför* altaret — tillhöra ett tidigare stadium av begravningsperioden, den tredje bakom altaret inklämda sarkofagen åter ett senare skede.

I dessa tre sarkofager ha vi nu att placera fyra konungar och tre drottningar. Därvid kan man tänka sig flera kombinationer. Den förste Sverkers sarkofag har, så länge den var ensam, måhända ursprungligen stått i rummets mittlinje mitt framför altaret, men vid drottning Rikissas död flyttats åt söder, för att hennes sarkofag skulle kunna ställas på norra sidan om makens¹; i denna senare kan konung Karl sedan ha fått sitt vilorum (jfr konungalängdens uttryck "hos sin fader"). Men den möjligheten är också tänkbar, att drottning Rikissa fått vila i samma sarkofag som sin make, och att denna

¹ Jfr förhållandena i Ringsteds kyrka.

sarkofag flyttats åt sidan för att lämna plats för den andra först vid sonens död, m. a. o. att konung Karl legat i denna kista. Vare härmed hur som helst, man torde ej taga alltför mycket miste, om man hänför dessa båda tidigare, framför altaret placerade sarkofager till de båda äldre generationerna av ätten.

Nästa begravning i kapellet blir nu drottning Benediktas. Som hennes sarkofag betraktar jag följaktligen den i nordöstra hörnet nu stående, och i samma kista kan man väl antaga att såväl hennes make, konung Sverker den yngre, som dennes andra gemål Ingegärd senare fått vila. Nu återstår konung Johan. Omöjligt är väl icke att även han blivit lagd i samma grav, hos sina föräldrar. Men å andra sidan kan man också tänka sig, att han legat i en egen, nu försvunnen sarkofag, som i så fall bör ha stått i det sydöstra hörnet som pendant till den förra. Det finnes verkligen åtskilligt som talar för ett sådant antagande. Dels är det sannolikt att han i sin egenskap av konung fått sin egen sarkofag, dels skulle man på så sätt få en naturlig förklaring på den uppe vid klosterkyrkan nu stående hällen. Denna har, såsom ovan (sid. 51) är nämnt, utgjort bottnen till en fjärde sarkofag av fullständigt samma konstruktion som de andra, av en typ således som i konstruktivt hänseende är så enastående, att den måste tillhöra en ganska kort, begränsad tid. Denna häll kan ej gärna ha tillhört någon i klostret stående sarkofag, då cisterciensernas ordensföreskrifter förbjödo över marken eller golvet sig höjande gravar¹, ej heller någon som har uppförts därstädes senare, jag menar då man dit överförde benen från "Sverkerskapellets" gravar och dessa stränga föreskrifter möjligen hunnit mildras (se nedan sid. 85). Sannolikt har den vid tiden för den allmänna vandalisering, som övergått kapellet, blivit förd därifrån och då, eller någon gång senare, trans-

¹ "Lapides positi super tumulos defunctorum in claustris nostris terrae non emineant, ne sint offendiculo transeuntium" (Rütmann, *anf. arb.*, sid. 51 f.); jfr Hildebrand, *anf. arb.*, sid. 943 o. 961.

porterats upp till Kungsgården för att där tjäna något praktiskt ändamål.

Jag betraktar sålunda tills vidare denna sarkofag som konung Johans och antager dessutom möjligheten av att även hans halvsyster Helena fått vila i densamma¹.

Om slutligen dels Sverker den äldres första gemål, drottning Ulvhild, och hans söner Kol och Burislev, dels konung Karls gemål verkligen begravts härstädes, bör detta, enligt vad vi funnit i fråga om sarkofagernas inbördes ålder, ha skett i de båda äldre, framför altaret stående kistorna.

Allt på det sätt jag här framställt flera medlemmar av en familj eller släkt fått vila i en och samma grav är ej blott helt naturligt enligt nutida begrepp, mycket talar för att även under medeltiden den seden ingalunda varit ovanlig².

Redan dimensionerna på dessa kistor torde för övrigt tyda på att de varit avsedda för flera lik.

I den i nordöstra hörnet stående sarkofagen skulle således bland andra också drottning Benedikta kunna antagas ha vilat. Under sådana förhållanden kan det icke gärna vara en tillfällighet, att just i denna grav årets märkligaste fynd, blyremsan med gravskriften över en Benedikta, anträffats. Jag tror ej det är för djärvt att identifiera denna Benedikta med nämnda drottning, ehuru detta sannolikt aldrig skall kunna dokumentariskt bevisas³. Vi få i stället hålla oss till vad

¹ Måhända kan denna antagna fjärde sarkofag ha uppförts redan för Sverker den yngre och denne konung sålunda som sig bör fått vila i den södra av de båda gravarna. I fråga om konung Johans och Helenas placering bli då flera kombinationer möjliga, så ock beträffande den nedan omtalade omordningen av den nordöstra kistans innehåll. Detta inverkar dock i ingen mån på mitt antagande, att den sistnämnda är drottning Benediktas sarkofag.

² Se t. ex. Ekhoff, *St. Clemens*, sid. 128 ff.

³ Måhända skulle man kunna finna någon litterär uppgift av innehåll, att Benedikta varit angripen av en svår sjukdom; jag har blott haft tillfälle att i lättare tillgängliga källor härom göra efterforskningar — utan resultat. — Den omständigheten, att å ena sidan de hittills gjorda fynden av gravskrifter på bly för Nordens vidkommande nästan uteslutande härröra från Dan-

som kan framgå av fyndet självt och av de på platsen gjorda iakttagelserna.

Den — jag kan säga — enda omständigheten, som talar emot mitt antagande, är att inskriften, enligt professor von Friesens mening¹, av runologiska skäl ej synes kunna härröra från tiden omkring år 1200 eller närmare bestämt från något av 1100-talets allra sista år, då drottning Benedikta avled, utan bör vara från en mera framskriden tid.

Lektor Brate åter, som i sin första behandling av inskriften² likaledes, om också mindre bestämt, uttalat sig i denna riktning, har nu (se nedan bilaga 3) på de av mig här anförda sakliga skälen och med hänvisning till ett par danska runinskrifter förklarat, att Alvastrablyet *kan* härröra från tiden för drottning Benediktas död, och att den av mig försökta identifieringen av inskriftens Benedikta från runologisk synpunkt sålunda är möjlig.

Oavsett vad en möjligen fortsatt diskussion om inskriftens ålder kan giva som resultat, skulle jag vilja tillägga några ord med anledning av von Friesens sena datering. Jag vill då antaga, att denna är ofrånkomlig, liksom att hans tolkning är den riktiga.

Om alltså en kommande, såsom von Friesen själv säger, ännu ogjord undersökning skulle visa, att nämnda datering är den enda möjliga, tror jag likväl ej, att man med Beckman² behöver antaga, att denna Benedikta skulle vara ovannämnda Helenas dotter i giftet med folkungen Sune Folkesson, än mindre kan i detta sammanhang den av Beckman anförda Benedikta Göstafsdotter av Stureätten komma i fråga, ty den återopade urkunden av år 1383³ säger uttryckligen, att hon låg

mark (se ovan sid. 47 f.), å andra sidan drottning Benedikta just var danska till börd, kan, såsom professor Fürst framhållit för mig, i sin mån tala för att Alvastrainskriften avser henne.

¹ Se nedan bilaga 2.

² Brate, *anf. arb.*, sid. 230.

³ *Svenska Riks-Archivets Pergamentsbref från och med år 1351*, II, Stockholm 1868, sid. 7 f.

begraven i klosterkyrkan¹. I och för sig kan det ej heller gärna antagas, att en fullständigt utomstående person fått vila i Sverkersättens gravkapell.

Vi skola i stället se vad den som drottning Benediktas antagna sarkofagen själv har att förmåla i denna fråga.

Jag har redan (sid. 48 f.) omnämnt den tudelningsanordning, som här förekommit. Det bör särskilt framhållas, att de mitt över kistan gående rännorna äro av en helt annan karaktär än de rännor, vari sidornas och bottens hållar äro infalsade med varandra; de senare äro mycket breda och djupa samt mera rätvinkligt inskurna, de förra åter äro smala, grunda och ej så omsorgsfullt gjorda. Om denna tudelning varit ursprunglig, hade den säkerligen, i enlighet med sarkofagens hela natur, åstadkommits medelst en infalsad skiva av sten och rännan i så fall gjorts alldeles lik de andra rännorna. Dess hela utseende visar bestämt på en senare tillkomsttid, och den skiljovägg, som här varit insatt, har uppenbarligen varit av ett tunnare och svagare material än sten, snarast av trä². Av allt detta framgår således, att skiljoväggen härrör från en senare tid än sarkofagen i övrigt, vilket också är nödvändigt att antaga, om kistan över huvud skall ha kunnat tjänstgöra som gravkista³.

Vi nödgas sålunda draga den bestämda slutsatsen, att sarkofagens innehåll vid en senare tidpunkt omordnats, antagligen för att de olika individerna ej skulle sammanblandas, utan ligga mera var för sig. Man kan då tänka sig, att kistans ena hälft reserverats för konung Sverker och den andra för de båda drottningarna, ehuru även andra kombinationer naturligtvis äro möjliga, i all synnerhet om — mot förmodan

¹ Vid denna tid hade cisterciensernas stränga begravningsbestämmelser mildrats och klosterkyrkan redan öppnat sina portar för döda av ringare börd än det ovan (sid. 63) anförda generalkapitelbeslutet av år 1194 anger.

² Detta skulle också bäst förklara, varför den nu var spårlöst försvunnen.

³ Om tudelningsanordningen varit ursprunglig, måste de döda ha placerats i hopbörd eller sittande ställning, vilket är otänkbart.

— även konung Johans och Helenas kvarlevor funnits i den na sarkofag¹. Denna omplacering av sarkofagens innehåll har naturligtvis ej kunnat äga rum, förrän sannolika liken i densamma så förmultnat, att endast de lösa benresterna återställt, och sålunda knappast tidigare än vid början av 1300-talet.

Det vore nu mycket tänkbart, att just vid detta tillfälle blyremsan fått sin inskrift och så blivit nedlagd tillsammans med drottning Benediktas ben². Hennes sjukdom kunde ju mycket väl ha varit ihågkommen ännu vid denna tid³.

¹ Det är en ingalunda ovanlig företeelse att finna medeltida gravar med omrört innehåll; när ett nytt lik har lagts i en äldre grav, har den eller de förut begravna rubbats. Även har ju förekommit att en redan jordads ben av en eller annan anledning flyttats till en ny grav (se t. ex. Worsaae, *anf. arb.*, sid. 25 ff.). Ett dylikt fall, som genom sina detaljer särskilt kan intressera oss i detta sammanhang, må här (efter Worsaae, *anf. arb.*, sid. 26 ff.) anföras. År 1830 anträffades i Aarhus domkyrka biskop Peder Vognssons († 1204) grav, en murad dylik av vanlig längd, men medelst en tvärmur avdelad i två rum. I det västra av dessa stod en liten blylåda, 1 alm 4 tum lång och 18 tum bred, i vilken funnos en del i ordning lagda ben med kraniet i mitten. Ovanpå lådans lock låg en lös blyplatta med en inristad gravskrift över den döde. Oavsett var biskop Vognssons ursprungliga grav varit belägen, är det uppenbart att en omplacering av den avlidnes benrest-er förekommit. Enligt Worsaae skulle blyplattan härröra från den första begravningen.

² Ett par av de danska blyplattorna anses på samma sätt vara nedlagda vid senare omflyttningar (Worsaae, *anf. arb.*, sid. 26 o. 30).

³ För övrigt vore det möjligt, att det funnits en ursprunglig, på annat underlag (t. ex. pergament, ben eller trä) skriven eller inristad gravskrift, som — måhända med hänsyn till det bräckliga och kanske av tiden redan angripna materialet — vid nämnda tillfälle blivit ersatt med en ny, kopierad efter den gamla, men nu med runor och ristad på bly. Det finnes verkligen en omständighet, som skulle kunna tala för ett sådant antagande. Professor von Friesen har som synes uttalat en förmodan, att blyremsans text är "ristad efter ett original, skrivet med latinska bokstäver, vilket ej på alla ställen varit fullt tydligt". Men förlagan bör i så fall ha omfattat ej blott inledningen (om Sju sovare) och avslutningen, således de mera traditionellt avfattade partierna, utan även de detta speciella fall avseende orden om Benediktas sjukdom, ty just beträffande dessa ord äro runskriftens fel och förvrängningar synnerligen framträdande. Förlagan måste sålunda ha omfattat hela texten, och därför skulle man kunna antaga, menar jag, att den ursprungliga gravskriften gjort tjänst just som förlaga. — Amuletter av trä med besvärjelser i runskrift äro ju kända t. ex. från Norge.

Vår granskning av sarkofagen har sålunda visat, att blyremsan mycket väl skulle kunna härröra från 1300-talet och ändock avse drottning Benedikta.

Hur än härmed må förhålla sig, tydligt är att, när sedan en gång kapellet utrymdes och sarkofagernas benrester överfördes till klosterkyrkan, man förbisett den lilla gråa blyrullen, som sålunda fick ligga kvar på kistan's botten.

Denna överflyttning till klostret har ägt rum någon gång under medeltidens senare århundraden. Att uppgiften i *Registrum Upsalense* möjligen kan tolkas så, att den varit verkställd redan vid mitten av 1300-talet, är redan (sid. 62) framhållet; i varje fall har den, att döma av de senare litterära uppgifterna, varit fullbordad ett 100-tal år senare.

De nya gravar, som då anordnades, hava helt säkert ej varit av samma slag som de gamla, ty i så fall hade sarkofagerna naturligtvis direkt flyttats över till klosterkyrkan. Uppenbarligen ha de — i enlighet med cisterciensernas härför gällande föreskrifter (se ovan sid. 80) — varit anlagda under kyrkans golv¹.

Härvid bör dock en omständighet beaktas. Inga rester av sarkofagernas lock ha anträffats i kapellet. Man skulle ju därför kunna tänka sig den möjligheten, att dessa varit av trä, och att de därför nu förmultnat, men lika gärna torde man kunna antaga, att de liksom kistorna i övrigt varit av sten, och att de vid benresternas överflyttning till klosterkyrkan fått följa med dit för att tjäna som takhällar på de nya gravarna².

¹ Jfr uttrycket hos Ericus Olai (se ovan sid. 61); även hos Messenius, *anf. arb.*, sid. 32, förekommer ett liknande uttryck om Sverker den äldres grav ("sub cippo prægrandi").

² De av Ericus Olai och Messenius använda uttrycken om Sverker den äldres gravsten ("sub lapide magno", "sub cippo prægrandi") motsvaras väl av dessa sarkofaglocks dimensioner. Deras tjocklek (se ovan sid. 50) antyder vidare möjligheten, kanske sannolikheten av att de varit försedda med bildframställningar (eventuellt inskrifter) i djup relief. Jfr t. ex. gravstenen över biskop Herman i Lunds domkyrkas krypta (Hildebrand, *anf. arb.*, fig. 329, sid. 440); denna måste, såsom docent O. Rydbeck benäget meddelat mig, vara minst 16 å 17 cm. tjock, då den del, som ligger ovan kryptans golv, mäter 15 cm. i tjocklek.

I varje fall är det att beklaga, att de ej kunnat återfinnas; helt säkert skulle i så fall många av de gåtor, som nu äro förbundna med "Sverkerskapellet", lätt kunnat lösas.

När Sverkersättens medlemmar tagit sina nya gravar i klosterkyrkan i besittning, har "Sverkerskapellet" förlorat sin ursprungliga uppgift. Möjligt är att det då fått förfalla. Troligare är dock att det, med hänsyn till de minnen som voro förbundna med dess anläggning och bestämmelse, allt fortfarande varit föremål för pietetsfull omvårdnad och målet för många fromma steg och tankar.

Med reformationen har emellertid en ny tid brutit in, en tid, som skoningslöst gått fram — liksom över så många andra av våra kyrkliga medeltidsminnen — även över kapellet där nere vid Vättern; 1500- och 1600-talen torde böra betraktas som dess förnedringstid, då det först blivit en ruin för att sedan så småningom helt gömmas under "Oxlakullens" torv.

Den i första hand på själva fynden grundade framställning jag här sökt giva av byggnaden, dess uppkomst och bestämmelse har varit förenad med en del antaganden, som måhända i vissa punkter kunna justeras eller modifieras genom nya fynd och iakttagelser. Men jag vågar tro, att min uppfattning i själva huvudfrågan är riktig, m. a. o. att namnet "Sverkerskapellet" är det rätta.

Nya fyndlokaler.

Under dessa 1917 års undersökningar har det lyckats att uppspara ett antal nya fyndställen (jfr fig. 1), som synas bli av stort intresse.

Jag har redan omnämnt dels den källa, som på goda grunder kan antagas stå i något förhållande till "Sverkerskapellet" (se ovan sid. 75 f.), dels den söder om kapellet befintliga, mycket stora anläggningen, vilken antagligen kommer

att visa sig vara lämningarna av en gammal vägövergång över Ålebäcken (se ovan sid. 67 ff.). Denna stora jordvall hade redan för flera år sedan ådragit sig min uppmärksamhet, men på grund av sina ansevärd dimensioner tolkats först som en naturbildning, senare som en dammanläggning, en föregångare till den nuvarande strax i öster. Men även det senare antagandet visade sig ohållbart, när vid en nu företagen provgrävning spaden stötte på en mur av i murbruk lagd sten, belägen under mäktiga, påförda jordlager. Då jag med denna grävning endast avsåg att erhålla ett första intryck av vallens karaktär, inställdes härmed arbetet. En grundlig undersökning av den storartade anläggningen i förening med en detaljerad kartläggning av den omgivande terrängen skall helt visst lämna resultat av stor betydelse för kännedomen om det medeltida vägnätet i trakten.

Ej långt från denna plats, blott ett 50-tal m. åt NO, ligger vid Ålebäckens norra arm Alvastra Kungsgårds kvarn. Omedelbart härinvid ha betydande lämningar av en medeltida stenbyggnad anträffats och dess murar ytligt blottats. Grundplanen är firsidig; den norra muren mäter 11,5 m. i längd, den östra och västra 8—9 m., den södra ligger till största delen nedrasad i slutningen mot bäcken. Murningssättet är skalmur med väl huggna kalkstenskvadrar i ytterlivet och, som det synes, ohuggen gråsten i innerlivet; av tegel ha däremot inga som helst spår kunnat iakttagas. Av allt detta torde man snarast kunna draga den slutsatsen, att byggnaden uppförts på 1100-talet, och dess läge invid bäckfallet tycks ange, att den varit en kvarn. Men en kvarn från nämnda tid och på denna plats kan ej ha varit någon annan än antingen "Sverkersgårdens" eller klostrets, måhända snarast det senares¹. Då stora delar av byggnaden äro bevarade — på dess norra sida synes i nivå med den omgivande marken valv-

¹ Cistercienserna voro som känt framstående jordbrukare och lanthushållare.

bågen till en dörr eller ett fönster, varav torde framgå att detta parti ännu står orubbat till inemot en vånings höjd —, lovar den kommande undersökningen härstädes att bliva synnerligen givande.

Ett 100-tal m. NV härom, mellan denna lokal och "Sverkerskapellet", har på ett par ställen i åkern murbruk och byggnadssten av medeltida karaktär kunnat spåras¹. Här torde grunden till en eller ett par byggnader ligga gömd.

Ungefär lika långt i motsatt riktning, uppe på krönet av kvarndammens höga strandbrink, är markytan mycket gropig, och rikligt med medeltida murtegel finnes i jorden². På denna plats har följaktligen stått en tegelbyggnad från medeltidens senare del, om vars utsträckning och bestämmelse naturligtvis endast en kommande undersökning kan giva upplysning.

Uppe vid vägkorset nedanför Turisthotellet ligger en annan lokal av samma slag, att döma av de talrika fragment av medeltida mur- och taktegel, som här träffas i jordytan².

Om alla dessa nu spårade byggnadslämningar finnes ingen som hälst tradition, således samma förhållande, som förut kunnat konstateras beträffande "Sverkersgården" och "Sverkerskapellet".

Däremot har jag efter min återkomst från undersökningarna funnit några litterära uppgifter, som i detta sammanhang äro av ett visst intresse.

I "*Ransakningar om antikviteterna 1667—1684*" återfinnes den rapport om fornminnena i V. Tollstads socken, som kyrkoherden i församlingen, Hemmingus Erici, "den 20 Iuly A:o 1667" avlät i enlighet med regeringens påbud. I densamma omnämner han först det redan vid denna tid mycket förfallna klostret, varefter det heter: "*dess för uthan äro ännu 9 rudera eller stellen för ögonen, på hwilka Kyrkior eller sådane platzar* varit hafwa, af hwilka sombliga een gafwel, som-

liga gaflar och af sijdowegger äro besichtige"¹. Det är uppenbart, att åtminstone en del av de hittills uppspårade fyndlokalerna mellan landsvägen och Vättern måste tillhöra dessa "9 rudera eller stellen", och att å andra sidan ytterligare några lokaler återstå att finna.

Härpå omtalas "een platz i samma Ohrt belägen, uppå hwilken nu är een Humblegård, uthi hwilken dhe hafwa haft sin Kyrkiogård, dher många been och Hufwudskallar äro upptagne". Denna "Humblegård" är tydligen identisk med den på 1691 års karta över Alvastra Kungsgård² angivna, om vilken det heter i kartbeskrivningen: "Humblegården är mycket af sigh kommen, och måste een deel omläggas", och vilken är belägen SO om klosterkyrkan, ungefär på den plats som nu upptages av Kungsgårdens stora ladugårdslänga. Här skulle vi följaktligen ha att söka klostrets allmänna begravningsplats.

Som synes kan man till fullo — ja, nu efter 250 år med än större rätt — instämma i kyrkoherdens slutsats: "Och altså på detta rummet dhe störste och förnembste antiqviter förstörda".

Så övergår han till "färgestaden Hästholmen" och meddelar, att där "hafwer också varit ett sådant Capelle, Hwaräst lijten muur aff den eene gafwelen, sampt slijke rudera synes etc." Denna uppgift är av särdeles stort intresse, ty uppenbarligen måste detta kapell vara den "kyrka i Hästholmen", varpå 1327 års av Kjellberg återopade urkund hänсыftar (jfr ovan sid. 58 f.). Å andra sidan kan här ej vara tal om "Sverkerskapellet", ty under 1600-talet har Hästholmen ännu mindre än under medeltiden kunnat ha en så stor utsträckning, som detta skulle förutsätta. Detsamma framgår för övrigt av kartorna från nämnda århundrade: Hästholmens ägor gingo då ej ens så långt mot norr som i våra dagar, och den

¹ Platsen är å fig. 1 utmärkt med streckning.

² Platsen är å fig. 1 utmärkt med liggande kors.

¹ *Meddelanden* 1913—14, sid. 35 f.

² Se ovan sid. 6.

nutida gränsen går mer än 300 m. söder om Ålebäckens utlopp¹.

Måhända skall det rent av lyckas att närmare bestämma den plats, där den av kyrkoherden omtalade ruinen, d. v. s. Hästholmens kyrka under medeltiden legat. En karta över Hästholmen av år 1695² upptager nämligen en tomt, om vilken det i den tillhörande beskrivningen heter: "Een Alfwastra Closter tomt, Kappels Tomten Kalladt, örjord". Och denna tomt är belägen c. 175 m. västerut från Hästholmens gästgivaregård³. Det förefaller mycket sannolikt, att lämningarna av samhällets gamla kyrka äro att söka just på denna plats, och den undersökning, som här vid tillfälle kommer att göras, skall, vill jag hoppas, bekräfta detta antagande.

Västerut från Hästholmens järnvägsstation, ned mot Vättern, finnes en plats, som av gamla personer kallas Kungsbacken. För övrigt är den också omnämnd på ett par ställen i den topografiska litteraturen, varvid uppges att här skulle finnas spår efter en förskansning⁴; i alla händelser äro dessa numera försvunna, och ovan jord är intet särskilt att se. Även i Bohmans beskrivning över trakten⁵ återkommer samma namn, men här fäst vid "en uppkastad Sandskans", belägen "i Ombergs grannskap åt södra ändan". Denna loka-

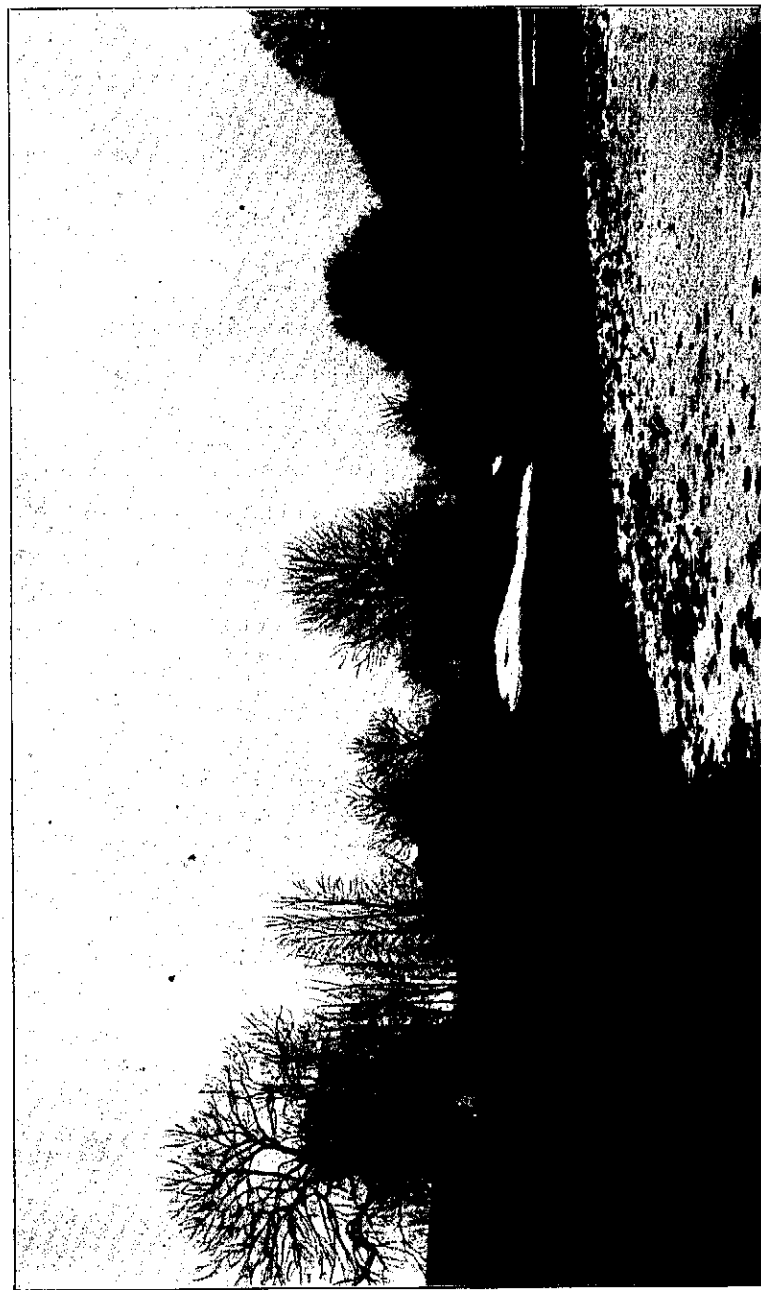
¹ Denna gräns daterar sig från år 1861.

² *Hästholmen uthi Tolsta Sochn och Lysingz Häradh* (i Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv, vol. G 27, nr 105).

³ Av 1787 års storskifteskarta över Hästholmen (*Charta På Hästholmen etc.*, i Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv, vol. G 56, nr 53) framgår, att "Capell tomten" nu var en utjord till "Färgestads hemmanet" i Hästholmen, men att vid skiftet denna utjord flyttades till en plats, belägen ett 100-tal m. ONO om gästgivaregården, varvid dess gamla namn fick medfölja. Ännu på 1856 års ägodelningskarta (i samma arkiv) återfinnes "Kapelltomten" på denna nya plats.

⁴ Per David Widgren, *Försök till en Ny Beskrifning öfwer Östergöthland*, II, Linköping 1828—29, sid. 501. Wilh. Tham, *Beskrifning öfver Linköpings Län*, Stockholm 1854—55, sid. 630. Dessa författare ifrågasätta möjligheten av att förskansningen skulle härröra från Dackefejdens dagar.

⁵ J. Bohman, *Omberg och dess Omgifningar*, Linköping 1829, sid. 75.

Fr. Bergstedt foto mars 1918

Fig. 49. "Birgittas kulle" vid Alvastra kloster (från NO).

lisering leder tanken osökt till "Sverkersgården"; för övrigt skulle ju namnet Kungsbacken här vara synnerligen träffande. Tyvärr är dock Bohmans uttryckssätt så svävande, att man blott med tvekan vågar göra denna kombination. I varje fall kvarstår benämningen Kungsbacken för platsen i Hästholmen. Hur härmed skall förstås, därom vågar jag f. n. ej yttra mig. Måhända har namnet uppkommit i senare tid och på grund därav ej blivit allmänt vedertaget; härför talar bl. a. den omständigheten, att det ej återfinnes på någon av de ovan anförda äldre kartorna, vilket synes mig vara av så mycket större vikt, som kartan av år 1856 upptager platsen Husbacken.

Dennas läge är sålunda väl känt; det är den klippa, på vilken inseglingsfyren vid hamnen är uppförd, och som ända in på 1800-talet var en kringfluten liten holme¹. På denna reste sig Gerdt Snakenborgs borg under den senare medeltiden². Redan Bohman säger (*anf. st.*), att här "träffas blott tegelgrus och några schifferbitar". Det lilla, som på hans tid möjligen fanns kvar av fästet, har helt säkert fullständigt spolierats, när fyren och det nedanför denna stående magasinet uppfördes.

När man sysselsätter sig med Alvastratraktens medeltidsminnen, kan man givetvis ej underlåta att även ägna klostret uppmärksamhet. Att här många problem vänta på sin lösning och rika upptäckter kunna göras, det behöver ej närmare framhållas, och det ingår också i planen för Alvastrundersökningarna att en gång sätta spaden i jorden även på denna minnesrika plats. Om nu någon särskild del av det vidsträckt ruinområdet framför allt skall nämnas, är det må-

¹ Ännu på den ovannämnda kartan av år 1787 är den en ö, och vid slutet av 1820-talet var så alljämt förhållandet (Bohman, *anf. st.*): av 1856 års karta framgår däremot, att den nu på konstgjord väg lått förbindelse med fasta landet. Denna holme och de övriga små skären däromkring — av vilka ett par försvunno, då Husbacken förbands med land — är det naturligtvis, som givit upphov till den medeltida namnformen Hästholmarna, "Hästholma" och "in Hästholmom" (jfr Kjellberg, *Meddelanden* 1917, sid. 17).

² Carl Gustaf Styffe, *Skandinavien under unionstiden*, 3:e uppl., Stockholm 1911, sid. 247.

hända den stora kulle, som ligger ett 50-tal m. NNO om klosterkyrkan (se fig. 1 o. 49). Denna kulle, som i flera år synts mig mycket lockande, har på sistone fått ett än större intresse, sedan såväl landsarkivarien Kjellberg som den förutnämnde cistercienserforskaren pastor Ortved fäst min uppmärksamhet på ett i Riksarkivet befintligt pergamentsbrev från år 1374, av vilket framgår, att en fru Ramborg Knutsdotter, änka efter Thuke Petersson, den 29 juli nämnda år till klostret testamenterade en del egendomar, men därvid förbehöll sig — utom livstidsunderhåll av klostret — rätt att för sin återstående levnad disponera, tillsammans med en enda tjänarinna, den i nordlig riktning från klosterkyrkan liggande gård, som en gång bebotts av fru Birgitta, salig i åminnelse, ävensom att, så ofta hon det önskade, gå in i nämnda kyrka¹. Med

¹ *Svenska Riks-Archivets Pergamentsbref från och med år 1351*, I, Stockholm 1866, sid. 339. Brevet har redan uppmärksamats av Hildebrand (*anf. arb.*, sid. 974). — Då endast ett mycket kort sammandrag av denna märkliga urkund f. n. föreligger i tryck, publiceras den härmed i sin helhet efter en från Riksarkivet benäget lämnad avskrift:

"Vniuersis presentes litteras visuris seu auditoris Ramburgis Knutsdotter, relicta Thuconis Paetersson, salutem in Domino sempiternam. Constare cupio vniuersis tam posteris quam modernis, quod ego salubri mentis mee premeditatione sana et incolumis corpore constituta, attendens quod, que in hoc mundo sunt, vanitati subiacent et ad suam tendunt originem naturaliter vniuersa, nisi ea que in pietatis opera misericorditer erogantur. Quamobrem ex consensu vnanimi et mera voluntate meorum consanguineorum omnia et singula predia mea in Moslef in parochia Waernaemo, que iure hereditario post mortem matris mee, felicis memorie, adquisiui cum omnibus suis adiacenciis, videlicet domibus, fundis, agris, pratis, pascuis, piscariis, siluis, humidis et siccis, infra sepes et extra, prope vel remote, nullis penitus exceptis, vna cum curia mea in Cullaethorp in parochia Ödhö-sya et curia mea in Tunum necnon molendino meo prope Wadhby cum omnibus eorundem bonorum adiacenciis vt premittitur monasterio et conuentui beate Marie virginis in Aluaastro ordinis sancti Bernardi, Lyncopensis dyocesis, confero iure perpetuo possidenda, vbi meam etiam eligo sepulturam; transferens in eosdem dominum abbatem et conuentum et eorum successores plenum proprietatis ius et possessionis dominium dicta bona cum omnibus suis adiacenciis vendendi, alienandi, commutandi et pro suis vsibus quomodolibet ordinandi, hac tamen prehabita condicione, quod in parte aquilonari ab ecclesia dicti cenobii habeam curiam, in qua quondam residebat domina Byrgheta, pie recordacionis, ad dies meos cum vna tantum ancilla et etiam

denna gård menas naturligtvis det hus, som Birgitta bodde i, vid de tillfällen då hon vistades vid klostret. Med hänsyn till de lokala förhållandena är det mycket sannolikt, att just nyssnämnda kulle döljer lämningarna av detta Birgittas hus. Av vilket intresse det skulle vara att få bekräftelse på detta antagande behöver här ej närmare framhållas.

liberum aditum habeam in dictam ecclesiam introeundi quociens necesse fuerit sine reclamacione cuiuscumque, hoc insuper adiecto, quod dominus abbas qui nunc est vel esse poterit infuturum et conuentus tenentur mihi in vna prebenda sacerdotali, videlicet expensis et potu quamdiu vixero preuidere. In cuius rei testimonium et cautelam firmiorem sigilla virorum nobilium Nicholai Magnusson, Karoli Thyaelwaesson, Petri Knoppae, Johannis Abyornsson, Nicholai Eriksson et Aruidi Haqunsson, armigerorum, domini Petri, prepositi Skaeningensis et curati in Örabyaergh, domini Attonis, prepositi in Östbo et curati in Waernaemo, et domini Petri Andersson, curati in Hoff, vna cum proprio meo sigillo presentibus sunt appensa. Datum anno domini m^occclxx^o quarto in die beati Olai regis et martiris gloriosi“.

Undersökningarna år 1918.

Å anslutning till denna min redogörelse för de första årens undersökningar av de nyfunna medeltidslämningarna vid Alvastra följer härmed ett kortfattat meddelande angående resultaten av 1918 års undersökningar därstädes.

Dessa ha framför allt varit förlagda till "Sverkerskapellet", där den under den senmedeltida nivån liggande marken i och utanför byggnaden systematiskt genomgräfts, ett arbete, som visat sig mera givande, men också mera tidskrävande än väntat var, och som därför ej hunnit avslutas.

Med anledning härav ha de undersökningar, som kunnat utföras på flera av de övriga fyndlokalerna, måst inskränkas till förberedande provgrävningar, avsedda att giva närmare upplysningar om deras karaktär.

I särskild grad gäller detta "Sverkersgården" och dess gravfält. Meningen hade varit att till denna plats med dess många lockande problem framför allt förlägga sommarens arbeten. Här kunde nu endast ett antal provschakt upptagas, radialt utgående från den ovala grundmuren, varvid framgick att c. 7 m. västerut från denna lämningar finnas av en annan, men svagare *mur*, gående ungefär i riktning N—S. Längre mot V tillvaratogs en i åkerytan liggande, upplöjd bit av en *ornerad gravkisthäll av kalksten*, liksom de tidigare funna härrörande från det på platsen befintliga gravfältet.

Ej långt härifrån har emellertid en ny fyndplats anträffats, av särskild betydelse för uppfattningen om "Sverkersgårdens" hela fyndkomplex.

Söder om den mot S och SV skarpt markerade terrass, på vilkens högsta krön de nyssnämnda byggnadslämningarna och gravfältet äro belägna (se fig. 1), vidtager en annan, lägre terrass med mot S och V sluttande sidor¹. Mitt över den högsta punkten av denna senare terrass och närmare bestämt c. 200 m. S om "Sverkersgårdens" grundmurar, framdrogs ett provschakt, då den här i hög grad stembundna marken föreföll misstänkt, och därvid visade det sig, att stenarna utgjorde de mycket sönderplöjda resterna av ett *gravröse*, bildat av skarpkantiga smärre stenar med en kantläggning av större klumpstenar. Det höjde sig nu c. 0,5 m. över den omgivande marken, och diametern syntes ha varit 8—10 m. Något SV om centrum och c. 0,3 m. under ytan anträffades ett *brandlager* av c. 0,1 m:s tjocklek och en utsträckning av c. 2 m., innehållande *kol*, *brända ben* och ett par *nitnaglar av järn*.

Här föreligga sålunda de typiska lämningarna av en *brandgrav från den yngre järnåldern*. Och åtskilliga omständigheter, bl. a. tillvaron av en oredig samling stenar strax i SO, tala för att denna grav under äldre tider, med mindre intensivt jordbruk, ej legat ensam här uppe på höjden.

Men den senare järnålderns gravplatser ligga ju i allmänhet intimt förbundna med boplatserna, och detta berättigar till den slutsatsen, att så varit fallet även här, att den by eller gård, vars lämningar nu kunna spåras uppe på den dominerande terrassen i N, funnits där redan under vikingatiden, m. a. o. att "Sverkersgården" leder sina anor tillbaka till heden tid².

Om, såsom förut antagits, denna gård verkligen varit Sver-

¹ Synlig å fig. 2, mellan "Sverkersgården" och "Sverkerskapellet", som en förhöjning i det mörka åkerpartiet.

² Jfr ovan sid. 20, anm. 2.

"SVERKERKAPELLET" VID ALVASTRA

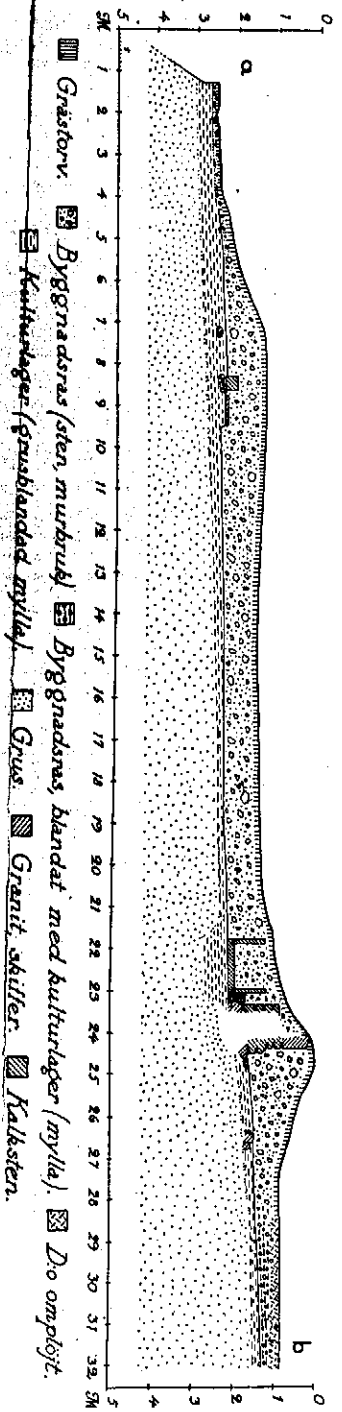
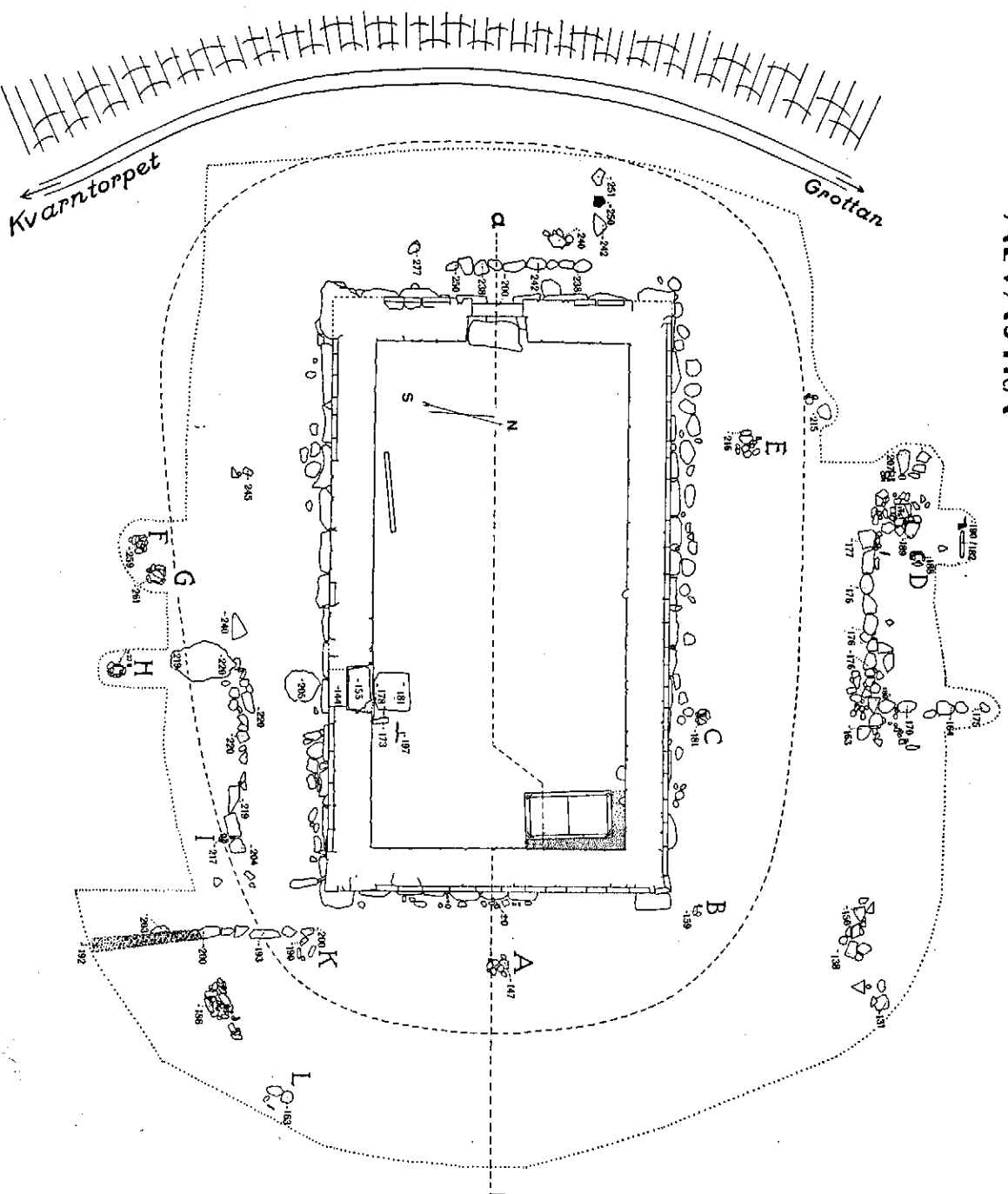

Fig. 50. "Sverkerskapellet", Alvåstra; plan och skärning.

Vid A—L stolphäll; ---- ruinkullens omkrets; gräns för det undersökta området.

kerssläktens, skulle vi sålunda kunna säga, att dennas hedniska medlemmar fått sin vila på den nu funna gravplatsen, dess kristna storbondegeneration åter i 1000-talsgravfältets stenkistor strax i N, dess kungliga ättlingar slutligen några 100 m. mot S, i kapellet nere vid Vätterns strand. Släktled för släktled genom sekler, som väl annars ingenstädes i vårt land!

Innan jag lämnar "Sverkersgårdens" fyndområde, vill jag ett ögonblick dröja vid dess avrättningsplats. Det har förut framhållits såväl av professor Beckman som landsarkivarien Kjellberg¹, hur svårförklarligt det är att även ben av barn anträffats här bland benresterna, i ty att barn och kvinnor (med undantag av trollpackor) enligt nordisk rätt voro straffria. Professor Beckman har nu godhetsfullt fäst min uppmärksamhet på en litterär notis, som synes mig kunna lämna en god förklaring på nämnda förhållande, nämligen en uppgift hos Hylltén-Cavallius av innehåll att man i Varend ännu så sent som år 1599 någon gång kunde praktisera den gammalnordiska innebränningen, varvid man brände gården "med by och *bonde, hustru och barn*"². Har denna straffart kunnat förekomma i Småland ännu på 1500-talet, ligger det intet överraskande däri att några 100 år tidigare i Östergötland kvinnor och barn i särskilt svårartade fall fått undergå dödsstraff.

Vad beträffar anordningen av denna avrättningsplats, kan det måhända antagas, att de tre i trekant stående stenblock, som här höjt sig över marken (se ovan sid. 6 ff.), utgjort själva grunden till galgen, och att denna alltså haft triangulär grundplan, såsom fallet ofta var under åtminstone den senare medeltiden³.

Vid "Sverkerskapellet" har, såsom förut nämnts, under-

¹ *Meddelanden* 1917, sid. 10 f. o. 16.

² Gunnar Olof Hylltén-Cavallius, *Varend och Wirdarne*, II, Stockholm 1868, sid. 263.

³ Så t. ex. galgen på Galberget utanför Visby. Se även Josef Zemp, *Die schweizerischen Bilderchroniken und ihre Architektur-Darstellungen*, Zürich 1897, sid. 359 f.

sökningen fortgått såväl invändigt som utvändigt. I det inre hava därvid anträffats en hel del med byggnaden eller dess inredning sammanhörande föremål¹, framför allt *bitar av de båda västra sarkofagerna*, vidare en större (fig. 51)² och några mindre *delar av anfangslist*, tvänne *ljushållare av järn*³

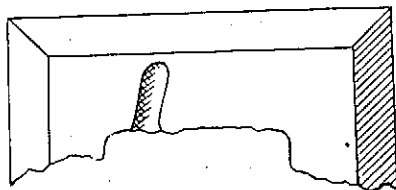
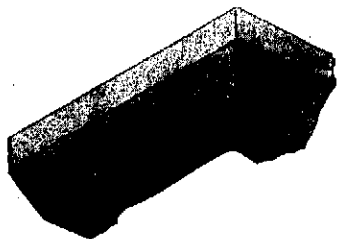
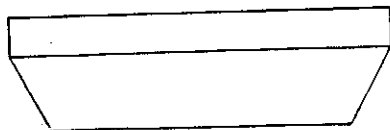

Fig. 51. Del av anfangslist av kalksten.
"Sverkerskapellet", Alvastra. $\frac{1}{10}$.

Utvändigt ha ytterligare några *stenskodda stolphål* (se ovan sid. 54 ff.) anträffats, så att dessas antal nu uppgår till 11. De äro å fig. 50 markerade med bokstäverna A—L. I tvänne (A och B) förekommer *huggen kalksten*⁵, från kapellets uppförande överbliven och ej från själva byggnaden i senare tid tagen, ty intet antyder, att stolphålen skulle tillhöra tiden för dess förfall⁶. För övrigt har någon närmare undersökning av dem ännu ej företagits.

¹ 1918 års fynd från denna plats hava i Statens Historiska Museum inv.-nr 16192.

² Den har, att döma av den på undersidan synliga urtagningen, varit understödd av en i muren insatt järnkrampa.

³ Typen ovan fig. 37; båda äro nedtill avbrutna, men åtminstone den ena synes ha varit av samma vinkelböjda form.

⁴ Professor Martin Olsson har vid besök på platsen fäst min uppmärksamhet härpå.

⁵ Å fig. 50 tecknade helt i svart.

⁶ Deras läge i förhållande till de från byggnaden härrörande rasmassorna anger tvärtom bestämt, att de tillkommit före sagda tidpunkt.

Fig. 52. Parti av norra murens insida med spår av kvaderrits i putsen. "Sverkerskapellet", Alvastra.
O. Frödin foto 22/5 1918

Det viktigaste resultatet av arbetet på denna plats ligger emellertid i en serie fynd, som ej stå i direkt samband med kapellet. Så långt marken utanför byggnadens murar undersökts (se fig. 50), har ett betydande *kulturlager* kunnat följas, ett mer eller mindre myllblandat gruslager, innehållande — utom *kol* och *djurben*¹ — en hel del föremål av olika slag, framför allt *sänken till nät eller andra fiskdon* (dessa kunna räknas i hundratal), bestående av flata, rundslipade strandstenar av mer eller mindre oval form med inknackade hak i kanterna (fig. 53), dessutom *fiskkrokar*, *bultlås* eller *delar av*

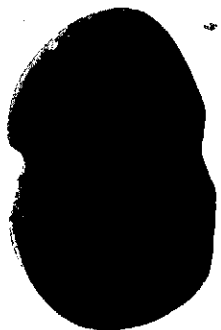

Fig. 53. Sänke av sten. "Sverkerskapellet", Alvastra. ¹/₂.

dylika, *knivar*, *sländtrissor*, *lerkärlsfragment*, *bitar av lerklining* m. m.² Då det insamlade materialet ej är bearbetat, får med en närmare behandling av detsamma tills vidare anstå, i all synnerhet som undersökningen i terrängen ännu är långt ifrån avslutad³. Så mycket kan emellertid redan nu sägas, att fyndinventariet i sin helhet ger ett intryck av en rätt torftig kultur, ett om-döme, som ej torde kunna modifieras därav, att även några *silvermynt*⁴ ingå i detsamma. Av hela dess karaktär framgår för övrigt tydligt, att det härrör från en i väsentlig grad av fiske levande befolkning, m. a. o. att en *fiskarby* en gång legat på platsen.

Men samma kulturlager har återfunnits *innanför* kapellets murar; det fortsätter sålunda in under detta och kan föl-

¹ I synnerhet ben av tamdjur; även fiskben förekomma.

² Tydligt är att hit också måste föras de ovan sid. 53 f. omnämnda, utanför kapellets murar sommaren 1917 anträffade föremålen och djurbenen.

³ I den branta strandbrinken mot Vättern avtecknar sig kulturlagret mycket tydligt, mot S utefter en sträcka av ett 100-tal m., mot N däremot ej så långt. De byggnadslämningar, som sommaren 1917 kunde spåras närmast SSO om kapellet (se ovan sid. 88 o. fig. 1), skola sålunda antagligen komma att visa sig ligga inom gränserna för detsamma.

⁴ En brakteat som fig. 579, en d:o möjligen som fig. 588, ett mynt närmast som fig. 619 och en brakteat närmast som fig. 667 i Hans Hildebrand, *Sveriges Medeltid*, 1, Stockholm 1879—94.

jas omedelbart under golvnivån. Medan detta inre parti följaktligen upphört att bildas i och med att kapellet anlades, har avsättningen av det utanför byggnaden varande alltså och utan avbrott fortgått — hur länge är ännu ej möjligt att med bestämdhet avgöra.

Åtskilligt kan dock redan nu sägas. I detta yttre kulturlager avtecknar sig med en skarp undre horisont de från kapellets tak och murar härrörande rasmassorna. Närmast byggnaden äro dessa praktiskt taget av oblandad konsistens, men ju mer man avlägsnar sig från densamma, desto mer framträdande blir uppblandningen med kulturlagret, så att detta slutligen kvantitativt tar överhand. Större och mindre murbrukspartiklar, kalkstensflis och tegelbitar förekomma dock allt fortfarande. Denna byggnadsrester innehållande, övre del av lagret fortsätter ända upp i den nuvarande jordytan, som dels är täckt av grästorv, dels omplöjd. I skärningen å fig. 50 framträder denna lagerföljd med all tydlighet.

Gränsen mellan kulturlagrets övre och undre del är som sagt mycket skarp, men någon som helst anledning att antaga, att densamma därför skulle markera ett avbrott i lagrets avsättning, finnes icke. Den betecknar blott ett nytt skede i denna avsättning och är på grund härav av stort intresse som daterande moment. Vi äro härmed inne på frågan om kulturlagrets ålder.

Den del av lagret, som befinner sig under byggnaden, liksom det häremot svarande, understa skiktet av det utanför byggnaden liggande lagret är givetvis äldre än denna, den häröver kommande delen av det yttre lagret ända upp till den nyssnämnda skarpa kontakten är samtidigt med byggnaden, har m. a. o. bildats under de århundraden denna ägde bestånd, och det över sagda kontakt liggande skiktet har avsatt sig under tiden från och med byggnadens begynnande förfall eller — i enlighet med vad som förut antagits — från och med reformationen (jfr nedan sid. 115 f.)¹.

¹ Samtida med detta sistnämnda skikt äro uppenbarligen de ovan sid. 39 o. 45 omnämnda, med kapellet ej direkt sammanhörande fynden.

Det lilla samhället här nere vid Vättern har sålunda grundats under den äldsta medeltiden, ja, kanske tidigare, och sedan har det oavbrutet ägt bestånd och existerat ännu efter medeltidens slut; dock ej så sent som under 1600-talet, att döma av det förut (sid. 6 o. 68) anförda kartorna från detta århundrade, vilka ej upptaga några byggnader på denna plats. Dess livstid har följaktligen omfattat åtskilliga århundraden, och kapellets tid har blott bildat ett skede av densamma, ett skede, som dock med all sannolikhet utgjort byns storhetstid.

Bland de på platsen gjorda fynden ha också nämnts bitar av lerklining; dylika äro här i rätt stort antal anträffade. Dessa lerkliningsbitar äro emellertid ej de enda lämningarna av befolkningens bostäder, i det att även ett par *husgrunder* kommit i dagen (se fig. 50). Ehuru de ännu blott blivit delvis framgrävda, böra de här närmare omnämnas, då de erbjuda åtskilligt av intresse.

En av dem befinner sig som synes utanför östra delen av kapellets södra långsida. Den består av i allmänhet rätt obetydliga stenar, som i östra sidan övergå i ett slags sträng av klapperstenar. Att här verkligen föreligga lämningar av en husgrund torde dock ej böra betvivlas. Den ligger under den förutnämnda kontakten, om också rätt nära densamma, och tillhör sålunda medeltiden, närmare bestämt dennas senare del.

Husgrunden utanför kapellets norra långsida är ännu tydligare. I och invid densamma tillvaratogs en hel del *lerkliningsbitar* och dessutom inemot 50 *sänken*, de flesta koncentrerade till ett ganska begränsat område innanför stenraden. Även denna grund ligger rätt högt i kulturlagret, nästan omedelbart under den skarpa kontakten, och torde sålunda tillhöra medeltidens sista del. För denna datering talar jämväl i någon mån de fragment av ett *fjälltegel*, som anträffades på ett ställe i den enkla *golfläggningen* (?) i V. Denna taktegeltyp torde nämligen ej ha blivit vanlig i vårt land förrän

på 1400-talet¹, och dess uppträdande här i husgrunden omedelbart under kontakten stöder sålunda mitt antagande, att denna och därmed även början till kapellets förfall tillhör 1500-talet².

I denna husgrund förekommer också en *huggen kalksten*³, sålunda samma förhållande som förut kunnat anföras för ett par av stolphålen. Att det även i detta fall snarast gäller från uppförandet av kapellet (ev. någon reparation av detsamma) överblivet material torde framgå av lagerföljden.

Såsom av fig. 50 framgår, ligga stolphålen D och I inom dessa husgrunder. Någon som helst anledning att därför antaga samhörighet finnes dock icke; allt talar för att samtliga stolphålen omkring kapellet stå i samband med detta. Skulle man våga en gissning angående förhållandet i tid mellan de båda nu ifrågavarande stolphålen och husgrunderna, skulle man snarast vilja betrakta de förra såsom äldre.

En tredje stengrund befinner sig slutligen utanför västra gaveln. Visserligen synes den vara ganska ofullständig, men jag är dock mest böjd för att uppfatta även den som en husgrund. I varje fall framgår av dess läge omedelbart utanför kapellets huvudingång, att den ej kan vara samtidig med detsamma; ett hus måste på denna plats — hur obetydligt det än vore — göra nämnda ingång praktiskt taget oanvändbar. Den måste sålunda vara antingen äldre eller yngre än kapellet. Dess läge under den skarpa kontakten hänför den till medeltiden, och under sådana förhållanden och då kapellet, såsom vi funnit, torde ha ägt bestånd hela medeltiden ut, föras vi till den slutsatsen, att den är äldre än

¹ Roland, *anf. arb.*, sid. 12. Jag får senare (sid. 111 f.) tillfälle återkomma till densamma. Det är att märka, att den ej synes ha förekommit på själva kapellet; intet enda exemplar eller fragment därav har anträffats bland de massor av munk- och nunnetegel, som här lågo hopade.

² I full överensstämmelse härmed lågo de ovan omnämnda medeltidsmynten under kontakten.

³ Å planen fig. 50 tecknad helt i svart.

kapellet. För en sådan datering talar också dess höjdläge i kulturlagret; den ligger nämligen påtagligt — om också ej så särdeles mycket — djupare än de båda andra grunderna och i all synnerhet den i N.

Och dock har den ett visst samband med kapellet. En av dess stenar utgöres nämligen av ett *hugget kalkstensstycke*, en del av en skråkantkvader¹. Under sådana omständigheter synes det mig ingalunda otänkbart, att grunden är samtidig med själva kapellbygget, att här stått t. ex. en stenhuggarhytta, ett material- eller verktygsskjul el. dyl.

Även de båda andra husgrunderna ligga påfallande nära kapellets murar, så nära att man måhända skulle vara frestad att draga samtidigheten i tvivelsmål. Dock med orätt, synes det mig. Man behöver ju ej gå längre än till Tyskland för att mångenstädes se exempel på att även i våra dagar profanbyggnader kunna tränga sig tätt in på kyrkmurarna, ja, rent av klänga sig fast vid dem.

Det samhälle, som legat här på platsen redan före kapellets grundläggning, har naturligtvis ej varit isolerat, utan haft förbindelse med nejdens övriga byar och gårdar. Bosättning medför väg, eller, om man så vill, väg lockar till bosättning. Vi äro m. a. o. inne på frågan om vägförhållandena i Alvastratrakten under medeltiden och därmed på ett av de viktigaste resultaten av 1918 års undersökningar.

Ovan (sid. 67 ff. o. 86 f.) har jag framställt den hypotesen, att vägövergången över Ålebäcken under den äldre medeltiden legat S om kapellet, invid den nuvarande kvarnen, och samtidigt vågat uttala min tro, att denna hypotes skulle komma att visa sig äga grund i verkligheten. Jag är nu i tillfälle att meddela, att detta mitt antagande besannat sig.

Det var den i N—S gående, stora jordvallen² på den av bäckens båda armar kringflutna ön jämte dess brohuvudlik-

¹ Å planen fig. 50 tecknad helt i svart.

² Den har å fig. 1 fått en något oriktig form. Den liknar närmast en triangel med basen vänd mot N; utsvällningen i V bortgår således.

nande fortsättning på den södra stranden, som då tolkades som en konstgjord vägbank (fig. 54). Tvärs över denna bank ha nu framdragits fyra schakt, tre över dess huvuddel och ett över tungan i S, å anf. fig. utmärkta med siffrorna 1—4.

Det har härvid framgått, att vallens huvudparti är en naturlig, av moränlera bestående förhöjning; såväl i skärning 1 som 2 möter denna kompakta, gulbruna lera. Dess södra del, likom tungan mitt emot på den andra stranden, består däremot, såsom skärningarna 3 och 4 visat, av påförd, mörkt rödbrun sand.

En granskning af det äldre kartmaterialet är i detta sammanhang av intresse. Av de båda förut (sid. 6 o. 68) anförda kartorna från 1600-talet framgår med full tydlighet, att bäcken vid denna tid blott hade *en* arm. På 1691 års karta, som är mycket detaljerad, går denna ungefär från platsen för den nuvarande kvarnen, där det även då fanns en kvarn, i en båge mot SV ned mot den punkt, där i våra dagar den södra bäckarmen rinner fram genom vägbankens södra öppning, och härifrån fortsätter den i denna arms nuvarande fåra ut till Vättern. Den norra armen är följaktligen med konst åstadkommen — tydligen för att man skulle erhålla bättre fall på det från kvarnen kommande vattnet —, och därmed stämmer gott en från år 1873 stammande uppgift, att denna norra arm då kallades för "kanalen"¹. Mycket talar för att densamma daterar sig från år 1823, då Ålebäcken reglerades och fördjupades i och för Dagsmosses dränering². Än i dag kallas den sålunda förstörade Ålebäcken, åtminstone på sina håll, just för "kanalen"; beträffande den nu ifrågavarande norra armen brukas dock ej längre denna benämning³.

¹ *Östergötlands Minnesmärken (Lysings Härad) upptecknade af Carl Fr. Nordenskjöld år 1873* (manuskript i Ant.-top. arkivet), sid. 21. — Nordenskjöld har observerat vägbanken; han talar om "vallar och grafvar, liknande förskansningar, genomskurna af ålbäcken".

² Bohman, *anf. arb.*, sid. 64.

³ Den nuvarande södra armen tjänar som reservavlopp för kvarndammen.

Fig. 54. Den gamla vägövergången över Alebäcken, Alvastra (från ONO); vid 1—4 skärningar. O. Frödin foto 2/8 1918

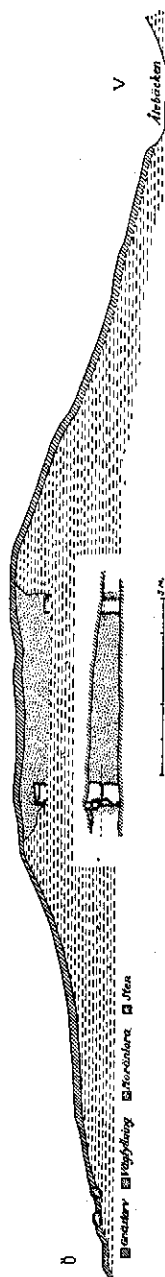

Fig. 55. Skärning 1 genom den gamla vägövergången över Alebäcken, Alvastra.

Vi hava sålunda att utgå ifrån, att vägbankens huvudparti ursprungligen hängt samman med marken i N, samt dels att det mot S förlängts medels påförd sand, dels att tungan här mitt emot på södra stranden på samma sätt är med konst åstadkommen.

Men de fyra skärningarna ha även brakt annat i dagen. I den sydligaste (nr 4) anträffades på den naturliga lerbotten, under den påförda sanden, dels en i schaktets östra ända, i tungans längdriktning liggande *stock*, dels i schaktets västra ända en i samma riktning och på samma djup gående *sträng av stora klumpstenar*. I schakt 3 var förhållandet enahanda, blott med den skillnaden att det här fanns i båda ändar av schaktet en *stensträng* av samma slag som den nyssnämnda. Stocken var sålunda här ersatt med en dylik. Det synes mig uppenbart, att dessa stensträngar, liksom stocken, haft till ändamål att giva stadga åt den konstgjorda banken och särskilt åt den först påförda sanden, så att denna ej skulle bortspolas av bäckens vatten.

Vi övergå nu till skärningarna 1 och 2. Den senare går som nämnt genom naturlig moränlera. Inga stensträngar anträffades här, och intet av vikt iaktogs, om man fränser att de övre delarna av leran utvisade en inblandning av grus och något mylla, med horisontal eller svagt välvd skiktning.

Skärning 1 erbjöd däremot så mycket större intresse (se fig. 55). I den naturliga, gulbruna leran avtecknade sig här skarpt och tydligt ett mörkt parti, bestående av mycket

myllblandad sand med samma skiktning som förut iakttagits i skärning 3, och i varje ända flankerat av stenar, i den östra av en *i murbruk ordentligt lagd mur* av naturliga eller grovt tillhuggna, mer eller mindre kvaderliknande stenar¹, i den västra av en lång, smal *sten* av naturligt regelbunden form. Här förefinnes sålunda en med konst åstadkommen, i bankens längdriktning gående sänka, utefter sidorna skodd med låga stenvmurar, vilken sedan under tidernas lopp blivit fylld med myllblandat material. Det bör tilläggas, att dessa stenvmurar ligga betydligt högre än stensträngarna i skärningarna 3 och 4, och att banken i sin helhet här är avsevärt högre än i S.

Här föreligger m. a. o. alldeles tydligt ett slags *dossering*. I S har vägen gått fram *på* den konstgjorda delen av vällen (vid skärningarna 3 och 4) och likaså ännu på södra partiet av den naturliga banken, men sedan, i och med att den senare steg i höjd mot N, har man för att erhålla en bekväm väg *sänkt ned* vägplanet i den naturliga marken. De på så sätt uppkomna släntorna har man försett med en *stenskonig*, som haft till uppgift att förhindra lerans nedglidning, och som samtidigt förlänat vägpartiet ett tilltalande utseende. På detta sätt har vägen utan alltför stor stigning kunnat föras upp på den rätt högt liggande marken på andra sidan den nuvarande norra bäckarmen.

När sedan i sen tid denna drogs fram ett antal m. N om skärning 1, har tydligen en stor del af den stenkantade vägen bortgrävts. Möjligt är att slutet av densamma skall kunna återfinnas i backens krön på norra sidan bäcken.

De fyra provschakten ha sålunda till fullo ådagalagt, att här förelegat en *vägövergång av synnerligen omsorgsfull konstruktion och ståtliga dimensioner*, fullt motsvarande de krav en gård sådan som "Sverkersgården" bör ha haft på sin utfartsväg mot socknens södra del. Givetvis återstår att i dess helhet undersöka densamma och i detalj utreda dess bygg-

¹ Redan omnämnd ovan sid. 87.

nadsätt. Men redan nu ledes tanken osökt till den uppländske storbonden Jarlabankes "bro" mellan Täby och Vallentuna, där ju en i viss mån likartad stenskonig även förefunnits (fig. 56).

Denna nu definitivt konstaterade, gamla vägövergång över Ålebäcken har emellertid varit en knutpunkt för traktens vägnät under den äldre medeltiden. Jag har redan förut i korta drag sökt skissera detta. Det är nu att hoppas, att fort-

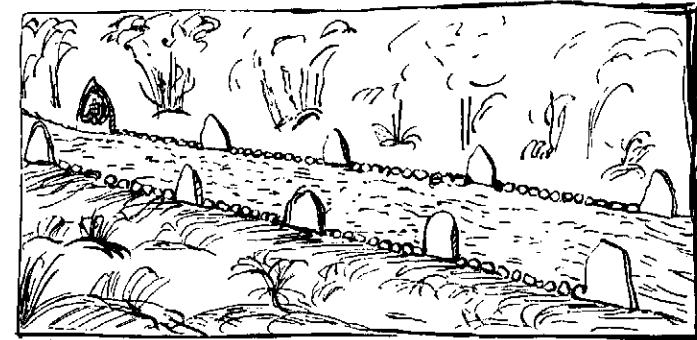

Fig. 56. Jarlabankes bro vid Täby i Uppland.
Efter Peringsköld.

sätta undersökningar skola lämna ytterligare bidrag till klarläggandet av denna för uppfattningen av hela den dåtida topografien viktiga fråga.

Ovan (sid. 69) har jag antagit, att "Sverkersgårdens" väg mot S gått i riktning mot nu ifrågavarande vägövergång, samt att kapellet uppförts nära eller invid denna väg. När vi nu funnit, att ett samhälle legat på platsen redan före kapellets anläggning, torde man med nästan axiomatisk säkerhet kunna påstå, att vägen "Sverkersgården" — bron gått fram genom byn och sålunda verkligen haft just denna antagna sträckning.

Min å anf. sid. framställda hypotes, att "Sverkerskapellet" blivit uppfört just på det ställe, där konung Sverker ljutit döden, vinner naturligtvis därmed i styrka. Att mordet sålunda ägt rum mitt inne bland människoboningar, däri behöver inga-

lunda ligga något orimligt; tvärtom, ett lönmord har ju mycket väl kunnat förövas på en sådan plats, och har här förelegat en sammansvärjning, såsom Saxo vet att omtala, har en sådan rent av kunnat vinna deltagare bland byns befolkning¹.

I fråga om de provgrävningar, som ägt rum på några av de övriga fyndlokalerna, kan jag fatta mig kort.

Den SO om "Sverkerskapellet", invid Alvastra Kungsgårds nuvarande kvarn anträffade kalkstensbyggnaden (se ovan sid. 87 f.), som tills vidare skulle kunna få kallas "Kvarnen", har, såsom det nu visat sig, i N en mindre utbyggnad, ett slags för- rum, av i stort sett kvadratisk form med c. 5 m:s yttre sida.

¹ I detta sammanhang kan jag ej underlåta att omnämna en uppgift, som lämnats mig under denna sommar, och som måhända kan bli av en viss betydelse för frågan om platsen för konung Sverkers död. En hemmansägare från trakten har meddelat mig, att hans fader (f. 1802, d. på 1870-talet) sagt, att man "offrat", d. v. s. kastat kvistar, strån el. dyl., när man gått förbi en plats i närheten av den nuvarande bron över Ålebäcken. Min sagesman förklarade bestämt, att det ej skulle ha varit vid den nuvarande "Sverkersstenen", utan på ett annat ställe och, som han trodde, "hitom" bron och nämnda sten. Då samtalet fördes invid Vättern och ett stycke N om "Sverkerskapellet", skulle offerplatsen följaktligen ha legat någonstades mellan den nuvarande bron och Vättern.

Här föreligger uppenbarligen ett exempel på en s. k. *offerkast*, en av ris eller annat material bestående hög, som ständigt växer genom de förbi-passerandes påläggning. Seden att på detta sätt offra finnes så gott som över hela världen (jfr Richard Andree, *Ethnographische Parallelen und Vergleiche*, Stuttgart 1878, sid. 46 ff.). Vad som här emellertid är av intresse är, att dessa offerkastar vanligen äro förbundna med sägner och traditioner om att mord och bråddöd timat på platsen; det är till den döde man sålunda offerar. (Se Sigurd Erixon, *Offerkastan på Svedvi allmänning samt något om offerkastar i allmänhet*, Västmanlands Fornminnesförenings Årskrift, IX). Under sådana omständigheter är det att beklaga, att den nu ifrågavarande offerkastan uppenbarligen redan för länge sedan upphört att finnas till. Det har nämligen ej lyckats mig att från andra personer erhålla några kompletterande eller ens bekräftande uppgifter om densamma. Tills vidare är det därför klokast att ställa sig avvaktande, i förhoppning att ytterligare meddelanden skola komma. Så som den nu refererade uppgiften lyder, kan den emellertid tolkas så, att en offerkast legat vid eller i närheten av "Sverkerskapellet". De slutsatser, som därav skulle kunna dragas, ligga i öppen dag.

Dess murar ha ytligt blottats, varvid framgått att de i huvudsak äro av samma konstruktion som huvudbyggnadens. De äro dock tunnare, blott 0,8 m. tjocka, medan den senares har en tjocklek av 1 m., dessutom ej så omsorgsfullt byggda som dessa och ligga ej i förband med dem, utan sluta sig stumt till dem. Allt detta tyder på att vi här ha att göra med en senare uppförd *tillbyggnad*. Den å huvudbyggnadens norra sida synliga valvbågen (se anf. sid.) markerar naturligtvis dörren mellan byggnadens båda avdelningar, och till det nyfunna förrummet har man utifrån kommit genom en på dess norra sida belägen dörr, försedd med en synnerligen omsorgsfullt huggen valvbåge av kalksten, av vilken ett parti nu anträffades nedfallet på en utanför dörren liggande stor tramphäll.

Vid tegellokalen i OSO (se ovan sid. 88) ha ett par provschakt upptagits. Därvid hava några dåligt uppförda *murar* anträffats, skalmurar huvudsakligen av *tegel*, hörande till en byggnad av c. 10 m:s vidd¹. Men framför allt ha massor av *tegel* och *tegelflis* kommit i dagen och tegel av de mest skiftande hårdhetsgrader, en hel del rent av förslaggade och hop-smälta till stora klumpar. Dessa ha tydligen varit utsatta för en oerhörd hetta, och hela anläggningen ger ett bestämt intryck av att ha varit en *tegelugn*; även murarna, slarvigt uppförda och lutande inåt byggnaden, tala härför. Teglet består till stor del av *murtegel* (vanligaste dim. 31,5 × 14,5 × 9 cm.), men än mer av *fjälltegel* av rektangulär form²; även *munk- och nunnetegel* förekomma, och likaså ha några *formtegel till valvribbor* anträffats.

Allt synes mig sålunda tala för att vi här stå inför lämningarna av en tegelugn från den senare medeltiden och, att döma av det kvantitativt dominerande fjällteglet, snarast från dennas allra sista del³. Och denna tegelugn har uppenbarli-

¹ Huruvida detta mått skall avse byggnadens längd eller bredd är ännu ej utrett.

² Som G-typen, med klack närmast som den på B-typen å fig. 6 i Roland, *anf. arb.*

³ Roland, *anf. arb.*, sid. 12.

gen varit *Alvastra klostrets*. Det kan tilläggas, att mycket tyder på att den erforderliga leran tagits på närmaste håll, m. a. o. att den nuvarande Kvarndammen delvis är ett medeltida lertag.

Såvitt jag vet, torde inga lämningar av medeltida tegelugnar hittills vara anträffade i vårt land¹, varför Alvastragens kommande undersökning helt visst skall bliva av intresse. Lokalen kan lämpligen hädanefter kallas "Tegelbruket".

Även i "Birgittas kulle" strax invid Alvastra kloster (se ovan sid. 92 ff.) ha ett antal provschakt upptagits, radialt utgående från kullens insänkta mittparti. Det har härvid visat sig, att kullens kärna är en naturbildning². Men i denna naturliga kulle har en byggnad varit anlagd; här finnas nämligen lämningar av en bastant, kallmurad *grundmur*, inneslutande ett i kullen nedsänkt rum av c. 7 m:s vidd, väl snarast ett kallarrum. Och på kullens ursprungliga krön och sluttning, liksom innanför muren, finnes en hel del *kalkstensflis* och *murbruksrester*, tydligen härrörande från byggnadens övre del. Som man ännu långt in på 1800-talet bränt kalk av klostrets byggnader och kalkugnen stått ett 50-tal m. från nu ifrågavarande plats, är det mycket sannolikt, att resterna av detta hus då fått vandra i ugnen, om det ej redan tidigare gått sin förintelse till mötes. Längre ned på den ursprungliga kullens sydöstra sida vidtager ett synnerligen innehållsrikt *kulturlager* av medeltida ålder, som måhända skall kunna giva någon upplysning om byggnadens användning och karaktär. I avvaktan på närmare undersökningar därstädes må därför frågan om byggnadens samband med Birgitta tills vidare hållas öppen³.

¹ Däremot äro sådana funna i Danmark (se E. Wrangel, *Tegelarkitekturen i Norra Europa och Uppsala domkyrka. Antiquarisk Tidskrift*, 15:1, sid. 19).

² Av havet ursköld morän eller möjligen en isolerad åsbildning (isälvsavlagring).

³ Det bör omnämnas, att den i detta sammanhang (ovan sid. 93 f.) åberopade urkunden av år 1374 även anförts av Hall (se Frithiof Hall, *Bidrag*

Slutligen har några dagars arbete ägnats den fritt liggande byggnaden SO om klosterfyrkanten (se fig. 57), vilken i enlighet med cistercienserklostrens byggnadsplan kan antagas ha varit klostrets sjukhus (*infirmarium*)¹. Dess västra rum har rensats upp och gjorts tillgängligt; dessutom har en ursprunglig, men å vanligen förekommande planer ej angiven fönsteröppning i västra väggen invid sydvästra hörnet befriats från nedrasat murbruk och sten, så att rummet nu får ljus direkt utifrån. På samma sätt har det östra rummets östra fönster upprensats, så att även detta nu har bättre ljusförhållanden. Under dessa arbeten har det framgått, att utanför de nuvarande, till ungefär en vånings höjd bevarade murarna så mycket sten ligger nedrasad, att man måste förutsätta, att byggnaden haft en övervåning.

I samband med den undersökning av klosterområdet och dess ruinlämningar, som jag hoppas en gång få företaga, kommer naturligtvis även denna byggnad att helt friläggas.

På tal om Alvastra kloster kan jag slutligen ej underlåta att beröra frågan om de öden Sverkersättens gravar undergått i senare tid.

I min föregående behandling av "Sverkerskapellet" har jag som min mening uttalat, att de därstädes befintliga sarkofagernas innehåll någon gång under den senare medeltiden överförts till klosterkyrkan och där nedlagts i nya, under golvet anordnade gravar. I varje fall kunna vi på grund av de litterära källornas vittnesbörd med full säkerhet utgå ifrån, att

till *kännedomen om cistercienserorden i Sverige, I. Munkklostren*, i *Redogörelse för Allmänna Läroverken i Gefle och Söderhamn under läsåret 1898—1899*, Gefle 1899, sid. 38 o. 61).

¹ Så uppfattas den, ehuru även med någon tvekan, av Sigurd Curman i Axel L. Romdahl och Johnny Roosval, *Svensk konsthistoria*, Stockholm 1913, sid. 63.

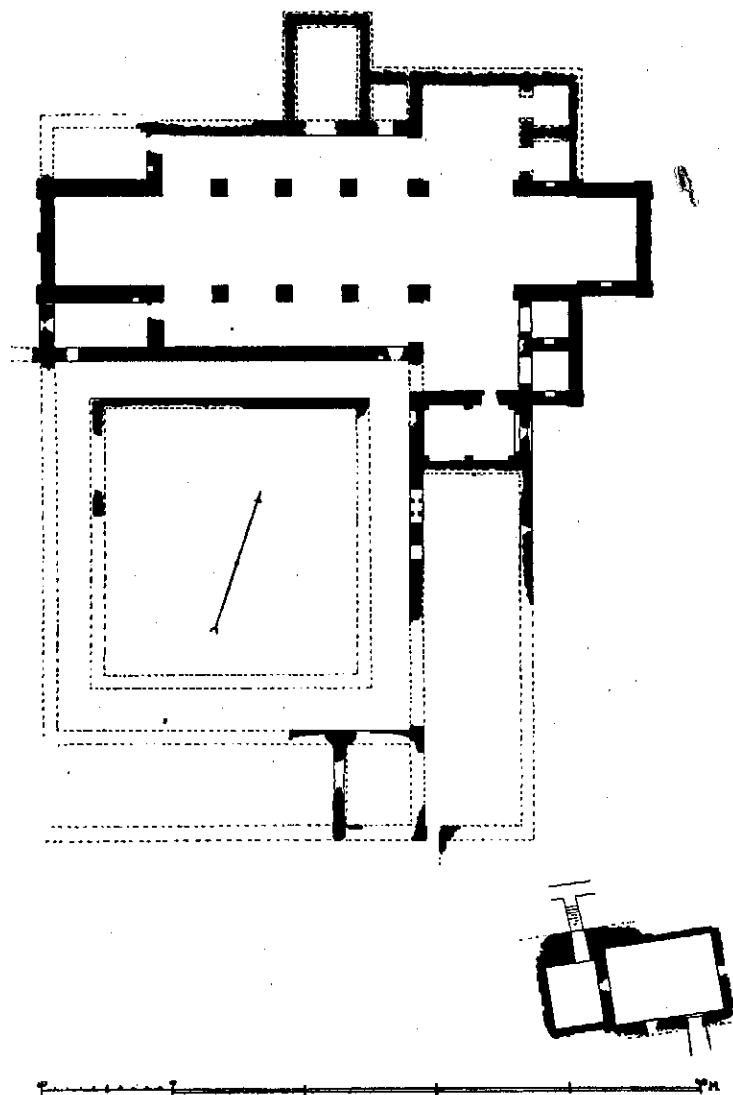

Fig. 57. Plan över Alvastra kloster.

Sverkersättens gravar vid reformationens början befunnit sig i nämnda kyrka.

Men i och med reformationen och klostrets indragning till kronan börjar en svår tid för dess byggnader. De ej blott lämnas att förfalla, utan bli rent av föremål för avsiktlig överkan och plundring. För en så praktiskt tänkande och handlande man som konung Gustaf I måste klosterhusens utmärkta kalksten utgöra ett dött kapital — på denna plats. När slotsbygget i Vadstena kräver material, ger han därför själv anvisning på var sådant kan tagas. Bl. a. just vid Alvastra. I ett brev från konungen till fogden Niels Eskilsson (dat. 25 sept. 1544) heter det: "Wij äre och tilfridz, att største partenn aff the hus wid Alffwastra, som aff Täliesen vpmurede äre, (doch vndentagendes kyrckien) motte nidbrytes, och nheten beste huggesten till Wastena fördr bliffwe"¹. Klosterkyrkan skall sålunda skonas; det är givetvis dess egenskap av gravkyrka för en svensk konungaätt och många rikets stormän, som blir dess räddning för denna gång. Men något underhåll kommer nog ej i fråga, därom hörs intet. Snart behöver också Per Brahe till sitt bygge på Visingsö, och åter igen är det "munkahusen" vid Alvastra som få släppa till materialet. Åtminstone anklagas han för att ha nedbrutit byggnader därstädes och fört teglet till Visingsborg. En reaktion gör sig emellertid nu gällande å högsta ort; Johan III inskrider år 1573 mot den pågående vandaliseringen och ger tre år senare order om att klosterkyrkan åter skall sättas i stånd².

Det synes mig mycket antagligt, att det just varit under denna tid, som "Sverkerskapellet" fått förfalla, att detta nu fått röna samma öde som de övriga klosterhusen (med undantag av kyrkan). Dess läge invid Vättern bör rent av ha gjort det mera utsatt för exploatering än klostrets byggnader.

¹ *Konung Gustaf den förstes Registratur*, XVI, 1544, Stockholm 1895, sid. 628.

² L. A. Anjou, *Svenska Kyrkoreformationens Historia*, III, Upsala 1851, sid. 96.

der; även till Vadstena ha nog transporterna snarast skett sjövägen.

För att nu återkomma till klosterkyrkans gravar kan man sålunda med allt skäl antaga, att desamma under dessa decennier varit förskonade från yttre våld. Det föreligger också direkta uppgifter om att en hel del av gravarna ännu vid 1500-talets slut funnits kvar därstädes. Från Rasmus Ludvigssons hand, således från senare hälften av 1500-talet, finnes en uppgift av innehåll, att konung Sverkers — tydligen Sverker den gamles — med tre kronor prydda gravsten varit att se framför högaltaret i Alvastra¹. Och Messenius beskriver kyrkans gravstenar på ett sådant sätt², att det ej kan föreligga det minsta tvivel om att de på hans tid ännu funnos där, ja, då man vet, att han under åren 1589—91 gick i skola i Vadstena, kan det helt säkert antagas, att han haft tillfälle se dem med egna ögon.

Vi höra sedan ej något om dessa gravar förrän år 1667, då socknens kyrkoherde i sin ovan (sid. 88 f.) anförda rapport om traktens fornlämningar, efter omnämmande av klosterkyrkans sorgliga tillstånd, säger: "Dhe andre Monumenter medh steenar och Haller på golfwet liggandes, äro eendels aff fordom i Åminnelse Sahl. Hr Fältherren Kaggen, till Wadsteena Klosterkyrkiä förde, eendels och till Wästergötland aff Wälne Hålarne öfwersändhe".

Dessa uppgifter äro ju ganska märkliga, och någon som helst anledning att draga deras trovärdighet i tvivelsmål synes

¹ Joannes Schefferus, *De antiquis verisque regni Sveciæ insignibus*, Stockholm 1678, sid. 322. — Givetvis har Schefferus rätt, när han framhåller, att dessa tre kronor måste ha inhuggits "något effter" konungens död. Om man med mig antager, att sarkofagernas lockhållar förts upp från "Sverkerskapellet" till klosterkyrkan för att där läggas som takhållar på de nya gravarna, kan vid detta tillfälle (ev. senare) de tre kronorna ha inhuggits. Så lunda någon gång under medeltidens sista århundraden.

² *Anf. arb.*, sid. 32 ff. — Av de uttryck Messenius använder om Sverker den gamles gravsten ("sub cippo prægrandi, testimonium funeris referentē") framgår, att den varit försedd med inskription.

mig ej föreligga. Att gravstenar blivit förda från Alvastra till Vadstena har länge varit känt, men att Lars Kagg därvid spelat en roll torde ej ha varit lika bekant. Det är att hoppas, att då en gång de många nu på varandra hopade gravstenarna utanför Vadstena nunneklosters mur bli tillgängliga för närmare undersökning, de från Alvastra stammande stenarna åtminstone till en del skola anträffas.

Men även till Västergötland skola ju ett antal av Alvastrastenarna ha vandrat. Såsom såväl professor Beckman som bibliotekarien fröken Sigrid Leijonhufvud framhållit för mig, torde "Hålarne" sannolikt böra identifieras med *medlemmar av släkten Hård*, vilken redan vid denna tid var nära bunden vid Västergötland¹. Man kan undra, varför stenarna på detta sätt blivit bortförda. Orsaken kan ej gärna ha varit en åstundan efter materialet som sådant, ty såväl i Vadstena som i Västergötland fanns ju dylikt på närmare håll.

Naturligtvis böra även dessa till Västergötland ledande spår följas; Hårdarnas hemvist i detta landskap under första hälften av 1600-talet förtjäna en grundlig undersökning.

I varje fall torde det kunna anses fastslaget, att Sverkersättens gravstenar försvunnit ur klosterkyrkan under den tid, som ligger mellan Messenii "*Tumba*" och Tollstadsprästens rapport. Men hava då också samtidigt själva gravarna med sitt innehåll spolierats?

Jag tror ej, att den frågan bör besvaras med ett obetingat ja. Det finnes en uppgift från år 1831, som synes mig i detta sammanhang vara av stort intresse.

Nämnda år (d. 27 juli) avlät Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien genom sin dåvarande sekreterare, riksantikvarien J. G. Liljegren, en skrivelse till Kungl. Maj:t².

¹ Se Gabriel Anrep, *Svenska Adelsns Ättar-taflor*, 2, Stockholm 1861, sid. 320 ff. — Måhända skulle man även kunna tänka på medlemmar av släkten *Hahl*, år 1652 adlad med namnet Gyllenhaal, även den en Västgötasläkt (Anrep, *anf. arb.*, sid. 90 ff.).

² Nu i Riksarkivet. Utdragen här nedan äro gjorda ur Akademiens koncept.

Däri redogöres huvudsakligen för de undersökningar, som med anslag av statsmedel utförts under åren 1827 och 1828, och som avsett att intill den gamla golvnivån befria klosterkyrkan från de täckande sten- och grusmassorna. Jag är här ej i tillfälle att närmare ingå på denna i många hänseenden ytterst intressanta berättelse. Blott några punkter böra här anföras.

Undersökningarna, som leddes av kammarjunkaren L. Fr. Rääf, avsåg som sagt bl. a. att bortföra de på det gamla golvet liggande rasmassorna. Så skedde ock, men när golvnivån nåddes, kunde man konstatera, att golvet saknade stenbeläggning. Det heter nämligen: "Kyrkans golf, hvars uppdragande skulle sätta en gräns för gräningens fördjupning, bestämdes till sitt läge dels af de kvarstående pelarnes fötter, dels af ett tunnt hvarf murlera, som sammanbundit golfstenarne. Af dessa hade dock ingen enda inom hela kyrkans nu uppgräfna rymd blifvit kvarlemnad; äfvensom grafstenarne, voro de alla bortförde, innan murar och hvalf nedstörtat".

Vi se hur väl detta stämmer med 1667 års redogörelse. Och den möjligheten synes mig nu ej längre utesluten, att även "Sverkerskapellet" ursprungligen haft stengolv, men att detta försvunnit i likhet med klosterkyrkans (jfr ovan sid. 37).

Vidare heter det: "Under golfplanen utgjordes bottenjorden af en serdeles fin och bördig mylla, på djupet mer och mer blandad med blå späcklera". . . . "Bottenjorden bar i ytan flera spor af begravingar, sparsammare på kyrkans stora gång, talrikare invid nyssnämnda (sc. sydvestra) Chor". Och slutligen: "Det är i denna mylla, men icke djupare, som grafvarne blifvit öppnade, hvilka, att dömma efter borrhörsöken¹, äro jordfyllda och kringsatte med tegelsten, äfvensom, för ångors utestängande, på samma sätt öfvermurade, hvarefter golf- eller grafstenarne synas hafva blifvit pålagde. Några hvälfda grafvar äro icke upptäckte, och lära icke heller i så beskaffad jord kunnat anbringas".

¹ Man hade företagit dylika för att utröna markens beskaffenhet under golvnivån.

Härefter omnämnas fyndet af lagmannen Ulf Gudmarssons gravsten¹ (i det västra av de båda utanför kyrkans norra sidoskepp befintliga koren); i samma kor hade också tvänne andra gravhällar, dock utan inskrifter, anträffats.

Det framgår nu i fortsättningen, att varken de förstnämnda, av tegel murade gravarna, ej heller marken under de tre sistnämnda hällarna undersökts. Akademien föreslår tvärtom, att en dylik undersökning framdeles måtte få företagas.

Såvitt jag känner, har denna plan ej kommit till utförande. De undersökningar, som för några decennier sedan på Akademiens uppdrag företogs, först af arkitekten Rudolf Enblom under åren 1893 och 1894, sedermera av fil. dr Emil Eckhoff under åren 1899 och 1900, ha haft andra mål och ej berört klosterkyrkans inre.

För den händelse ej under tiden 1829—1892 någon olagligt företagen grävning här ägt rum, torde följaktligen de vid Rääfs undersökningar konstaterade gravarna ännu ligga orörda under klosterkyrkans grästorv.

Givetvis bör under sådana förhållanden Akademiens förslag från år 1831 komma till utförande. Den möjligheten föreligger tydligen, att även Sverkersättens gravar därvid skola kunna påträffas och — genom anordning eller innehåll — identifieras².

¹ År 1864 som bekant öfverförd till Statens Historiska Museum.

² Även om fynd sådana som "drottning Benediktas" blyrulle ej åno skulle göras. Denna amulett har fått ett i viss mån ökat intresse, sedan i en nyligen utkommen avhandling (Emanuel Linderholm, *Nordisk magi, Svenska landsmål och svenskt folkliv*, 20, sid. 110, anm. 3) uppmärksamheten fästs på att blyet i den antika magien ofta använts "för inristning av defixioner eller binde- liksom ock av förbannelseformer". Vad beträffar det nordiska, från medeltidsgravar stammade sparsamma materialet (se ovan sid. 47 f.), vilket förf. ej synes känna, förefaller det som man endast behövde framhålla blyets så att säga rent materiella egenskaper (lätt att rista i, lätt att rulla ihop och dessutom synnerligen motståndskraftigt). Detta förklarar ju också varför det kommit till användning som underlag för inskrifter med rent personligt innehåll. För de amulettartade blyremorna torde därför ej någon särskild förklaring erfordras.

Det torde sålunda ej vara alldeles oberättigat att hysa den förhoppningen, att det mörker, som under flera sekler vilat över konungagravarnas i Alvastra öden, en gång skall åtminstone i någon mån skingras.

Fig. 58. Överdel av piscina från 1100-talet.
Heda kyrka (belägen 3 km. från Alvastra).

Om "förstenade bröd".

Av
NILS LITHBERG.

Le s. k. stenbröden i kyrkorna höra ännu till gåtorna, som icke lösts. Att vi här hava med en företeelse av hög ålder att göra framgår såväl av dennas tidiga förekomst i litteraturen som av dess vidsträckt spridning.

Av stenbröd i svenska kyrkor torde de i Bro på Gotland vara de mest kända. Säggen, som tidigast, i något från den nu gängse avvikande form, är återgiven av Stelow¹ och av honom förlägges till år 1313, förmåler, att två gummor vid Stenstu i Bro bakade bröd en julnatt, varvid såväl de som brödet förvandlades till sten. Gummorna — två bildstenar! — stå ännu i dag i en åker vid gården, och av "bröden" förvarades på Stelows tid tre stycken i kyrkan. Nu äro endast två kvar; de mäta enl. Brunius 6 tum i tvärmått och 3 tum i tjocklek och äro av gråsten².

Då Husaby kyrka i Västergötland byggdes, kom en hustru till en av arbetarna med hans middagsmat, som bestod av ost och bröd. Denne bannade den dåliga födan, och den för-

¹ Stelow, *Guthilandiske Cronica*, Köpenhamn 1633, sid. 157. Brunius, *Gotlands konsthistoria*, II, Lund 1865, sid. 7. *Smärre meddelanden*, sid. CXXXIV, *Svenska landsmålen*, VI, Stockholm 1885—89.

² Enligt meddelande av intendenten fil. dr N. E. Hammarstedt föreligga uppgifter om dylika "stenbröd" även från Vallstena, kyrka, Gotland ("de äro bröd, som bakats på julkvällen"), Sproge kyrka, Gotland, Nederluleå kyrka, Västerbotten, och Skövde kyrka, Västergötland ("Den heliga Helena, vars källa finnes i stadens grannskap, bakade bröd och skänkte till de fattiga; en manlig anhörig överraskade henne, men se, då bar hon i sitt förkläde stenar i stället för bröd").

vandlades till sten. Stenbrödet och stenosten förvaras på altaret i kyrkan¹; det förra är runt, den senare fyrkantig.

I Odensvi i Västmanland slog en bonde på hemvägen från kyrkan ihjäl sin hustru vid en bäck. När det övriga kyrkfolket funnit den mördade, uppsökte de mannen, som satt och åt i sitt hem. Då han anklagades, sade han, att förr skulle smöret, brödet och osten förvandlas till sten, än han vore skyldig. Detta skedde, och bonden bekände; stenarna förvarades i dopfunten i kyrkan. Hustrun hette Gertrud, och bäcken fick namnet Gertrudsbäck².

Sågnen är, så vitt jag vet, känd i ännu en variant i Sverige³: En prost i Danmark hade en tjänarinna, som var stark S:t Olofsdyrkerska. En S:t Olofshelg befallde han henne att baka bröd. Pigan lydde, men prästen blev blind, och brödet förstenades. Ett av bröden förvaras i S:t Olofs kyrka i Nidaros. — Samma legend återfinnes i den isländska litteraturen, bl. a. i *Saga Ólafs Konúngs hins helga*⁴, där det om stenbrödens förvaringsplats säges: "ok er komit af því grjóti til staðar hins helga Ólafs konúngs ok víða annarstaðar".

Utanför Skandinavien känner jag motsvarande sägner från S:t Hermann i Bischofsmas i Sydtyskland och från Salzburg. I förstnämnda kyrka finnes upphängd en rund kalksten, om vilken en skriven anteckning meddelar: "Laut vorhandener Urkunde hat 1657 eine Bäuerin dem h. Hermann ein Stück Käse opfern wollen. Da ihr aber das Stück Käse zu gross vorkam und sie ein Stücklein davon in ihrem grossen Geize abbrechen wollte, ist der Käse zu diesem Stein geworden, welches als ein augenscheinlich Wunder des h. Hermann stets in der runden Kapelle aufbewahrt wurde"⁵. I Salzburgs S:t Peters-

¹ Strömbom, *Husaby kyrka*, Göteborg 1894, sid. 13 f.

² Dybeck, *Runa*, I, Stockholm 1842, sid. 6.

³ Stephens, *Ett Forn-Svenskt Legendarium*, II, *So. Fornskr. Sällsk. Saml.*, 7:2, Stockholm 1858, sid. 867.

⁴ *Fornmanna Sögur*, kap. 251.

⁵ Andree, *Votive und Weihgaben des katholischen Volks in Süddeutschland*, Braunschweig 1904, sid. 165.

Jämska. Osten inmuret i väggen

kyrka förvaras ett under liknande omständigheter tillkommet stenbröd¹.

Vad som i detta sammanhang är av vikt är, att sägnerna om det genom en förbrytelse av ett eller annat slag förstenade brödet äro knutna till mycket betydande helgedomar. Om Husaby, Trondhjem och S:t Peter i Salzburg behöver jag icke yttra mig. Men Bro är Gotlands förnämsta offerkyrka. Här stå helt nära kyrkan de oxar förstenade, som bonden bedrog kyrkan på, när han offrade för sin dotters syn, och hit offrade ännu min mormors mor (f. 1813, d. 1894), bosatt i en socken 5 mil därifrån, 50 Rdr under sin mans sjukdom. Strax upptill kyrkan ligger Bro offerkälla. Odensvi är redan genom sitt namn en förkristen kultort. Även Skövde är en mycket gammal kultplats.

"Stenbröden" måste stå i ett nära samband med orten och måste haft en viss kultbetydelse. Sägner om dem kunna icke tänkas ha uppstått enbart genom att en brödliknande sten funnits i eller vid kyrkan.

Om brödet och osten i Husaby omtalas, att de under katolska tiden begagnats vid någon ceremoni i påsken². Jag har icke varit i tillfälle att fastställa denna uppgifts ålder, men den leder ovillkorligen tanken på den till påsken förlagda *benedictio cibariorum*³, och det vore tänkbart, att bröd m. m. av sten företrädde "in effigie" verkliga matvaror vid emottagandet av kyrkans påskvälsignelse⁴. Men det bör märkas, att i dessa benedictiones cibariorum ingingo även andra matvaror än bröd, smör och ost.

Andree omnämner⁵ osten i S:t Hermann och brödet i Salzburg i samband med offer av matvaror till kyrkan för att er-

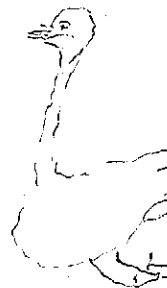
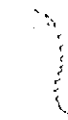
¹ Huber, *Fromme Sagen an Salzburg*, 1880, sid. 63 (cit. efter Andree).

² Strömbom, *anf. arb.*, sid. 14.

³ Leijonhufvud, *Gotländsk uppteckning af medeltida formulär för invigning af födoämnen, Fornvännern* 1906, sid. 151 ff.

⁴ Jämför boskapens välsignande genom frambärandet av kreatursbilder av järn på altaret i sydtyska S:t Leonhards- och S:t Egidiuskyrkor. *Zeitschr. f. oesterr. Volksk.*, X, Wien 1904, sid. 129 ff.

⁵ *Anf. arb.*, sid. 164 ff.

hålla välsignelse för god äring, men försöker ingen tolkning av den just nu ifrågavarande företeelsen.

Brödets betydelse i kulten är väl känd. Ostens är icke i lika hög grad beaktad. Nu inträffar det märkliga, att särskilt ost och bröd tillsammans haft en mycket central kultställning. Hos vår allmoge förekomma de i ett samband med varandra, som ger dem karaktären av beståndsdelar i en kommunion vid stora fäster och otvivelaktigt sedan mycket gammal tid. En särskilt intressant belysning erhåller detta genom att osten även i den kristna nattvarden ersatt vinet¹.

Utom vanlig matskatt till kyrkotjänaren förekommo hos oss vid vissa större högtider extra avgärder, bestående av kakor eller ost till prästen, under medeltiden kallade *altarläge*², vilka otvivelaktigt ha mycket gamla, sannolikt förkristna anor. På sina håll är osten ersatt av smör.

Det är nu anmärkningsvärt att det är just bröd, ost och smör, som förekomma som "förstenade".

Avgärden av vax till kyrkans ljus botten i hedniska traditioner och i den eld, som brann på altaret. Redan under medeltiden hava altarljusen ersatts med sådana i trä. Utan att våga ett påstående vore jag benägen att uppfatta bröd-, ost- och smörbilder i sten såsom företrädare för verkliga på altaret ständigt liggande bröd-, ost- och smörkusar. — Skådebröden i tabernaklet, om man så vill! — Men dessa permanenta votivgåvor förekommo icke överallt. De voro bundna vid sådana kristna helgedomar, som genom förkristna traditioner eller på annat sätt erhållit en särskilt central ställning i kulten.

¹ I Mindre Asien fanns en montanistisk sekt, som kallades artotyriter — de som använda bröd (*ἄρτος*) och ost (*τυρός*). I sin kättarebeskrivning uppräknar Epiphanius bl. a. artotyriterna och säger om dem: "ἀρτοτύριτας δὲ αὐτοὺς καλοῦσιν ἀπὸ τοῦ ἐν τοῖς αὐτῶν μυστηρίοις ἐπιτιθέντας ἄρτον καὶ τυρόν καὶ οὕτως ποιεῖν τὰ αὐτῶν μυστήρια". Av särskilt intresse är att artotyriterna huvudsakligast förekommo i Galatien, med dess från keltogermanskt område härstammande befolkning. (Jacoby, *Der Ursprung des Iudicium offæ*, *Arkiv f. Religionswissenschaft*, XIII, Leipzig 1910, sid. 543.)

² *Svenskt Diplomatarium*, V, sid. 620 f. (urkund av 15 nov. 1346).

Blyrullen från Alvastra.¹

Av

OTTO von FRIESEN.

D. 17 juli 1910.

L. v. K.

nskriften är på sina ställen skadad genom sprickor i blyet, som gå i vertikal riktning och stundom sammanfalla med huvudstavarna och med vertikalt (med huvudstavarna parallellt) löpande bistavar. Typer, som till följd härav eller eljest blivit otydliga, markeras nedan med en punkt under. Runorna för *e* och *æ* äro stundom svåra att skilja från varandra på den grund att bistaven hos *e* fått en lutande ställning och mer än normal längd. Också gå stundom runorna för *a* och *æ* i varandra genom att bistaven går över på andra sidan om huvudstaven eller ej når över dit.

Jag läser rad för rad sålunda:

(insidan)

1. *inmontæseilon : etinsiuiuatæ : afesiōrum : ibi : rekuiesku*
2. *nt : sæptem : sankti : dōrmientes : : mārlikus : makseki (snarast mtāneki)*
3. *mianus : markianus : : dionisius : serapion : konstāna (eller konsona eller konson)*
4. *rius : ihohānnes : sik : rekuieskathikfamulado*

¹ Jfr E. Brate, *Östergötlands runinskrifter* s. 227 och O. Frödin, *Alvastra under medeltiden* s. 66 (i *Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening* 1918), där denna undersökning först är publicerad.

(utsidan)

5. *mini : noss̄trigesu : kristi bædiktæ + amôrbo iss* (eller *iuis*)
6. *so kum obæt* (eller *obet*) *in nomine : patrisetfillietspiritus*
7. *sankti : amin* (sic!)

Förmodligen är vår text ristad efter ett original, skrivet med latinska bokstäver, vilket ej på alla ställen varit fullt tydligt. Ej heller synes ristaren ha fullt behärskat latinet. Med dessa förutsättningar förstås lättast fel som *siuuatæ* och förvrängningarna av nomina propria. Så förstå vi också att ett med latinska bokstäver skrivet *marcianus* — där *c* uttalades som *s* — återgivits i vår text med *markianus*: bokstaven *c* har mekaniskt utbytt mot runan *k* som i *sankti, bædiktæ, rekuieskunt* etc. Med detta antagande kunna vi också få en rimlig om ock osäker förklaring av inskriftens dunklaste parti: *amôrbo iss* (eller *iuis*) | *so kum obæt* (eller *obet*). Ordskillnaden är i inskriften tydligt sådan som den här återgivits. Om i den antagna, med latinska bokstäver skrivna förlagan stått *iuiso quem obiit*, förstå vi hur denna kunnat få det utseende den har på blyplattan och då förstå vi också meningen — både i detalj och i det större sammanhanget.

Den latinska förlagan har i sin helhet lytt ungefär sålunda: *in monte selion et in siuitate efesiorum ibi requiescunt septem sancti dormientes malcus maximianus marcianus dionisius serapion cons tantinus iohannes. sic requiescat hic famula domini nostri iesu cristi benedicta + a morbo inuiso quem obiit* (eller *obibat*). *in nomine patris et filii et spiritus sancti. amen.*

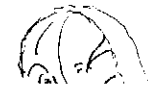
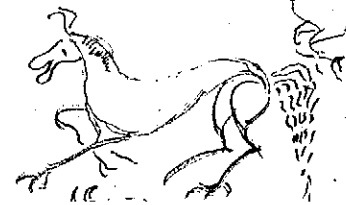
På svenska: "På berget Celion i efesiernas stat där vila de sju heliga sovarne Malkus, Maximianus, Marcianus, Dionysius, Serapion, Konstantinus och Johannes. Så må här vår herre Jesu Kristi tjänarinna Benedikta finna vila från den ohyggliga (eller sällsporda) sjukdom, som hon hemsöktes av. I faderns, sonens och den helige andes namn. Amen."

Sjusovarelegenden uppfattades under medeltiden som en

säker underpant på de dödas uppståndelse (se Olaus Magnus, *De gentibus septr.*, lib. I, cap. 3; *Ett Forn-Svenskt Legendarium*, I, Sv. Fornskr. Sällsk. Saml., 7: 1, Stockholm 1847, sid. 433 ff.). Inskriften på blyrullen är i själva verket en besvärjelse, som har till ändamål att på ett varaktigare sätt än själva den vid begravningen föredragna jordfästningsritualen tillförsäkra Benedikta ostörd griftero till den stora uppståndelsens dag. Innebörden i besvärjelsen är, att liksom de sju sovarne fingo somna in från makthavandes förföljelser och världens ondska och i århundraden lågo försänkta i djup sömn med oförvandlade kroppar och åter vaknade till liv, så skall Benedikta i sin grav först njuta vila och vederkvickelse från den sjukdom, som hon råkade i och som blev hennes död, och omsider ernå en kroppens uppståndelse på den yttersta dagen.

Den katolska kyrkans uppfattning om gravens betydelse för den döde framgår särdeles tydligt av den *benedictio sepulchri*, som ingick som ett led i den katolska begravningsritualen. Inom Linköpings stift hade denna *benedictio* följande lydelse: "Rogamus te domine — — ut digneris benedicere — — hoc sepulchrum, vt sit remedium salutare in eo quiescenti et redempcio anime eius atque tutela et munimen contra seua iacula inimici"; alltså: "Vi bedja Dig, Herre, att Du värdigas välsigna denna grav, att den må bliva till en hälsobringande läkedom för den, som vilar däri, till en andens återlösning och ett skydd och bålverk mot djävulens grymma pilar" (se J. Freisen, *Manuale Lincopense*, Paderborn 1904, sid. 100).

För att kunna bestämma inskriftens ålder kräves en ingående, ännu ogjord undersökning av de stungna runornas utveckling. Av flera tecken att döma är blyrullens inskrift jämförelsevis ung och tillhör slutet av 1300-talet eller 1400-talet.

Alvastra-blyet, Ög. 248.

AV

ERIK BRATE.

Östergötlands runinskrifter s. 229 har undertecknad lämnat följande läsning och tydning av inskriften på Ög. 248, blyrullen från Alvastra:

“A. Framsidan: Rad 1: IN MONTÆ SEILON: ET IN SHUITATÆ ÆFESIORIUM: IBI: REQUIESKU. Rad 2: NT. SÆPTEM: SANKTI: DORMIENTES: MÆRLKUS: MAXIKI. Rad 3: MIANUS: MARKIANUS · DIONISIUS: SERAPION: KONSANT. Rad 4: RIUS: IHOHANNES: SIK · RÆKUIESKAT HIK FAMULA DO. B. Baksidan: Rad 1: MINI: NOSSTRĪ GESU: KRISTI BÆDIKTA A MORBO ISS. Rad 2: S OKUMBÆT IN NOMINE: PATRIS ET FILII ET SPIRITUS. Rad 3: SANKTI: AMÆN.

Omskriven till latin av vanliga former och stavning är inskriften av följande lydelse:

In monte Celion et in civitate Ephesiorum ibi requiescunt septem sancti dormientes: Malchus, Maximianus, Marcianus, Dionysius, Serapion, Constantinus, Johannes. Sic requiescat hic famula domini nostri Jesu Christi Benedicta, a morbo si occumbet. In nomine patris et filii et spiritus sancti, amen.

Översättning: I berget Celion och i efesiernas stat där vila de sju heliga sovarne: Malkus, Maximianus, Marcianus, Dionysius, Serapion, Konstantinus, Johannes. Sålunda må här vila vår herres Jesu Kristi tjänarinna Bæ[n]dikta (Benedikta), om hon dukar under av sjukdomen! I faderns, sonens och den helige andes namn, amen!”

Den läsning, som meddelats av prof. O. v. Friesen först hos O. Frödin, *Alvastra*, s. 66 i *Medd. fr. Östergötlands*

Fornminnes- och Mus.-för. 1918 och sedan här ovan, skiljer sig i det hela taget obetydligt från den av mig givna. Skiljaktigheterna bero dels på den av prof. O. v. Friesen anmärkta svårigheten att skilja runorna E och Æ, dels röra de de mest svår-lästa ställena.

Min förnyade granskning av SHUITATÆ, OvF. *siuuatæ* visar, att läsningen *siui* väl är möjlig men icke *uatæ*, möjligen SHUITATÆ, ty de två senare i kunna ej ha bildat U, troligare synes dock min första läsning.

För MAXIKI läser O. v. F. *makseki* (snarast *mtaneki*). Min beskrivning Ög. 248, s. 228 finner jag fortfarande riktig och kan av den med x betecknade runan omöjligen utläsa *ks*, prof. O. v. Friesen anmärker ju ock själv, att runan snarast är AN.

I KONSANT, O. v. F. *konstana* (eller *konsona* eller *konsonf*) är det möjligt, att prof. O. v. Friesen med rätta läser A som TA, vilket man ju väntar, vilken ristning, som han anmärker, ock kan läsas O; NT har ju enligt min beskrivning utseende av LA, såsom prof. O. v. Friesen uppenbarligen också sett dem.

Uti ÆFESIORIUM, AMÆN är Æ, såsom min beskrivning anger, förmodan om vad som kan spåras, prof. v. Friesens A, I, vad som närmast synes. Vid ordslutet IUM, O. v. F. — *um* i det förra ordet, måste jag fasthålla, ty efter OR står ett I, som icke har samband med staven till U.

Hittills anförda olikheter mellan våra läsningar inverka icke på tydningen, övriga skiljaktigheter hos prof. O. v. Friesen från min uppfattning kunna däremot sägas rent av framkallade av strävan efter en sannolikare tydning än den jag lyckats åstadkomma, i det prof. O. v. Friesen ersätter mitt a morbo si occumbet 'om hon dukar under av sjukdomen' med påståendet, att a morbo inuiso quem obiit (eller obibat) 'från den ohyggliga (eller sällsporda) sjukdom, som hon hemsöktes av' skall vara åsyftat men felrstat, i det flera runor utelämnats. Då inskriften annars blott efter äldre ristsed utelämnar N framför D i BÆDIKTA och tvärtom visar överflöd på onödiga runor (IHOHANNES, NOSSTRĪ), synes det upprepade utelämnandet av runor på detta ställe föga sannolikt och vore väl då, om behövt, snarare på sin plats i den följande slutformeln in nomine patris et filii et spiritus sancti amen. Utbytet av ISS, såsom även prof. O. v. Friesen i första rummet lä-

ser, mot *iūs* synes mig omöjligt, ty det första *s* kan icke fås till bindruna av *ui*, snarare vore det då möjligt med det andra, vilket nog icke heller skall fattas så. Avgjort måste alltså fasthållas vid läsningen *iss*, vilket jag blott kunnat tyda som en felaktig omställning av lat. *si 'om'*. Till detta har jag ock måst medtaga *s* framför *OKUMBÆT*, vilket synes mig sannolikare än att t. ex. för *SOKUMBÆT* tänka på en sammanblandning av *occumbere* och *succumbere*. Då prof. v. Friesen påstår, att ordskillnaden uti inskriften tydligen är so kum obæt (eller obet), så är detta knappast riktigt säkert, avståndet mellan alla dessa runors stavar är ungefärligen detsamma, men utskjutande bistavar kunna göra, att somliga runor synas stå tätare. O i *OBÆT* har jag beskrivit men ansett som fel, möjligen skulle det kunna fattas som runa och som hjälpvokal mellan *m* och *b* i *occumbet*. Detta verb synes nämligen vara nödigt att antaga, ty prof. v. Friesens läsning *obæt* (eller *obet*) kan ju icke uttrycka vare sig *obiit* eller *obibat*, vilket senare tempus ju icke heller är på sin plats, och vidare behöver väl i hög grad styrkas, att man kan säga *obire morbum* i betydelsen 'vara hemsökt av en sjukdom', som prof. v. Friesens tolkning förutsätter, man väntar väl *quo obiit* och icke *quem obiit*. Futurum *occumbet* synes alltså ofrånkomligt, och därmed väl ock uppfattningen av *iss* såsom *si*.

Dr O. Frödin¹ anmärker med rätta, att prof. v. Friesens läsning är mera enkel och naturlig, men säger sig därvid frånsä den rent språkliga sidan av saken, vilken dock knappt kan frånses vid bedömandet. I det föregående har jag angivit, av vilka skäl prof. v. Friesens tydning icke kan godtagas och huru man drives till min tydning, även om den, som dr Frödin säger, "förutsätter en situation, som, om också ej otänkbar, dock torde vara skäligen osannolik". Detsamma torde dock väl också kunna sägas om prof. v. Friesens tydning, att Bändikta dött av en "ohygglig (eller sällspord") sjukdom.

¹ *Alvastra* s. 68.

Goda skäl anföras av dr Frödin¹ för önskvärdheten att kunna identifiera blyrullens *BÆDIKTA* med Benedikta, konung Sverker Karlssons första drottning, vars dödsår är obekant men väl inträffat c:a 1200, och han säger det enda, som talar däremot, vara prof. v. Friesens och min åsikt, att inskriften på grund av *s*-runans form icke kan härröra från c:a 1200. Av mig uppvisas Ög. 248 denna form av *s*-runan i Sverige så tidigt som 1238, och det vore kanske intet vågat antagande, att den kunnat förekomma c:a 40 år förut, ehuru den av brist på urkunder icke är uppvisad, då nämligen som här sakliga skäl tala därför. Utom Sverge har jag funnit samma form av *s*-runan i de danska runinskrifterna D. R. 182 Vejerslev = (D. Rm. VI, 7), som Wimmer säger otvivelaktigt tillhöra senare hälften av 1100-talet, tidigast c:a 1160, och D. R. 222, järnbeslag på Lönborg kyrkdörr, (D. Rm. VII, 150), som Wimmer hänför till senare hälften av 1100-talet eller till 1200-talet. Då drottning Benedikta var dotter till den danske stormannen Ebbe Sunesson, härrör kanske den egendomliga formen av *s*-runan från Danmark, varifrån enligt dr Frödin² gravskriften på blyplattor från 1100- och 1200-talen sedan gammalt äro kända. Det är kanske en hovdam av dansk börd, som hjälplös inför sin drottningens sjukdom åtminstone velat trygga henne gravens ro.

För att trots det på grund av *s*-runans form sena datum av blyrullens inskrift möjliggöra antagandet, att dess *BÆDIKTA* är kung Sverker Karlssons drottning Benedikta, framställer dr O. Frödin den förklaringen, att blyrullens inskrift tillkommit, då gravkistan c:a 1300 delades i två hälfter och dess innehåll omordnades. Att någon c:a 100 år efter drottningens död skulle funnit sig föranlåten att rista inskriften om hennes griftero, och det just då den så betänkligt stördes, synes rätt osannolikt. För övrigt är denna tydning oförenlig med den tydning av inskriften, som jag hävdad och som blott lämnar

¹ Anf. arb. s. 101.

² Anf. arb. s. 68, 101 not 2.

de två alternativen: antingen är inskriften samtidig med drottning Benediktas sjukdom och död c:a 1200 eller avser den någon annan Benedikta, och jag har i det föregående under trycket av dr Frödings realskäl sökt visa möjligheten af det förra alternativet.

Därvid återstår dock en svårighet att undanröja. Om inskriften är ristad under drottning Benediktas sjukdom men uttrycker önskan, att hon må vila 'här' (*hic*), så synes detta förutsätta, att gravkistan redan då stod färdig att mottaga henne. Ett antagande, att så varit fallet, torde ej heller vara så betänkligt; det innebär blott, att den kyrkligt sinnade Sverker d. y., medan ännu hans familj var i levande livet, låtit reda sin familjegrav i Sverkerskapellet efter förebilden av sin faders och farfaders. Vill man ej göra detta antagande, kan 'här' tydas som 'i Sverkerskapellet', där blyrullen anbringats någonstädes före drottningens död, och sedan överflyttats till hennes kista, vilket synes mindre troligt.

Det är visserligen övrigt, att under drottningens sjukdom en bön ristas icke om, att hon må tillfriskna utan att hon må vila i frid, om hon dukar under. Måhända har hennes vederfående förefallit hopplöst och någon henne närstående ansett, att en bön för hennes frid i graven och hopp om uppståndelse vore det enda, som tillgivenheten kunde uträtta för henne.

Anförda arbeten.

- A[Imgren], O., *Hoar låg Läbyvad på Gustaf Vasas tid? Upplands Fornminnesförenings Tidskrift*, VII.
- Ambrosiani, Sune, *Lär från Mysslinge, Uppland, och dess stäktingar, Fataburen* 1909.
- Andree, Richard, *Ethnographische Parallelen und Vergleiche*, Stuttgart 1878.
- Anjou, L. A., *Svenska Kyrkoreformationens Historia*, III, Upsala 1851.
- Anrep, Gabriel, *Svenska Adels Ättar-taflor*, 2, Stockholm 1861.
- Beckman, Natanael, *Ur vår äldsta bok*, Stockholm 1912.
- , Kjellberg, Carl M., Klein, Ernst o. Frödin, Otto, *Nya fynd vid Alvastrå, Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening* 1917.
- Bohman, J., *Omberg och dess Omgifningar*, Linköping 1829.
- Brate, Erik, *Östergötlands runinskrifter*, häfte 2 o. 3, Stockholm 1915—18.
- Broocman, Carl Fredric, *Beskrifning Öfver the 1 Öster-Götland Befintlige Städer etc.*, Norrköping 1760.
- Curman, Sigurd, *Bidrag till kännedomen om cistercienserordens byggnadskonst*, I, Stockholm 1912.
- Ekhoff, Emil, *S:t Clemens kyrka i Visby*, Stockholm 1912.
- , —, —, *Svenska stavkyrkor*, Stockholm 1914—16.
- Chronica Erici Olai, Scriptorum Rerum Suecicarum Medii Aevi*, II, Upsala 1828.
- , —, översatt av Joh. Sylvius, Stockholm 1678.
- Erixon, Sigurd, *Offerkastan på Svedvi allmänning samt något om offerkastar i allmänhet, Västmanlands Fornminnesförenings Årsskrift*, IX.
- Frödin, Otto, se ovan under Beckman.
- Hall, Frithiof, *Bidrag till kännedomen om cistercienserorden i Sverige, I, Munkklostren*, i *Redogörelse för Allmänna Läroverken i Gefle och Söderhamn under läsåret 1898—1899*, Gefle 1899.
- Heidenstam, Verner von, *Svenskarna och deras Hövdingar*, I, Stockholm 1911.
- Hildebrand, Hans, *Sveriges Medeltid*, Stockholm 1879—1903.
- Hyllén-Cavallius, Gunnar Olof, *Wärend och Wirdarne*, II, Stockholm 1868.
- Janse, O., *De nyaste åsikterna om Erik den hellige, Historisk Tidskrift* 1898.

- Kjellberg, Carl M., *Erik den helige i historien och legenden*, *Finsk Tidsskrift*, XXXV.
- , —, *Uppsala domkyrkas franska ursprung*, *Upplands Fornminnesförnings Tidsskrift*, IV.
- , —, se ovan under Beckman.
- Klein, Ernst, se ovan under Beckman.
- Kornerup, J., *Om Middelalderens Begravelsesmaade i Danmark*, *Aarbøger f. nordisk Oldkyndighed og Historie* 1873.
- Kristensen, E. T., *Danske Sagn*, III o. IV, Aarhus 1896.
- Linderholm, Emanuel, *Nordisk magi*, *Svenska landsmål och svenskt folk-liv*, 20.
- Lindqvist, Sune, *Den helige Eskils biskopsdöme*, *Antikvarisk Tidsskrift f. Sverige*, 22: 1.
- Löffler, J. B., *Danske Gravstene fra Middelalderen*, Kjøbenhavn 1889.
- Messenius, Johannes, *Tumbæ veterum ac nuperorum apud Sveones Gothos-que regum, reginarum, ducum etc.*, Stockholm 1611.
- Nerman, Birger, *Alvastra, Namn och bygd* 1913.
- Nordenskjöld, Carl Fr., *Östergötlands Minnesmärken (Lysings Härad) upptecknade af år 1873* (manuskript i Antikvariskt-topografiska arkivet).
- Olavus Petri, *En Svensk Croneka*, *Olavus Petri Samlade Skrifter*, IV, Uppsala 1917.
- Otte, Heinrich, *Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters*, Leipzig 1868.
- Petersen, Henry, *Knud Lavarås Helgentilbedelse; Kilden og Capellet ved Haraldsted*, *Aarbøger* 1885.
- Roland, Anders, *Äldre taktegel*, *Sveriges Tegelindustriförnings populära yrkesböcker*, N:o 6, Helsingborg 1912.
- Romdahl, Axel L. o. Roosval, Johnny, *Svensk konsthistoria*, Stockholm 1913.
- Rüttimann, P. Hermann, *Der Bau- und Kunstbetrieb der Cistercienser*, Bregenz 1911.
- Saxonis Grammatici Historia Danica*, liber XIV, ed. Müller-Velschow, Kjøbenhavn 1839.
- Schefferus, Joannes, *De antiquis verisque regni Sveciæ insignibus*, Stockholm 1678.
- Schück, Henrik, *Från det forna Upsala*, Stockholm 1917.
- Stephens, George, *Det ældste, hidtil kjendte Dokument paa Dansk*, *Aarbøger* 1885.
- Styffe, Carl Gustaf, *Skandinavien under unionstiden*, 3:e uppl., Stockholm 1911.
- Tham, Wilh., *Beskrifning öfver Linköpings Län*, Stockholm 1854—55.
- Westman, Knut B., *Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s*, Stockholm 1915.
- Widegren, Per David, *Försök till en Ny Beskrifning öfver Östergöthland*, II, Linköping 1828—29.

- Worsaae, J. J. A., *Minder fra Valdemar den Stores Tid, Oversigt over det Kgl. danske Vidensk. Selskabs Forhandlinger* 1855, nr 7 o. 8.
- Wrangel, E., *Tegelarkitekturen i Norra Europa och Uppsala domkyrka*, *Antikvarisk Tidsskrift*, 15: 1.
- Zemp, Josef, *Die schweizerischen Bilderchroniken und ihre Architektur-Darstellungen*, Zürich 1897.

- Kongegravene i Ringsted Kirke*, Kjøbenhavn 1858.
- Konung Gustaf den förstes Registratur*, XVI, 1544, Stockholm 1895.
- Ransakningar om antikiteterna 1667—1684, Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening* 1913—14.
- Registrum Upsalense*, Schlyters edition, Stockholm 1827.
- Svenska Riks-Archivets Pergamentsbref från och med år 1351*, I o. II, Stockholm 1866—68.
- Svenskt Diplomatarium*, I, Stockholm 1829.
- Västgötalagens konungalängd*, Schlyters edition, Stockholm 1827.

- Charta På Hästholmen etc.* (1787 års storskifteskarta; i Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv, vol. G 56, nr 53).
- Geometrica Delineatio Öffwer Kongz Gården Alvastra Closter etc.* (i Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv, vol. 13, nr 4).
- Geometrisk Jordebok öfwer Ljysingz Häradh etc.* (i Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv, vol. 10, sid. 85 f.).
- Hästholmen uthi Tolsta Sochn och Ljysingz Häradh* (i Kungl. Lantmäteristyrelsens arkiv, vol. G 27, nr 105).